

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ ÉS BÖHM KÁROLY.

II. ÉVFOLYAM.

2. FÜZET.

1883. MÁRCZIUS.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká téssen titeket.

János VIII. 32

TARTALOM:

1. A szellemi működés mint érzéki functiók összjelensége. — 2-dik közlemény. — *Schmitt Jenő.*
2. Spencer Herbert philosophiája. — Lélektani nézetek. — *Dr. Lechner László.*
3. A szerelem elméletéből. *Dr. Babics Kálmán.*
4. Locke és Leibnitz vitája a velünk született eszmékről. — Első közlemény.
5. Értesítő: »Válasz a szép mint fenséges« kritikusaiknak: *Dr. Masznyik Endré-től.* — Feleletek erre *Dr. Simon I. és b. f.* részéről. — Aug. Comte's Einleitung in die poet. Philos. Deutsch von Schneider.
6. A philosophiai folyóiratokból.
7. Újabb philosophiai művek.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS.

1883.

A „MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE“

munkatársai egyelőre a következők:

<i>Dr. Alexander Bernát</i>	<i>Harrach József</i>	<i>dr. Pulszky Agost</i>
<i>dr. Babics Kálmán</i>	<i>dr. Horváth Cyrill</i>	<i>Schmitt Jenő</i>
<i>dr. Bánóczy József</i>	<i>Hunfalvy Pál</i>	<i>Schneller István</i>
<i>dr. Bászel Aurél</i>	<i>dr. Kiss Áron</i>	<i>dr. Schwarcz Gyula</i>
<i>dr. Bihari Péter</i>	<i>dr. Kovács Ödön</i>	<i>dr. Schwarzer Ottó</i>
<i>Bodnár Zsigmond</i>	<i>Kuncz Elek</i>	<i>dr. Sebestyén Jenő</i>
<i>dr. Buday József</i>	<i>dr. Lechner László</i>	<i>dr. Simon József</i>
<i>Dengi János</i>	<i>dr. Lechner Károly</i>	<i>dr. Széchy Károly</i>
<i>Domanovszky Endre</i>	<i>dr. Maczki Valér</i>	<i>dr. Szentkláray Jenő</i>
<i>Dunai Ferenc</i>	<i>dr. Medveczky Frigyes</i>	<i>Szlamka Elek</i>
<i>dr. Emericzgy Géza</i>	<i>Melegh Gyula</i>	<i>Szőcs Farkas</i>
<i>dr. Felméri Lajos</i>	<i>Nagy Gusztáv</i>	<i>dr. Tolnay Lajos</i>
<i>dr. Fischer Lajos</i>	<i>dr. Nemes Imre</i>	<i>dr. Tóth Sándor</i>
<i>Gombócz Mihály</i>	<i>dr. Öreg János</i>	<i>Vandrák Endre</i>
<i>Grünwald Béla</i>	<i>dr. Pauer Imre</i>	<i>dr. Werner Rezső.</i>
<i>György Aladár</i>	<i>Péterfi Sándor</i>	

Felelős szerkesztő: **Böhm Károly.**

Társ szerkesztő: **Baráth F.**

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, mintegy 30—35 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint.** Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyök részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

A lap szellemi részét, s általában a szerkesztést illető tudósítások a szerkesztőséghez (*Deák-tér 4. sz., evang. főgymnasium*), az anyagi részt s kiadást illetőleg pedig *Aigner Lajos*hoz (Városház-tér) küldendők.

2. n

A SZELLEMI MŰKÖDÉS MINT ÉRZÉKI FUNCTIÓK ÖSSZJELENSÉGE.

— Második közlemény. —

Ezen egybevetítés functiójának részletes megvizsgálása a szellemi functiók egész elméletére nézve alapvető jelentőséggel bír, mert ezen különleges functióban leltük az egységes pontot, a melyre ezen functiók minden oly sajátságai visszavezethetők, a melyeket az egyszerű érzéki felfogással ellentétbe állítunk és szellemi sajátságoknak nevezünk. Mondhatjuk, hogy ez a szellem theoriájának Archimedikus pontja, a melyen a jövőben alkalmaznia kell emeltyűjét minden kutatásnak, a mely az ember szellemi tevékenységét tárgyává teszi. De itt is legszebb összhangzatban állunk a természettudománnyal és csak tovább kell haladnunk az ott jelzett irányban, természetesen saját területünkön, azaz a philosophia területén. Mig ennél fogva az eddigiekben a plasson véghetetlen változékonysága és alakulékonysága azonos létének és jelenségének lényegét vázoltuk, addig a következőkben csak az egyvelő boncztani és élettani szervezetének azon bonyolult, számtalan sok idegfonallal összekötött, egyenjogu minőségben szereplő központi szemléletek összetevékenységét és összjelenségét ki kell fejtenünk és demonstrálnunk; ámbár a természettudományi kutatás eredményeiben csakis a támpontot szolgáltatja, és durvább körvonalokban per analogiam csakis sejteti azon felette finom belszervezetet, a mely a lélek-sejtet más idegsejtekől megkülönbözteti. De itt sem hivatkozunk új feltevésekre, minthogy szerintünk ezen finom belszervezet csak a tengelyfonaloknak, valamint az egész sejtalakulásnak sokkal finomabb bel-

részletezésében és képzékenységében rejlik; oly feltevés, a mely egészen az eddigi természettudományi alapokon áll.

A szemlélet e g y központjánál, akármily gazdagon fejlődött legyen is az, nem válik lehetségessé ezen egybevetítés jelensége. Mert ezen egymást közvetlenül határoló, terjeszkedő, egymásra tevékenyen vonatkozó alakzatok csakis az összefüggő terjeszkedés ezen egymásra vonatkozó tényleges berendezésében jelentkezhetnek, mint ezen érzéki, concret, térbeli összefüggés. És valamint minden egyes alakzat, közvetlen létében, másoktól különböző terjeszkedést képvisel, olykép jelentkeznie is kell ezen összefüggésben, úgy hogy ezen térbeli vonatkozásban az egyiknek a másikba való vetítése teljesen ki van zárva. Ezen egybevetítést tehát mint a »g o n d o l a t« sajátágát állítjuk szembe a »l é t« vagy »létező« egyszerű közvetlen jelenségének ezen ki zárólagosságával. A »gondolatot« itt legprimitívebb értelemben vesszük.

De a helyett, hogy ezen kérdés megoldása céljából »szellemi lényeket« feltételeznénk (a mi csak annak képzeleti alakban való feltételezése a mit tudományilag megoldani kellene), a helyett, hogy ezen mystika ködös és üres magaslataiba tévelyednénk el, kísértsük meg inkább leszállani a tényleges tapasztalati kutatás mélyeibe, hogy ott leljük azon »felfoghatlan sublim« tevékenység kulcsát. Itt a tapasztalatok tényeiben valóban nem is a functiónak pusztán egy központját leljük, hanem számtalan autonom sejtet, intensív vegyi és villamos feszítéssel, összekötve számtalan finom idegfonallal. És egyedül ezen számtalan öntevékeny, autonom alakulatnak feltevése oldja meg a szellemi functiók gazdag kifejelettségének és sajátos egységének titkát.

Ezen intensív-egységes tényben és jelenségben a központi szemléleti rétegek, a melyekben számtalan, végtelenül finom, elszigetelt idegfonal végződik, és melyekben ezek pozitív tevékenysége összpontosul, a belfeszítés oly magaslatát tüntetik elő, hogy mellette a finom, elszigetelt idegfonalok ténye és jelensége az egységes ö s s z t ü n e t b e n, az ö n t u d a t b a n elenyészik és háttérbe szorul. Eléggé intensív ugyan ezen finom fonalok tevékenysége arra, hogy az ösztünyt — az öntudat egységét — létesítsék; de ezen ösztünytében megint oly erővel tűnnek elő a hatalmas központi szemléletek, hogy a kevésbbé

intenzív, finom, összekötő fonalak jelenségét az összjelenségben elhomályosítják, úgy, hogy ez mellettük elő nem tűnik, hanem az összjelenség ezen hatalmas központi szemléletében elvész, mert egybeforrasztó összténynyel és nem elszigetelt tevékenységekkel van dolgunk. Míg tehát a finom fonalak jelensége az egybeforrasztó össztényben háttérbe szorul, addig maguk ezen központi szemléletek előtérbe lépnek és pedig, minthogy mindannyian egyaránt központi autonóm szerepet játszanak, egyenjoguminőségben.

Ezen, ily egyenjogú minőségben az öntudat összjelenségében előtűnő szemléletek nem szemlélhetők többé közvetlenül, térbelileg egymást határoló mozzanatok gyanánt. Mert akkor nem egyenjogú központi szemléletek és mozzanatok volnának, hanem valamely központ körül, közvetlen térbeli vonatkozásban, csoportosuló mozzanatokkal volna itt dolgunk, a mely központnak rétegei előtűnnének, míg a határ felé fekvő rétegek fokozatosan (az összjelenségnél fogva) elmosódnának. Itt azonban először is már az összeköttetés nem közvetlen, a mennyiben azt a finom, elszigetelt, az összjelenségben többé elő nem tűnő fonalak közvetítik. Teszik ezt pedig olyképp, hogy nemcsak egy központból a másikba érő összeköttetések forognak fenn; ezen összeköttetések ellenkezőleg mindenfelé egyaránt ágozódnak el az elszigetelt fonalak mentében, úgy, hogy minden egyes központi szemlélet egyenlőképp áll összeköttetésben minden más központi szemlélettel, és így egyik sem foglal el a többiekkel szemben központi állást. Ezen központi szemléletek tehát, a mennyiben valóban egyaránt autonóm szemléleti mozzanatok, az összjelenség vagy az egységes öntudat teljesen egyenértékű központjainak veendőik. Ezen központi, egyenértékű, autonóm mozzanatoknak megfelelő egységes tény és jelenség szükségképp ép oly sajátyszerű, és egyetlen valami, mint ezen synthesis maga, a melyből eredt, és a melylyel mint egységes ténynyel és jelenséggel megegyeznie kell.

Ezen sajátyszerű tény ellenmondásnak látszik az abstractió szempontjából, a mennyiben itt különböző létezők ugyanazon módon egységes vonatkozás viszonyába lépnek. De ezen, egyformán központi állást foglaló, mozzanatok egységes ténye éppen az, a mi minden sajátásaiban a különböző

önálló egyedi alakzatok és szemléletek egybevetítésének jelenségében találja létezését és kifejezését. Csakis az egybevetítés ezen tényében leljük annak világos kimutatását, miként válhatik lehetségessé az autonom, egyenletesen összekötött, egyaránt központi szemléleteknek összjelensége?

Ha a sejtek egy oly systemáját képzeljük, a melyben minden irányban egymással való összeköttetések fenállanak, akkor ezt oly térbeli folytonosság képében szemléljük, a melynek részei egy bizonyos központ körül csoportosulnak, és a melynek határai elmosódnak. Ilyen képzeletből természetesen nem értelmezhető az egyenjogu központi szemléletek összjelensége, mert itt attól gyökeresen különböző tényt állítottunk.

Az érzéki szemléletnek közvetlen, térbelileg összefüggő összjelensége azért nem lepi soha az érzéki tény ezen legmagasabb alakját, a szellemi functió tényét és abban, a mint azt így egyszerűen veszszük, soha meg nem jeleníthető. Azon kísérletek, melyek az ilyen egyszerű reductióra czéloznak, szükségkép meghiusulnak. Mert a közvetlenségben csak egy központi szemléletben csoportosult jelenséggel van dolgunk, vagy legalább egy ilyen központi szemlélet a fenti functióban oly mértékben tűnik elő, hogy ezeu szemléletben a szellemi tüneménynek fenti sajátosságai nem jutnak határozottan érvényre. Leginkább ezen körülmény vezetett azon meggyőződésre, hogy a szellemi tények egyszerű érzéki tények synthesisére vissza nem vezethetők. És valóban, a szellemi működés synthesise lényegesen különbözik ezen egyszerű térbeli vonatkozás tényétől; ugy, hogy ezen felfogás épen a lényegest, az egyes szemléleteknek egyenjogu központi voltát és az összjelenségben való önállósá g á t és egyenértékét szemügyre nem veszi.

Ép oly lényegesen különbözik továbbá ezen tény különböző behatásoknak valamely közvetlen létező kiterjedésben történő összezavarodásától vagy egybeolvadástól; mint ha pl. egy darab viaszon különböző benyomások egymást részben eltörülik és megzavarják. Az állottényben, mely itt előttünk áll, az egyes mozzanatok közvetlensége nem érintetik; ennélfogva ezen mozzanatok közvetlenségükben avagy létükben a többi megha-

tározásokkal össze sem zavartathatnak, azok által ezen közvetlenségben meg nem másíthatatnak s meg nem rongáltathatnak. De, habár az összvényben egymást sajátyszerű, itt rajzolando módon megzavarják és akadályozzák, mégis megtartják teljes egyedi határozottságukat, úgy hogy az öntudat egységében mindenkor ezen egyedi határozottságukban léphetnek előtérbe. Minthogy tehát minden egyes központi jelenség közvetlen, egyedi létében ezen összfunctión belül meg nem változik, azért abban mint olyanban a megzavarás nem is jelentkezhetik.

A központi mozzanatok azonban egészen egyformán érvényesítik magukat az összjelenségben. Minthogy tehát ezen összfunctióban mindannyian egyformán központi alakok, ennél fogva az összjelenségben egyik sem tűnhetik elő tisztán mint olyan, azaz egyik sem tűnhetik elő érzéki határozottságban, mint ezen létező közvetlenség. Az összjelenségben tehát, hogy elvontan fejezzük ki magunkat, az egyes központi alakzatok egyenlően tagadó viszonyt foglalnak el egymással szemben; nem tűnethetik elő egyik központnak létező valóságát sem ezen összjelenségben, mert hisz emez ugyanazon jogosultsággal tünteti elő a többi központi szemléletnek közvetlenségét is. Ezen eredmény nem esik ennél fogva az egyes szemléletek közvetlenségébe vagy létébe, nem tekinthető létezőnek, hanem csak azon sajátyszerű összfunctióba mint olyanba, a melyet ezen léttel ellentétbe állítunk. Ha tehát ellenmondásnak tekinti az abstractió ezen összvényt, akkor igaz van, midőn egyuttal az ellenmondás nemlétét állítja. De a mit az abstractió nemtudatosan fűz egybe, annak eredeti összefüggése csak itt válik világossá, az érzéki tény egységében, annak eredeti világosságában és evidentiájában.

Az abstractio ezen vényt, a melyben különböző létezők ugyanazon egységes vonatkozásban szemléletnek, ellenmondásnak nevezi; de arra nem gondol, hogy az ellenmondás tudata maga is igen határozott belső tény és jelenség. Itt világossá válik előttünk, hogy az abstractió schemái, p. o. az ellenmondás nemlétének sarkelve mérvadó kiinduló pontjaink, alapjaink nem lehetnek. Ellenkezőleg mindazon schemák alaplétét és alkalmazásuk jogosultságát az érzéki beltények demonstratiójában kimutatni, feladatunk. Az, a mit az abstractió tagadásnak vesz,

concret álláspontunkról inkább központi autonom mozzanatoknak egyenjogu egybefoglalása. Ezen egység, Hegel szép szavait alkalmazva, »gyémánt kötelékhez« hasonlít, a mely átlátszó, elválhatlan egységében a mozzanatokot egybeolvasztja, azokat ép oly őseredeti módon egymásban és az egységben megjelentkezeti, valamint azokat önálló autonom létükben megóvja, és ezen krystálytisztá egységbe való elmerülésből megint a napvilágra, az öntudat felületére kiemeli, s teljes egyedi határozottságukban előtűnteti.

A mit az abstractió ellenmondásnak, lehetetlenségnek tart, az csak saját lényegének concret felfogása. Igen természetes! mert hisz jelen felfogásunk nem más, mint az abstractió felszólítása, annak positiv megtagadása. Az abstract felfogásnak ezen »lehetetlensége«, »felfoghatlansága« csakis saját gondolkodásának, saját functióinak ténye. A »lehetetlenség«, az ellenmondás határozott gondolatok. Ezen lehetetlenség tehát csak ezen, maga előtt az abstractio előtt örökké homályos, felfoghatlan, saját titka és lényege, az abstractiónak és szellemiségnek lényege. Ugyanazon elméletek, a melyek a szellemnek az egyszerű térbeli léttel való tiszta ellentétét tanítják, és azt mint annak ellentétét meghatározzák, — szükségkép ugyancsak számtalan, térbelileg szemlélt képzetnek ugyanazon egy, térbelileg nem különödött szellemi egységbe való egybevetésének »ellenmondó« tényét kénytelenek állítani, a melyet ugyanazon ében összefognak. Való az is, hogy másrészt megint, ezen »nem-térbeli« szellemi egybeolvasztással szemben, ugyanazon öntudatban érvényre jut a térbeli, reális, érzéki, önálló lét jelensége, a mely egész határozottságában ezen szellemi egybeolvasztással ellentétbe állítatik. Pedig ha ezen érzéki, egyedi, térbeli lét valósággal a szellemi tevékenységben adva nem volna, oly dologról, mint az, melyet a szelleminek ellentétékép felállítottak, a mást kirekesztő, önálló természettel bíró, kiterjedt, reális lét-ről szó sem lehetne. Hasonlót tapasztalunk az állítólag felfoghatlan »magánvaló«-nál. Így játszik az abstractio bujósdit önmagával. Mi pedig ezen elvont állítások reális alapjáig látunk, mely állításokra, mint a belszemlélet tényeire, támaszkodik az abstractio és melyekben az érzéki léttől gyökeresen különböző

szellemi lét felállítására okot talál. Világosság kezd elterjedni a szellemi öntudat ezen »valóságos« illúzióinak reális alapjaira.

Ezen autonom mozzanatoknak ennél fogva oly egységben kell jelentkezniök, a melyben ugyanazon összjelenséget képezik; de ez oly összjelenség, a mely az egyedi létet mint olyant meg nem zavarja, a mely tehát minden egyes mozzanat lététől különböző valaminek látszik. Ezen egység ennél fogva nem a létben való összeolvadást tünteti fel — (megjegyezzük, hogy itt a »lét« alatt csak az egyszerű érzéki mozzanatok jelenségének létét értjük, a mint eredetileg a lét is vétetik). — Ezen összjelenség tehát, mindazonáltal hogy létalapjai világosan fekszenek előttünk, különbözik az egyszerű, terjeszkedő mozzanatok egyedi lététől, és ha a lét fogalmát azokra megszorítjuk, — ez összjelenség ellentétben áll a léttel (ezen határozott értelmében véve azt). Valóban a gondolatot a léttel ellentébe állítja az abstractió. Ezen ellenmondó felfogása csak itt találja megvilágítását és igazolását. Minthogy ezen mozzanatok jelensége egyenjogú minőségben tűnik elő az összjelenségben, azért az egyrészt szükségképen zavartatik ezen jelenségnek viszonyában, a mennyiben érzékiileg meg nem egyező viszonyok egy összjelenségben vettettek egybe, másrészt az összefűzött alakzatok jelenségei egymást erősítik, a mennyiben azok hasonló érzéki természetűek. De valamint ezen összezavarás nem állhat a mozzanatok közvetlenségének megzavarásában, úgy ezen egybevetés összhangzata sem eshetik a létbe, nem jelentkezhetik mint a közvetlenségben létező. Nyom nélkül, a létező egyedi határozottság megérintése nélkül ellebeg így a szellemnek aetherikus lehelete ezen alakzatok felett, és az összjelenségben, az öntudatban tehát világos az, hogy az egyedi határozottságnak ezen összhangja vagy megháborítása nem komoly, létbevágó, reális változás jellegével bír, hanem hogy az csak az összjelenség játéka. Ezen összjelenség játéka az, a mely mint olyan ezen létet nem érinti, azzal össze nem zavarható, irányában idegen, magasztos, megközelíthetlen és egyúttal minden átható tevékenység színét ölti. De ezen tevékenység épen eme sajátágainál fogva másrészt csakis eredménye az egyenjogú központi szemléletek ezen egységes tevékenységének, a melyek alapjából mint összjelenség veszi eredetét. Ugyanezen egyedi alakban létezőkül tekintett mozzanatok elmerülnek így

az összjelenség kristálytisztá átlátszó mélységében, de fel is mérülhetnek abból minden pillanatban, intenzív vegyi feszítésben tűnhetnek elő az öntudatban, teljesen elkülönödött módon létező, nem-eszményi, nem-gondolati alak színében. Egyenjogú mozzanatoknak egyforma egybefoglalása az, a mi az abstractió előtt felfoghatlannak látszott. De az érzéki tény világossága előtt az elérhetlen megtörténtté, a felfoghatlan ténynyé válik.

»Das Unzulängliche, hier wird es Ereigniss,
Das Unbegreifliche, hier ist es gethan.«

(Göthe, »Faust.«)

Az előadottakból világos már most az is, miért tűnik el a gondolati tevékenységben oly sajátságos módon a közvetlen létalakzatok kizárólagossága. Legbensőbbben egy ténynyé egybeolvasztva, az egyes képzeleti alakzatok mégis megtartják saját egyedi és érzéki határozottságuk jellegét. Azért mondja oly találóan a költő: könnyen megférnek egymással a gondolatok, de keményen szorítják egymást a térben a tárgyak. Minden elképzelhető golyó például mint egyedi alak kizárja a többit, míg a golyónak fogalma ugyanaz mindannyijukban. A létalakok kizárólagossága eltűnik ezen legcsodálatraméltóbb, legtökéletesebb érzéki összvényben és az autonom módon megmaradó mozzanatok ezen egybevetésében, úgy látszik, mintha ezen egymást kizáró, feszítő létmozzanatok korlátai megszűnnének és az összeegyeztethetetlen valami csodálatos, az érzéki léttel meg nem férő egészen más módon, szellemi módon egybe volna szöve, egy mindent átható tevékenységben, a nélkül, hogy ezen mozzanatok egyedi határozottságukat végkép és valósággal elveszítenék. És mégis, a csodák ezen csodája, a szellemi tevékenység csodája csakis az érzéki lét ezen sajátságos összműködésének leghívebb kifejezése.

A szellemi felfogás ezen összjelenségében szemléleti ismeretünk sajátságos tényei is találják megoldásukat. A fentebbi példában, a közvetlen szemléletünkben adott tájképet az emlékezeti és képzeleti funktióban létesült szemléletekkel megfelelően összekötte szemléljük. Mindkét nemű szemlélet egy összjelenségben tűnik elő. Képzeletünkben a legtávolabbi háttérbe, a tárgyakhoz legkülönfélébb állásokba helyezkedhetünk, úgy hogy nem csak a tapintás folytán alkotott teljes alakkal, hanem a legkülönfélébb

állásokat mutató másféle optikai szemléletekkel vetjük egybe az adott távlati képet; valamint egy emberről, ha másik oldaláról nem láttuk, mégis egész alakjának megfelelő minden oldalú képet alkotunk a képzeletben, a mi csak azáltal lehetséges, hogy a legkülönbébb oldaloknak megfelelő szemléleteket a teljes, tapintás folytán észlelhető alakkal összevetjük. Ezen teljes térbeli ismeret az illető szerves feltételek mellett is csak lassanként létesült az egyedben, úgy mint az lassankint, fokozatosan létesült magában a fajfejlődésben is; és így kész, apriori »egy csapással« adott alaknak nem vehető. Még kevésbé vehető annak a tiszta, mennyiségteni tér, a melyről más alkalommal értekezünk. Láttuk, hogy a teljes háromméretű optikai tér már a phantasiának igen bonyolult működése által létesül, mely csak sokoldalú egybevetítés folytán válik lehetségessé. Látjuk miként felel meg agyvelőnk anatómiai és physiologiai szerkezete a szellemi tevékenységek sajátságainak, és hogy csak számtalan, egyenlőkép önálló központoknak szervesen összefüggő működésében valósíthatók a szellemiség tünetényei, a képzelet, úgy mint a gondolkodás jelenségei.

De az »én« azonossága? Hogy óvjuk meg ezt? Épen ily módon; a mennyiben az én egysége »eszményi«, »szellemi« egység, nem pedig kőnek vagy cölöpnek egysége, egyszerű, holt, magával való azonossága. Annyiban az én azonossága is csak egy ösztünet azonossága, a mely számtalan változáson át, számtalan autonom szemléleten keresztül vonulván, mindannyiban ugyanazon önmagával azonos központi alakzatot tünteti elő. Az én valósággal bele van szőve a viszonyok ezen gazdag változatosságába. A képzeletben például magunk megyünk a szemlélt tárgy másik oldalára, hogy arról teljes képet nyerjünk. Az én azonosságának tudata sem más, mint emlékezet által számtalan sejtben megtartott különböző egyedi alakjainak egy összjelenségbe való összevetítése. — —

Láttuk, hogy a plasson véghetetlen alakulékonysága az alapfeltétel, a mely alatt a természet összeletében, a lét harcában mindig magasabb szerves alakok fejlődhetek és hogy az a fejlettség legfelsőbb fokán egyuttal az ismereti alakokban adott utánképzésnek alapfeltétele. Vázoltuk ezen utánképzés módját is, a mint az a szemléletben és emlékezetben valósul. Ámde a plas-

son képzekenysége nem szoritkozik a pusztá utánképzésre, hanem úgy is fejt ki ezen alakulékonyságát, hogy önkényesen, spontán módon is létesíti magában az érzéki alakok végtelen változatosságát. Az agyvelő azon tevékenysége, a mely a pusztá utánképzés keretén túl a plassonalakulékonyságát számtalan autonom szemléletekben kifejti, a p h a n t a s i a, a k é p z e l e t t e h e t s é g e.

Itt azon figyelemreméltó jelenséggel van dolgunk, melynél fogva a »végtelenül képzekeny« plasson ezen alakulékonyságának összes következményeit kifejti. Ezen roppant változékonyság kifejtése közben az alak és belfeszítés legkülönbözőbb változásainak oly finom fokozatai létesülnek, hogy ezen kifejlett képzekenysége előtt a természet többi alakzatainak képzekenysége háttérbe szorul. Semmiféle alak sem lehet adva, a mely ezen alakulatok körének finom fokozataiban már helyt nem foglalt volna; — az agyplasson ezen roppant változékonyságának összjelenségében és annak törvényeiben, a gondolat törvényeiben benn nem foglaltatnék; nincs semmiféle alakzat, a melynek »léte« és »valósága« már előre nem volna képezve ezen mindent önmagában foglaló lehetőségben. A plasson végtelen változékonyságának belső reális kifejtésében látjuk a »gondolatiság« és »lehetőség« reális alapját, a melyet a gondolkodó lény minden valóság felfogása előtt »apriori« feltételezendőnek hisz. A külsőnek szemléletében jelentkező plassonalakzatok tehát a plasson alakulékonyságát mindig csak kisebb mértékben fejtik ki; a phantasia azonban ezen messze tulmegy, a mennyiben az a plasson alakulékonyságát teljességében fejt ki. A teremtő képzelet által létesített gondolati alakok azért minden érzéki tapasztalatban birnak érvénnyel. Ki kell már most mutatnunk a g o n d o l a t i a l a k o k n a k t á r g y i a l a p j á t é s j o g o s u l t s á g á t, tárgyi összefüggésüket az egyszerű érzéki tényekkel, a melyekre vonatkoztatjuk; ki kell mutatnunk, hogy itt nem külső formákkal van dolgunk, a melyek a közvetlen érzéki tényekkel semmi összefüggésben nem állának és mint teljesen különböző természetűek azokhoz csak külsőleg volnának illeszthetők. Önmagukban, közelebből meg kell vizsgálnunk ezen univversalis alakokat, és ki kell mutatnunk, hogy minden sajátágaiknál fogva, csakis az érzéki tény minden elképzelhető válto-

zatosságának egy tényben és jelenségben való összefoglalásával van dolgunk.

Az emlékezetben megtartott jelenségek a különböző központokban előre megállapított összefüggés rendjében tűnnek elő, úgy, hogy bizonyos jelenségek intenzívebb előtünése folytán más következő jelenségek más sejtekben az emlékezet előre meghatározott rendjében lépnek fel. A tapasztalati idő ezen szemléletében uszóhoz hasonlítunk, a ki a folyó tetszés szerinti helyén szállhat ugyan a vízbe, de mindenütt előre meghatározott irányban érzi magát a víz folyása által ragadtatva. Az agyvelő-sejtek gazdag szerkezetében további önálló kifejtését nyeri a plasson alakulékonysági tehetsége; habár az agyban a finomabb vegyi rezgés egyes nemei csak a különödött érzékiség központjainak működése és a külső érzékszervek működése által ébreszthetők. Az emlékezeti alakzatoktól számtalan összekötő fonal vezet a képzelet variáció soraihoz, a hol számtalan központi szemléletben, számtalan sejtben fokozati rendben tűnnek elő az egyes alakzatok alaki és belfeszültségi variációinak megfelelő alakzatok.

Szem előtt kell tartanunk azt is, hogy itt minden egyes alakzat számtalan váltakozási sorozatba be van vonva, továbbá hogy nemcsak a közvetlen terjeszkedő alakzatok, mint olyanok, hanem az időbeli változások és lefolyások variációival is van itt dolgunk, úgy hogy egész emlékezeti sorozatok, más időbeli váltakozási sorozatokkal, a melyek a változás e nemét másképen, sebesebben vagy lassabban tüntetik elő, — összeköttetésben állanak.

Tekintsük már most a váltakozási sorozatok funkciójának consequentiáit, a mint azok az összjelenségben nyilvánulnak. Láttuk, miként szövődött be minden egyes belszemléleti és képzeleti alak a plasson változékonyságát kifejtő váltakozási sorozatokba, a melyek az érzéki tények különféle nemeit számtalan irányban fejtik ki. Minthogy minden egyes alakzat ezen sorozatba mint tény és jelenség szorosán be van illesztve, azért nem tűnhetik elő a nélkül, hogy a sorozat többi alakulatait tevékenységre ne indítsa, rezgésbe ne hozza. Minden egyes emlékezeti, vagy képzeleti alak előtünésével (vagy vegyi rezgésének intenzívebb módon való megindításával), a rezgés a megfelelő rezgési

sorozatokra továbbíttatik. Nem csupán az egyes alak fog rezegni, hanem általa indítatva a megfelelő váltakozási sorozatok is, a melyekben az egyes alakzat az universalis jelenéssel mindent átfogó harmoniába szövődik egybe, a mint azt Göthe »Faust«-jában oly mélyen és találóan fejezi ki:

»Wo ein Tritt tausend Fäden regt,
Die Schiffein herüber, hinüber schiessen,
Die Fäden u n g e s e h e n fliessen,
Ein Schlag tausend Verbindungen schlägt.«

Itt már most megint alkalmazandó a szellemi egybevetítés törvénye. Az egybehangzó alakzati és rezgési sajátságok egy összjelenségbe vetítettvén, a fent körülírt módon megerősítik egymást, míg a meg nem egyező egyedi érzéki sajátságok az összjelenségbe egybevetítve, elmosódnak, és csak a szellemi, pusztán gondolati alak színében tűnnek elő. Ezen, a pusztán eszményi, képzeleti, alanyi, nem-létező összjelenség, összefoglalás vagy fogalom alakjában előtűnő összhangzat, az érzéki közvetlenség léteével szemben állítatik, mint pusztán schemaszerű, nem-egyedi, nem-létező valami. Az emberi aggszervezet ezen sajátágánál fogva az egyedi tehát nem tűnik elő korlátozott egyedi voltában, hanem csak a váltakozási sorozatok ezen összjelenségében, úgy, hogy az egyedi alak előtűnésével számtalan képzeleti alakzatok sorozata jön rezgésbe, a mely rezgési sorozat, egységébe egybefoglalva, fogalom alakjában tűnik elő az egyedi alakzat.

De ezen váltakozási sorozatok vonatkoztatásában sajátágos, új magasabb határozottsággal jelentkezik az előtűnő egyedi alak, minthogy az a sorozat ezen egységében nemcsak egyszerűen önmagában, hanem ezen váltakozás többi alakjaival szemben, azokkal ellentétben is határoztatik meg. Csakis ezen egybefoglalás és egybevetítés tényében állítjuk az egyedi alakot határozott ellentétbe mással, csakis így különböztethető meg attól, ezen határozottságában a változatos mással szemben. Ezen határozottság, a melyet az egyedi nemcsak egyedi érzéki létének közvetlenségében bír, de a melyet csak ezen egybevetítés által, a gazdagon, vagy végre universalis módon kifej-

lett változatos mással szemben nyer, ez a s z e l l e m i h a t á r o z o t t s á g.

Most még példában világosan ki kell mutatnunk, hogy a szellemi határozottság valósággal nem más, mint v á l t o z a t o s s á g i h a t á r o z o t t s á g. Erre épen a legtökéletesebb, az universalis gondolati alakok legalkalmasabbak, mert azokban találjuk ezen szellemi határozottságot legkifejlettebb, legélesebb alakjában. Itt a matematikai gondolati szemléletből vesszük példánkat. A golyó, mint érzéki szemlélet, minden sajátásaival, a terjeszkedési viszony, a feszítés sűrűsége vagy specificált rezgési, állapotával teljes határozottságban adott érzéki lét s jelen-ség. De a m e n n y i s é g t a n i g o l y ó, a gondolatilag, szellemi-leg meghatározott golyó, ebbeli határozottságát csak végtelen változatossággal szemben, és annak fenti módon körülírt e g y b e v e t í t é s e mellett nyeri. A matematikai golyó ezen határozott alak csak annyiban, a mennyiben nem ellipsoid, nem henger, nem gúla, nem háromszög, nem sík stb., ennél fogva csakis ezen roppant változatosság egybevetítésével nyeri ebbeli határozottságát mint matematikai alak. Ezen szellemi határozottságát csakis ezen, sőt minden elkészíthető alakok változatosságának egy szemléletbe való összefoglalásával, vagy egybevetítésével, vagyis a végtelenül osztható, azaz számtalan változatos alakokban meghatározható és véghetetlen térben nyeri — azaz a térben, a mely mint ezen gondolatilag szemlélt alak az érzéki tény minden változatosságát magában egy szemléletben egyesíti a t i s z t a, abszolút, mennyiség t a n i t é r b e n. Ezen gondolati alak közelebbi analysisébe itt nem bocsátkozhatunk. De az eddigiekből is már eléggé kiviláglik az abstrakció azon ferdesége, a mely ezen roppant bonyolult alakot az egyszerű érzéki terjeszkedés felfogásának feltételévé tenni akarja, úgy mint az már az állatnál is megvan. Egyedül az érzéki tény ezen végtelen változatosságának egybevetítése mellett válik lehetségessé a m e g k ü l ö n b ö z t e t é s, azaz, az egyedi érzéki alaknak másokkal szemben való, vagyis szellemi meghatározása. Megkülönböztetés csakis ellentétben, a legtökéletesebb megkülönböztetés pedig csakis universalis ellentétben, vagyis változatossági alakokban válik lehetségessé. Ezen változatossági alakokon kívül csak korlátolt érzékiség lehetséges.

Ilykép, ugyanazon egyszerű alpból kiindulva, származtatuk a szellemi működésnek ezen egyedi határozottságot nélkülöző schemaszerű, elmosódott jelenségét, a mely a különleges egyedi érzéki sajátságokat az összjelenségben eltünteteti, míg a megegyező érzéki sajátságok abban sajátságos módon előtűnnek. Megvilágítottuk a fogalmi felfogás természetét, a nem-közvetlen, nem-létezőnek, a pusztalányiság látszatának tényleges létalapját, valamint a szellemi határozottságnak jellegét, a melyet mint ezen bonyolult ösztünet eredményét, az egyszerű érzéki határozottsággal szembe állítottunk. Megvilágítottuk a szellemi áthatóság okát, és felszlattuk az absztrakt gondolkodás ellenmondását, mely a nemlétezőt megjelentkeztetni véli. Kimutattuk miként függ az absztrakt universalis felfogás össze az ismeret létesítésével és a szerves fejlődés általános alapjaival.

Valamint ezen pontok, úgy a gondolkodás fejlődésének ténye is, megvilágítható itt, a mint a teremtőképzelet alakításában mutatkozik, a melynek alakjaiból az emberiség lassanként tiszta, elvont alakok szemléletére emelkedett. Míg az eddigi philosophia csak a gondolkodás adott tényeivel mint külső formásokkal foglalkozott, a mi álláspontunk nyújtja először az alkalmat arra, hogy azzal tárgyilagossan foglalkozzunk. ezen tények tárgyilagos mélyeibe hassunk, és az összefüggés nélküli anyagot benső összeköttetésében, létének szükségképeni egységes alapjaiban és fejlesztésében szemléljük. Mondhatjuk, hogy a plassonnak végtelenül gazdag vegyi képzékenységében, minden szervezetnek és minden ismeretnek ezen alapfeltételében, találja egyuttal megoldását a képzelet alakulatainak végtelen változatossága is. Így tünik fel előttünk a képzelet, mint ama számtalan alakokba elváltozó Proteus, mint ama mindent elváltoztató varázshatalom, a mely a legtávolabbt egységesen egymásra vonatkoztatja, egybevetíti, és a látzólag összeférhetlent ellentállhatlan hatalommal egybeolvasztja. Egyedül a teremtő képzelet ezen érzéki alapjából létesülhetnek a gondolkodás universalis alkotásai. A phantasia teremtette így a jelt és a nyelvet, mert a rezgési sorozatokban összekötött egyedi alakulatok ezen tevékenységüknel fogva vezetnek a másra, jelzik azt, és ezen alakok mint összefüggő

sorozatban egymásra vezető alakzatok, helyettesíthetik egymást. Az eredeti jelbeszéd (pantomime), a melyből a nyelv és írás származik, ilyen érzéki jelentőségteljes alakokból indult ki*.

Világos lesz előttünk, hogy miért nem vagyunk ugyan képzeletünkben a szemléletileg adott alakokhoz kötve, miért »képzelhetünk el fekete hattyukat« vagy »embereket, a kik fejüket hónuk alatt hordják«, hogy azonban semmiféle tapasztalati alakot el nem képzelhetünk, a mely ezen változékonyság törvényeinek, a mennyiségtan törvényeinek alávetve nem volna. Mindkét körülmény ugyanazon okból ered. Épen mert szerves öntevékenységgel a plasson teljes változékonysága agyvelőrendszerünkben kifejtését találja, képzeletünkben messze túl megyünk a külső benyomás folytán a plassonban adott szemléleti alakokon. De éppen azért benn kell már foglalva lenni ezen külső benyomás folytán létesült szemléleti alaknak a plasson kifejtett változékonysági alakjaiban, a melyek ezen véghetetlen gazdag változatosság alakjában épen a tiszta gondolati alakokban szemléltetnek. Ha tehát Wundt (Die Axiome der Mechanik) »teremtő synthesist« keres, a melyet minden matematikai térbeli szemlélet a priori alkotott feltételének állítja, akkor ezen teremtő synthesist csak a teremtő képzelet működésében láthatjuk, a mely a plasson változékonyságának kifejtésében minden gondolatnak és szelleminek alapját adja. Világos, hogy ezen synthesis sem az egyedben, sem a fajban egy varázsütéssel adva nincs, a mint azt az aprioritás elvont feltételezésében elképzeljük, hanem csakis érzéki tényezők lassu kifejlődésének eredménye. A közelebbi analysis valóban kimutatja a matematikai ismeret alakjaiban rejlő roppant változatosságot és ezen változatosság természetébe való alaposabb belátás és közelebbi szervezkedésének kutatása, a mint az tényleg szellemi életünkben adva van, sokkal nehezebb, de egyuttal sokkal háladosabb, mint az aprioritás ezen schematismusának egyszerű feltételezése, a mely ép oly könnyű és kényelmes, mint meddő és üres.

* Részletesen mutatja ezt ki F a u l m a n n Károly »Geschichte der Schrift« című jeles munkájában.

Az eddig előadottakban láttuk, miként fejlődik a lét és gondolkodás ellentéte az érzéki lét sajátzerű complicációján belül. Itt már most, ezen alapot vető értekezésünk befejezése-kép még azt fogjuk megkísérelni, vajjon ugyanazon alapokból megvilágítható és demonstrálható-e az absztrakt világnézet alap-ellentétének, a lét és jelenség ellentétének lénye és származása is. Álláspontunk valódiságának próbája abban fog állani, hogy kimutatjuk, miszerint a szellemi jelenség ősalakjából kiindulva nemcsak a szellemi tevékenységnek eme vagy ama jelensége, vagy sajátsga, hanem hogy minden sajátsgai és minden jelenségei eddig nem sejdített világosságban ugyanazon szempontból megvilágosodnak, hogy innét áttekinthetlen világosság terül el a szellemi élet egész birodalma felett. Távol vagyunk attól, hogy azt higyjük, mintha óriási feladatunkat teljesen minmagunk kivihetnők. Ezen kivített a philosophiai tudomány egyetemben a természettudomány haladásával jövő évezredekben át fogja keresztülvinni. Feladatunkat teljesítettük, ha a jövő kutatásának új tért nyitottunk. Az, hogy ezen tan nem megkövült tételek hal-maza, vagy bezárt rendszere, hanem szerves lényhez hasonlóan, olyképp mint eddig egy tan sem, önmagában hordja a fejlődés csiráit, az új kérdések zömét teremti, a kutatások áttekinthetlen sorát szükségessé teszi, igazságának ismertető jele. Az igazság országa, a mely az absztrakt világnézetben az ismeret kutató szeme előtt örök éjbe rejtőzvé, világosságtól félt alakban tűnik elő, feltáruul előttünk, mint a világosságnak megmérhetetlen országa.

A lét szűkebb értelme, a mint láttuk, a közvetlen egyszerű jelenség előtünését jelzi. Nyképp tágabb értelme van a jelenség szónak, a mely általánosan a legbonyolultabb szellemi alakokra is, mint közvetlen adottakra alkalmaztatik. De épen a mennyiben az egyedi jelenség is ezen általános gondolati körbe vonatik, s abban felolvasszatik, annyiban nyeri az az elvont, puszta jelenség jellegét. Ennek ellenében felmerül ugyan újra az abstract felfogásban az érzéki közvetlenség, a lét, de a lét ezen elvont gondolkodás vonatkoztatásában, a lét mint elvont alak.

Az eredeti érzékiség álláspontján nem vehető a jelenség tevékeny változása oly valaminek, a mivel az a semmibe,

azaz, az abstractio örvényébe sodortatnék. Ez csakis az elvont gondolkodás előtt látszik így. Valóban csakis a tevékenység ezen egymásíránti vonatkoztatásáon egymást megváltoztató léte-mozzanatokban, azaz ezen változásban van adva a tevékeny, a valóságos, az érzéki lét. Ezen változtatás tehát éppen ezen lét tevékeny ö n f e n t a r t á s a, nem pedig annak megsemmisítése vagy megtagadása, hanem éppen annak megigienlése, annak való-sítása. Ezen változásban nem vész el az érzéki létnek egyedi határozottsága, sőt az csakis ezen közösségben, ezen változásban, ezen egymásíránt való tevékeny feszítő meghatározás-ban van adva. Még az emlékezetben fenntartott érzéki összalak-zatok is csakis összalkotásuk berendezésében, azaz viszonylag tartatnak fenn, de önmagukban, mint ezen meghatározott speci-ficált rezgés és feszítés az eleven tevékenység ezen finom válto-zásában folytonosan újra alakíttatnak és fenntartatnak. Ezen változás tehát és ezen egyedileg meghatározott közvetlenség ere-detileg ugyanazon tényt képezik. Az érzéki tény tisztán mint olyan, össze nem zavarva elvont feltételezésekkel és schemákkal, a melyek azt egyedül lény nélküli pusztá phaenomenon színében tüntetik elő, csakis ezen változásában fogható fel mint tényleg és valósággal önmagát fenntartó valami; az érzékiség csakis mint egyedileg meghatározott váltakozás élete, csakis mint ezen változtató tevékenység önmagában és a mással szemben valóban közvetlen és tevékeny létező.

De egészen másképen alakul ezen viszony, ha azon módot vesszük tekintetbe, mely szerint az érzéki tény változó viszonyai megtartatnak központi agyvelő-szemléletünkben, — az e m l é k e z e t b e n. Az emlékezeti funktió ezen folyamata lényegében különbözik az érzéki változás egyszerű tényétől, és szükségkép egész új színben tünteti azt fel. Az emlékezetben a mint tudjuk, a fennemlített relativ módon összalakutokban fenntartatnak a változás egyes stadiumainak megfelelő alakza-tok, a változás véghezmenetelét utánképző, szervesen megállapí-tott sorrendben. Ezen emlékezeti alakzatok már most valósággal egyedileg különböző alakzatok, egyedileg különböző tények és jelenségek, a melyek azonban mint egyenjogu központi tevékeny-ségi mozzanatok a legbensőbbben egybe vannak szöve ugyanegy átövedző összetevékenységben, a mely a közvetlenségben való

változás számtalan stádiumait a megjelentkeztetésnek benső egységében egybevetíti, ugyanazon egy tény és jelenségként tünteti elő. A szellemi öntudat, a mint azt az eddigiekben már meghatároztuk, ezen emlékezeti stádiumok körében bizonyos szervileg megállapodott rendben kénytelen mozogni és az előtűnő jelenségek ezen elvonuló változásában nem talál támaszt és megállapodást. Ezen megállapodását csakis az autonom mozzanatok összjelenségében találja. Egyedül ezen összjelenségben jelentkeznek ezen változó alakzatok mint ugyanazon tény és jelenség, csakis így, a váltakozva feltűnő mozzanatok ezen tényleges egybefoglalásában tüntetik elő a m a r a d a n d ó t. Ezen változó jelenségek létének a z o n o s s á g a, az öntudat számára nem fekszik többé magában ezen futólagosan előtűnő és eltűnő közvetlen érzékiségben. A j e l e n s é g v á l t o z i k, az egyes emlékezeti mozzanatok előlépnek és eltűnnek, elmosódnak az összjelenségben, a mennyiben abban kiváló eleven érzéki tevékenységet ki nem fejtenek, elmerülnek ezen universalitás, ezen nem-lét örvényébe, az abstractió örvényébe, a s e m m i b e. De a mennyiben az egyedileg előtűnő alakok is csakis ezen universalitás vonatkoztatásában szemléltetnek, ezen universalis háttérükben és nem a változó közvetlenségben leljük létük megállapodottságát. Ezen tudatban csak azon tény találja hű kifejezését, hogy az emlékezetben megtartott e g y e s alakzatok, habár egybevetítve vannak is, mindazonáltal nem ugyanazon egyedi létet képeznek, hogy azonosságuk ennél fogva nem ezen emlékezeti mozzanatok közvetlen érzéki jelenségében, mint olyanban van adva.

Ezen össztevékenység már most az, a miben a változó egyedi jelenségek, számtalan központi szemléletek áttekinthetetlen sorba egybevetítettnek. Ezen változékonyság, a mely az ismereti tevékenységet illetőleg a plasson változékonyságából ered, megfelel egyuttal az érzéki tény és valóság általános viszonyainak. Tekintsük például csak a vizet, a mely a folyóban zúg, majd a jégben merev alakot ölt, a léghen gáznemű alakban oszlik szét, a felhőkben finom hólyagocskák alakját ölti, számtalan szilárd és folyékony szervetlen vegyületekben megkötetik és végre a szerves élet roppant gazdag alakításaiban oly kiváló szerepet játszik. Látjuk miként az öntudat — az emlékezet és képzelet

alkotásaiban a megtartott egyedi alakzatok, ezen közvetlenség általános természetének megfelelőleg, a változások véghetetlen sorozatával füződnek egybe.

Láttuk azt is, mikép lép szükségkép háttérbe az egyedi az ösztényben. Az egyedinek visszalépése és elmosódása azonban itt éri el tetőpontját, a hol universalszemléletben a legkülönbözőbb egyedi alakzatok és a legkülönbözőbb érzéki, rezgési sajátságok egyformán egy öszténybe vetítettnek, és így az összjelenségben is csak mindennemű érzéki határozottság teljes feloszlását tüntetik elő — azaz a nem-érzékinek, az érzék-fölöttinek szemléletét. Mert itt egy érzéki létező sem érvényesítheti magát önmagában, épen a mennyiben ezen ösztény és összjelenség mint olyan létezik. Az érzéki tény határozományainak tarka különfélesége egyenletesen elsúlyed ezen nagyszerű, áttekinthetetlen ösztényben és roppant gazdagságának színpompájá: ezen egyforma, neutralis egységben elhalványul nyugodt, egyforma, színtelen és alaktalan szemléletté, eltűnik a szellemi szemlélet ezen új világosságában, valamint a spektrum számtalan színárnyalatai egyesülnek a fehér napvilágban. Ha itt enyhébb módon egyes közvetlen érzéki alak elő is tűnik az összjelenségben, hogy csakis így kölcsönözze ezen tiszta gondolati jelenségnek a létnek, a közvetlenségnek látszatát, a gondolatiság jellege mégis megmarad ezen az összjelenségből előcsillgó »tiszta elvont lét« képeiben is. Az öntudat, a mely az emlékezetben fenntartott jelenségek változásában megállapodást nem talált, — csakis önmagában találja ezen megállapodását, ezen maradó t, ezen változatlan t, ezen összjelenségének megfelelő t és ezen totalitásában szemléli az igazat és való t, a változó érzéki tünemények következetes kifejtését, teljes, universalis, valódi létét.

Ezen tény már most egyik érzéki, egyedi jelenségnek sem felel meg mint olyannak. Nem áll előttünk többé ezen szín, ezen alak, ezen belfeszítes viszonya stb., mert hisz mindez véghetetlen változatosságában egyenletes módon egy ténybe és jelenségbe van olvasztva, és a véghetetlen változatosság ezen egyenjogú érvényesítésében áll előttünk a határozott különleges érzéki ténynek a belsőség ezen oceánjába, a

nem-érzelmi szemlélet tiszta világosságába való elmerítése. Az eredeti érzelmi határozott lét ezen megtagadása azonban csakis minden elképzelhető változatosságának ugyanazon összjelenségbe való egybefoglalásával létesíthető. Így tűnik fel előttünk a szellemi felfogás, ezen szintelen, alakatlan, határozatlan, az az egyedi érzelmi módon meg nem határozott valami, az a mi egyszersmind a jelenség változásával szemben a maradádnak, változatlannak színét ölti. Természetesen, mert hisz minden elképzelhető érzelmi változatosság egybefoglalása lebeg előttünk, azaz olyas valami, a mihez valamely külső új változás többé hozzá nem fér. Innét van az is, hogy a »lét« az »anyag« ezen vonatkoztatásában egyúttal csakis mint minden változás lehetőségége vagy pusztá tehetsége van adva, a mely »lehetőség« minden érzelmi előtt feltételezendő a prioritás látszatát nyeri ott, a hol a gondotati alakok felismerése, azok önmagukban való megvizsgálása még nem lett megpróbálva. Látjuk tehát, miként folynak a szellemi tények és sajátságok egész sorozatai, a melyeket eddig pusztán össze nem függő tényekben, csakis külsőleg soroltak fel és rendeztek be, szerves összefüggésükben ugyanazon egységes alapból, az érzelmi tény ősalapjából. Minden lépésünk, a melylyel a szellemi élet terén előre haladunk, új fegyverekkel gyarapítja érveink arzenálját.

Ezen szellemi szemléletben fekszik a dolgok »állandó lét-alapja«, a mely tehát mint olyan határozottan különbözik az egyedi érzelmi alakzatok változó, mulandó jelenségétől. De mint-hogy másrészt ezen szellemi össz-szemlélet, a mint láttuk, csak az érzelmi autonom mozzanatok eredménye, ugyanazon öntudatban szükségkép állítatik az is, hogy ezen jelenségek nem oly valamit képeznek, a mi ezen nemérzelmi, gondolati alapléten kívül esnék, hanem inkább oly valamit, a mi azon belül, a mi ő magán azon történik. Így tűnnek fel ezen változó jelenségek a gondolati állandó, változatlan alapléti módosításai- és változásai-ként, úgy, hogy ezen érzelmi nem-jelentkező lét maga az, a melyről azt állítják, hogy az érzelmi jelenségben előtűnik, azaz, hogy a lét maga jelentkezik. Ez ellentmondás az abstrakció szempontjából, de világos a mi szempontunkból, a mely az abstrakciónak feloszlatása, csak a mennyiben egyúttal annak demonstrációja, megvilágítása és igazolása.

SPENCER HERBERT PHILOSOPHIAJA.

A pszichológiára vonatkozó nézetek.

I. A biologia és psychologia közti viszony. Spencernek psychológiáját két különös alaptétel jellemzi: Szerinte 1. a lelki tünemények lényegükben azonosak az élet tüneményeivel; 2. a bonyolultabb lelki tünemények nem egyebek, mint a legegyszerűbb psychologiai elemek összekapcsolódásából és összeforrásából keletkezett képződmények.

Spencer szerint az élet: az (élő lény) belső viszonyainak szakadatlan alkalmazkodása a (környezeti) külső viszonyaihoz. (Life is the continuous adjustment of internal relations to external relations.) E tétel némi modificatióval a pszichológiára is alkalmazható; hiszen a psychologiai és biologiai tünemények közt nem nembeli, hanem csak fokbeli különbség forog fenn. Egészen véve tehát a vizsgálatok ugyanazon csapáson fognak tovább indulni, mint eddig; de midőn a biológiában főfigyelmünket az élő lény belső viszonyaira fordítottuk, a pszichológiában legkiválóbban nem arra tekintünk, miképen vannak az organismus belső tüneményei egymással összekötve, sem arra, miképen vannak a környezet külső tüneményei egymással összekötve, hanem arra, hogy mennyiben felel meg a belső tüneményeknek egybekötöttsége a külső tünemények egybekötöttségének. Magyarazzuk meg tételünket először jelekkel és világítsuk meg majd példákkal. Almát tartok kezemben; annak tulajdonságai közt a szín (A) és a bizonyos szag (B) állandóan össze van kötve; képzetemben, melyet ez almáról bírok, a színnek képzete (a) bizonyos (alma) szag képzetével (b) is állandóan össze lesz kötve. Lássuk a példákat. Valamely oroszán prédáját üldözi; az üldözött állat egy-

két ugrást tesz jobbra, az oroszán megteszi azt utána. A külső tünemények viszonyaiban változás történt, az oroszán psychejében megfelelő változás történt, mely ténykedéseiben nyilvánul. Ha csak e példát magát közelebből tekintjük, látni fogjuk, mi-
ben áll főntebb említett modificációja annak, hogy a psychologia ép úgy, mint a biologia alkalmazkodásokról szól. Azt mondtuk: az élet abban áll, hogy az élő lény belső viszonyai a környezet külső viszonyaihoz alkalmazkodnak; most hozzá tehetjük, hogy, ha ez alkalmazkodás nagyjában történik, akkor biologia, ha ez alkalmazkodás a külső világ kisebb részleteivel áll kapcsolatban, akkor psychologiai. Lássuk a példákat tovább. Az úton menvén, valamely követ kikerülök, hogy meg ne botoljam. Ez részletességénél fogva psychologiai alkalmazkodás. Már két pontot láttunk eddig, melyek e két rokon tudománynak t. i. a biológiának és psychológiának egészben véve egy irányban haladó pályáját némiképp különböző irányúvá teszik.

Megütközhetnék valaki azon, hogy a biologiai és psychologiai vizsgálatok közt csak fokbeli különbség forog fenn, sőt meg is eshetik, hogy számos határkérdések támadhatnak, midőn nem tudjuk, a biologia vagy a psychologia körébe tartozik-e valamely tünemény. A ki a fejlődés tanát elfogadja, annak lehetetlen efféle határkérdéseken megütköznie. Csak átmenetek útján jut valamely dolog új stádiumba. Midőn a föld kihült és megsűrűdött, oly vegyi képződmények keletkeztek, melyek valódi szerves lényekké még nem nőttek ki magukat, melyek azonban mégis a szerves világnak alapját képezték. Így vagyunk a biologiai és psychologiai tüneményekkel is. A konkrét tudományokban való haladást egyáltalában oly módon lehet jellemezni, hogy azok mind nagyobb részleteket tárgyalnak. Elfogadván a Kant-Laplace-féle elméletet és föltevést (hypothesist), mondjuk: a világműködnek megsűrűsödéséből keletkezett naprendszerünk. A működnek további megsűrűsödését részletesebben vizsgáljuk a geológiában; e részletesebb darabban keletkeznek oly képződmények, melyek mint szerves lények vonják magukra figyelmünket; a magasabb rendű organismusoknál a biologiai kérdések mellett psychologiai kérdések is támadnak; szóval azon tény, hogy a tudományok e sorrendben mindinkább kisebb térre szorítóznak, szembetűnő; de hogy átmenetek vannak az egyik tudományból

a másikba, határkérdések az egyes tudományok közt, az is világos.

II. A *psychologiai* tüneményeknek köre. Spencer a *psychológiát* illetőleg sokkal magasabb álláspontot foglal el, mint azok, kik a *psychologia* alatt nem értenek egyebet, mint ama tudományt, mely az ember lelki tüneményeit magyarázza. Minthogy Spencernek képlete szerint a *psychologia* a lélek belső viszonyainak alkalmazkodását a környezet külső viszonyaihoz vizsgálja, e vizsgálatot már az állatoknál megkezdhetjük; azt vizsgálhatjuk, miképen válnak a *psychologiai* tünemények bonyolultabbakká és mennyiben fokozódik a lelki tünemények *correspondentiája* a környezettel, a szerint a mint magasabb szervezetű állatokat veszünk tekintetbe. E vizsgálat alkalmával szembevetendő azon tény, hogy a lelki tünemények annál magasabb rendűek, minél magasabb rendű szervezettel bír az állat, minél kifejtettebb idegrendszere és kiváltképen minél kifejtettebbek az állatnak érzéki szervei. Ez utóbbi pontot illetőleg Spencer csak alapszavaihoz marad hű, ha a következő elméletet állítja föl: »Van okunk föltenni, hogy a fogékonyság szagok, színek, hangok iránt fokként azon ingerlékenységből fejlődik ki, melyet az állati szövet azoknak legalsóbb fajaiban bír. Demokritusnak azon állítását, hogy valamennyi érzékek nem egyebek, mint *modificációi* a tapintásnak, az újabbkori tudomány teljesen megerősíti. A szaglás világosan magában foglalja azt, hogy széjjel szórt részecskék az organismusnak különösen minősített egyik részével érintkezzenek; magában foglalja azt, hogy ezen részecskék a szélnek vagy víznek áramlata által oly módon sodortassanak tova, hogy e minősített részekkel összeütközjenek. Hallás akkor keletkezik, ha a levegőnek rezgését, mely testünket érintőleg találja, érezzük. Valamint a bőr egész terjedelmében valamely sűrű anyagnak mechanikai hatását, mely egymásután következik, megérzi, úgy testünknek bizonyos külső, a hallásra alkalmas alkata, mely könnyen mozgatható, megérzi az egymást sokkal gyorsabban követő mechanikai hatásokat, melyek valamely nagyon finom anyagból erednek. A látásnak szerve pedig olyan, melynek segítségével lökések vagy rezgések foghatóak fel, melyek magok még finomabb közegen mennek keresztül, oly rezgések, melyek összehasonlíthatlanul gyorsabbak,

melyeknek közege összehasonlíthatlanul finomabb. De mint előbb, úgy most is a rezgő közegnek érintkezése a fölületnek alkalmas helyével a föltétel. Így minden esetben, midőn valamely dolog a környezetben hatást tesz érzékeinkre, szükséges, hogy fölületünkre mechanikai hatás történt legyen; így az egész folyamat nem egyéb, mint durvább vagy finomabb tapintás. De nem csak a physikusnak következtetései erősítik meg azt, mit Demokritus tanított, hanem a biologus is ugyanazon következtetésekre jut. A különböző érzékeknek szervei valamennyien a bőr rendszeréből (dermal system) fejlődtek ki, s nem egyebek, mint azon szöveteknek modificációi, melyek a tapintás érzékének székelyét képezik. Ez még nem minden. Megemlítésre méltó tény az, hogy a szem és a fül, alkatának jellegét (typusát) illetőleg morphologice azonos a vibrissae-ekkel, a tapintásnak legtükéletesebb organumával. Principles of Psychology I. 304. k. 1. Ha Spencer a fejlődést ebben látja, hogy az egynemű különmeművé, az egyszerű szövevényessé, a határozatlan határozottá válik, hogy a részek mind összhangzóbbakká válnak, akkor az előbb felhozott tényekben elméletének csak bizonyítékait fogja látni. Az egynemű bőrrendszerből különmemű érzéki szervek fejlődtek ki, melyeknek alkata szövevényesebb, mint amazé stb.

III. A szellem összetétele. (The composition of Mind). Spencer philosophiájának egyik alaptétele, hogy sem a lélek, sem az anyag substantiája nem ismerhető. Azon ellenvetésre, hogy akkor a psychologia mint tudomány lehetetlen, csak az a felelet, hogy a psychologia csakis a psychologiai tüneményekkel foglalkozik, ezeknek összefüggését és egymással való viszonyait vizsgálja, mint azt a természeti tudományok a physikai tüneményekkel teszik. Ezen vizsgálatokra felhasználja a biologia és kiválóan az idegek physiologiája által nyújtott adatokat, de főforrása a belső észlelés és ebben tér el Spencer Comte-tól, Maudsley-től és többektől.

Melyek a psychologiai tüneményeknek elemei? Lehet-e elhéneknek összetételéről olyformán szólni, mint a testeknek atomokból való összetételéről? Melyek ezen psychologiai »atomok«? E kérdést remekül tárgyalta H. Taine „de l'intelligence“ című művében. Legcélszerűbbnek látszik e kérdés megbeszélésénél a hangnak elméletéből kiindulni. Valamely hangnak be-

nyomása teljesen egyszerűnek látszik, és mégis csalatkozunk, mert tudjuk, hogy a hang oly módon keletkezik, hogy fülünk idegei egyenlő, de igen rövid időközökben lökéseket szenvednek, azaz rezegnek. Tehát az egyszerű hang több rezgésnek lelki egyesüléséből áll. Egy rezgés magában, ha tekintetbe vesszük, hogy a hanghullám hegye és völgye közt számos pontokat különböztetünk meg, melyek quantitative erőben különböznek, szintén számos részre bontható föl. Rezgésekre a fény és hő tűneményeit is vezethetjük vissza. Igen valószínű, hogy az idegekre történt eme lökések képezik a pszichológiai tűneményeknek „atomjait”. Spencer ezeket „nervous shock”-oknak nevezte, Fiske e kifejezést „psychical shock”-ra változtatta át (*Outlines of cosmic philosophy* II. 131. l.). Ha öntudatunkat belső észrevevés és belső észlelés segítségével vizsgáljuk, akkor pszichológiai „atomokig” nem lehet előre hatolni, akkor legegyszerűbb tűneményeknek az érzeteket (feelings) és az érzetek közt fönnforgó viszonyokat (relations between feelings) fogjuk fölismerni. Spencer e tekintetben ekképen nyilatkozik: »Szellemünknek alkotó elemei kétneműek, melyek egészben véve ellentettek (broadly contrasted), t. i. érzetek és viszonyok emez érzetek közt. E két csoportnak egyes tagjai sokféleképpen hasonlótlanok maguk közt, sokszor nagyon is nem hasonlók egymás közt; — de ezen hasonlótlanság kicsiny ahhoz képest, mely az egyik csoportnak tagjai közt a másik csoportnak tagjaival szemben fönnforog. Lássuk csak először azon jellegeket, melyekkel az érzetek közösen bírnak, és azután azon jellegeket, melyekkel a viszonyok közösen bírnak. Minden érzet (feeling), a mint mi azt vesszük, öntudatunknak egy olyan része, mely benne elég tért foglal el, hogy észrevehető individualitással bírjon, melynek individualitása minőségi ellentétek által öntudatunknak szomszéd részeitől eléggé meg van különböztetve; mely, ha lelkünkbe tekintünk, egyminőségűnek tűnik fel. Ezek a lényeges részek. Ha belsönket észleljük és öntudatunknak valamely állapota külön minőségű részekre bontható föl, mely részek vagy egyszerre vagy egymásután vannak, magától érthető, hogy ez már többé nem egy érzet, hanem kettő vagy több. Ha öntudatunknak ezen része a szomszédrészekről meg nem különböztethető, ha az eme részekkel egy egészet alkot, világos, hogy az

nem külön érzet, hanem csak egy érzetnek része. Ha az érzet öntudatunkban kellően nagy tért vagy időtartamot nem foglal el, akkor világos, hogy az mint külön érzet nem vehető észre. — A viszonyt két érzet közt ellenkezőleg az jellemzi, hogy az öntudatunkban észrevehető tért nem foglal el. Vedd el a viszony-
nak tagját és az megsemmisül, mert sajátos tért nem foglal el, mert sajátos individualitása nincsen. Ha végére járunk a dolog-
nak, való igaz, hogy az, mit viszonynak nevezünk, maga is az érzetnek egy neme, egy pillanatnyi érzet kíséri t. i. ama átme-
netet az egyik észrevehető érzetből a szomszéd észrevehető érzetbe.

Való igaz, hogy fölötte rövid időtartama mellett minőségi jelleme mégis észrevehető. A viszonyok t. i. az által különböztethetők meg, hogy az érzetek, melyek eme pillanatnyi átmenetet kísérik, különbözők. A viszonynak minden érzete tényleg ilyen 'nervous shock'-nak tekinthető, melyről gyanítjuk, hogy ez az érzetnek összetevő eleme; és bárha az átmenet pillanatnyi, nagyobb, kisebb erőt veszünk rajta észre, meg azt, hogy nagyobb, kisebb könnyűséggel történik. A különbség azonban a viszony-
nak érzete közt és a közt, mit közönségesen érzetnek nevezünk, oly kirívó, hogy külön osztályba kell azokat rakni. Amazoknak fölötte rövid volta, csekély változatossága és függésük azon tagoktól, melyeket egyesítenek, szembetűnően különböztetik meg emezektől. — Talán jó lesz, ha még jobban meggyőződünk ez igazságról, hogy eme megkülönböztetés föltétlen nem lehet. Eltekintve attól, hogy a viszony, mint öntudatunknak egyik eleme, szintén egy pillanatnyi érzet, azt is kell megengednünk, hogy a viszony mint olyan az érzetek nélkül nem létezhetik, mert ezek tagjai, ellenben az érzet is csak úgy létezhetik, hogy más ér-
zettekkel, melyek azt térben, időben vagy mindkettőben határolják, viszonyban áll. Szigoruan véve tehát a dolgot, sem az érzet, sem a viszony öntudatunknak független elemét nem képezi. Ez esetben a függőség teljes, úgy hogy minden észrevehető tér, melyet az érzetek öntudatunkban elfoglalnak, sajátos jelleggel nem bírhat a viszonyok nélkül, melyek azt összekötik, a mint épen a viszonyok nem bírhatnak sajátos jelleggel az érzetek nélkül, melyeket összekötnek. A lényeges különbség a kettő közt tehát az látszik lenni, hogy míg a viszonyok érzete öntudatunkban

részekre nem bontható föl, az ugynevezett érzet képzelő tehetőségünk segítségével egyenlő minőségű részekre bontható fel, melyek vagy együtt vannak, vagy egymásután következnek. Az ugynevezett érzet tehát egyminőségű részekből áll, melyek időt foglalnak el, vagy egyminőségű részekből áll, melyek tért foglalnak el, vagy mind a kettőt. Mindenesetre az érzet egybekapcsolt egyminőségű részeknek aggregatuma, holott a viszony érzete oszthatatlan. Emez ellentét a kettő közt pedig éppen az, mely abból is következik, hogy következtetve föltettük (inferred), hogy az érzetek érzeti egységeknek, vagy „shock”-oknak összetételei.« Princ of Psych. I. 163. k. k. l. Hogy az előbb mondottak még világosabbakká legyenek, szükségesnek tartom fölhozni azt, miképen osztja be Spencer a „feeling”-eket. Van „central feeling”, vagyis az ugynevezett érzelmek; van „peripheral feeling”, vagyis érzetek a legtágasabb értelemben véve. Ezek megint: „ento-peripheral feeling”, vagy a szorosabb értelemben vett érzet, mint gyomorfájás stb.: „epi-peripheral feeling”, vagyis az érzéklet (érzéki benyomás), mint szín, szag stb. Viszonyban például szolgálhat két dolognak helyzete egymáshoz, két hatásnak nagyobb, kisebb intenzitása egymással összehasonlítva stb.

Evvel összefüggésben áll Spencernek azon tana, hogy mind az érzetek (feelings) mind az érzetek közti viszonyok újból fellevenednek és egymással társulnak, de különösen kiemelendő, hogy azok minden egyes emberre nézve viszonylagosak. Senki sem tudja, hogy embertársának van-e ugyanazon benyomása, mint neki, ha közös tárgyat megtekintenek, senki sem tudja, hogy embertársának ugyanoly nagynak tetszik-e a tárgy, mint neki. A térbeli és időbeli terjedtségeknek viszonylagosságát Spencer szerint kiválóan bizonyítják be De Quincey opium-evőnek tapasztalatai. Ezen pszichológiai nézete is Spencert azon gnoseológiai véleményben erősíti meg, hogy a világnak magában valóságát nem ismerhetjük meg.

IV. A pszichológiai elemek (a képzetek) társulásainak törvényei. E mostan leirt pszichológiai elemek társulásából (association) erednek lelkünknek legbonyolultabb tünetnényei. Fölötte szükséges tehát a társulásnak törvényeit ismerni. Kettőt, habár csak implicite fölemlítve, már ismerünk. Midőn látjuk, hogy a tapasztalás fölhalmozódása teszi lehetsé-

gessé, hogy az intelligentia tüneményei, melyek kiválóan csak egymásután folynak le, correspondeálnak a külső világ coexistens, consequens és coexistens-consequens tüneményeivel, akkor azt is láttuk, hogy az *a* és *b* képzet a legerősebben egymással társulva akkor lesz, ha az *A* és *B* tulajdonságot, tüneményt mindig együtt tapasztaljuk; ép úgy *a* és *b* képzet mindig egymásután lelkünkben akkor fog föltámadni, ha a külső világban állandóan tapasztaljuk, hogy a *B* tünemény *A* tüneményt követi. Ime az együttlét és egymásutának ismeretes törvényei. Lássuk a képzettársulásnak harmadik törvényét. Minden képzet a már egyszer tapasztalt és vele egyenlő minőségű képzetet visszaidézi és vele összeforr. Összeforr azon képzettel, mely ugyanazon osztályhoz, nemhez, fajhoz, alfajhoz stb. tartozik. Ez utóbbi pont, melyet csak Spencer psychológiájában találtam, magyarázatot kíván. Lássunk egy példát. Rózsaszínt látok. E benyomás társul az epi-peripheral feelingekkel általában (osztály), társul a színi benyomásokkal (nem), társul a vörös színekkel (faj), társul a rózsaszínnel (alfaj). E társulás pillanatnyi; csak az al-alfajjal való társulás járhat néha nehézséggel. Megeshetik, hogy nehézség támad, valjon a képzet az előbb tapasztalt ultramarin színekkel vagy a velük nagyon hasonló indigo színekkel társuljon. Ugyanazon törvény áll az érzetek közt főnforgó viszonyokról is. Lábam előtt látok valamit. E benyomás társul térbeli tapasztalásaimmal (nem), azon térbeli tapasztalásokkal, melyek a testem előtti és nem mögötti térre vonatkoznak (faj), társul azon tapasztalásokkal, melyek a testem előtti térnek alsóbb részére vonatkoznak, jobbik, bal felére stb. (alfaj). Itt is az al-alfajoknál a föntebb említett nehézségekre akadhatunk. Jobban társulnak oly benyomások, melyeknél efféle osztály, nemet, fajt, alfajt stb. megkülönböztethetünk, mint oly képzetek, melyeknek benyomása határozatlanabb. A feelingeket illetőleg leggyöngébben társulnak az érzelmek (central feelings), erősebben a szűkebb értelemben vett érzetek (entoperipheral feelings), legerősebben az érzéletek (epi-peripheral feelings). A viszonyok közt legerősebben társulnak a térbeli viszonyok.

Spencer philosophiai nézeteihez csak hű marad, ha a felsőbb »lelki tehetségeket« az alsóbbakból fejleszti. Társul először két psychologiai elem, e két összeforrt psychologiai elem társulhat

és összeforrhat más pszichológiai elemeknek csoportjával, úgy hogy idő multával valóságos pszichológiai tömegek fejlődnek, melyek a maguk részéről megint más pszichológiai tömegekkel összekapcsolódnak.

Ilyen pszichológiai tömegeknek összekapcsolásából magyarázandók mindazon tünemények, melyeket azelőtt a tehetségeknek föltevésével iparkodtak magyarázni. A legfelsőbb és legalább pszichológiai tünemények közt csak fokbeli, de nem fajbeli különbség forog fenn. De a lelki elemek nemcsak associalódnak, hanem disassocialódnak. Fehér színt és édes ízt tapasztalok egyszerre a cukorban, így alakul lelkemben associatio utján a cukor képze. Fehér falat látok és sárga szőlőt izlelek meg későbbi alkalommal; a fehér színt az édesség benyomása nélkül, másrészt az édességet a fehér szín nélkül tapasztalom. A később tapasztalt fehér színnek benyomásai a fehér színnek előbbi benyomásaival társulnak, ép úgy társulnak az édességnek utóbbi benyomásai az előbbiekkal; szóval a fehér szín képze disassocialódik a édes íznek képzetétől. Fejlődik majd a fehérnek és édesnek fogalma. Ilyen szempontból tekintve mondhatjuk: az egyenlőtlenések psychologicé differenciáltatnak, az egyenlőségek integráltatnak,

V. A lelki tünemények physiologiai szempontból tekintve. A lelki tünemények, physiologiai oldalról is tekintve, fejlődési fokozatot tüntetnek fel. A legegyszerűbb mozzanat a tiszta reflexmozgás, mely physiologicé véve a következő tünemény: egy érző idegre történik hatás, ez a mozgató idegre átvezettetik, mely a maga részéről mozgást idéz elő. Bonyolult idegzetelnél ily hatás, mely érző idegre történt, több mozgató idegre megy át, vagy megfordítva, több érző idegre történt hatás egy mozgató idegen fut végig. Ha több érző idegre történt ilyen hatás rögtön több mozgató idegre vezetetik át, akkor ez már többé nem reflex mozgás, hanem ösztönszerű mozgás. Az ösztön tüneményei tehát bonyolultabbak, mint a reflex mozgás tüneményei, de nem más neműek, és ez az ösztön physiologiai szempontból tekintve. Az emberi agynak azonban annyi idege van, ezeknek összeköttetése oly nagy, az érző és mozgató idegek közti összefüggés oly sokféle, hogy, ha több ideg inger egyszerre találkozik az agyban, e találkozásnál sokszor tusa ke-

letkezik az ingerhullámok közt, hogy bizonyos idő kivántatik meg annak eldöntésére, melyik legyen az eredő iránya e találkozó hullámoknak. E bizonyos időt igénylő tusa physiologiai oldala annak, mit belső észlelésünkkel tudatos benyomásnak nevezünk. Az érző idegen átvezetett inger sokszor nem is fog mozgató idegre átmenni, hanem az agy idegszálaiban széjjel fog futni. Keletkezik majd az, mit érzelemnek nevezünk. Minthogy az alsóbb rendű állatok aránylag igen egyforma idegzettel bírnak, aránylag igen egyszerű életviszonyok közt élnek, föltehető, hogy állandóan bizonyos érző idegekre történik hatás, mely bizonyos mozgató idegekre megy át. Minthogy a környezet viszonyai náluk már generációk óta egyformák, az állatoknak idegszervezete a környezet viszonyaihoz alkalmazkodva fog náluk kifejlődni, ideghullámoknak tusájáról szó sem lehet; az érző idegen át vezetett inger rögtön fog a mozgató idegre átmenni. Innen van, hogy náluk az ösztön oly erős. Már magasabb rendű állatoknál, de kivált az embernél mást fogunk találni. Ennek correspondentiája a környezettel fölötte változatos és idegrendszer kivált az agyban igen bonyolult. Az ideghullámoknak ilyen állandó csatornái készen nem igen lesznek, mert a v á l t o z a t o s benyomások k ü l ö n b ö z ő utakon fognak tova haladni, ennek következtében tusa fog t á m a d n i. A tünemény látszólag más lesz, de a physiologiai folyamat ugyanaz marad. Hogy ezen egyforma physiologiai folyamat mindinkább bonyolulttá válik, de alapjában ugyanaz marad, azt a legalsóbb állattól az emberig lehetne kimutatni, ha a tudomány a kellő anyaggal rendelkezne.

Az erő megmaradásának törvényéből következik azon tény, hogy mentül többször vezetetik valamely inger egy bizonyos határozott irányban, annál kevesebb ellentállást talál az útjában, annál gyorsabban fog az az idegen végig futni. (E tételből magyarázza Spencer az idegeknek fejlődését is.) E tételből Spencer többféle psychologiai tüneményeket iparkodik magyarázni.

Ha az idegen át vezetett inger más idegen át jött ingerrel találkozik, ha az az agyban vele harczol, és csak egy bizonyos bár igen rövid idő mulva csak dől el, valjon melyik uton haladjon tovább az idegingerület, akkor e harc öntudatunkba fog

jutni és lesz belsőleg (subjective) észelve az emlékezetnek egy adata.

Ha ugyanazon idegingerületi harc az agyban ismétlődik, kifejelete már rövidebb idejű lesz, míg azon törvény szerint, hogy mentül többször vezettedik az ingerület bizonyos úton, a sokszori ismétlés után, a harc kifejelete már olyan rövid idejű lesz, hogy a pszichológiai tünetény olyan lesz, melyet automatikusnak nevezünk. Innen van, hogy az, mit elején csak nagy nehezen tartottunk emlékezetünkbe, sokszori ismétlés után automaticæ jut öntudatunkba. Még nyilvánvalóbbá válik e tételnek igazsága, ha a tusa után az idegingerület egy ugynevezett mozgató idegen fut végig. A kezdő pianista csak nagy nehezen tartja az ujjait úgy, hogy azok az illető accordot megpengessék, melyet ő a kottán lát. A virtuóz automaticæ alkalmazza az ujjait a zongora billentyűihez és talán a kotta megtekintésénél egészen másra gondol. A fejlődésnek haladásában tehát az öntudatos pszichológiai tünetény, legyen az képzetkapcsolás, legyen az akarati elhatározás, mintegy ösztönszerűvé válik.

VI. A mindinkább fokozódó *correspondentia* a lelki tünetények és a külső világ közt. Az előbb elöadottakban azon alaptörvényeket ismertük meg, melyek a pszichológiai tünetények fölött uralkodnak és azon elemeket, melyekből azok mintegy fölépülnek. Láttuk az épületnek köveit és a módot, miképen rakják azokat össze; lássuk az eredményt, még pedig, a mint az a mindinkább fokozódó *correspondentiá*-ban a lelki tünetények és a külső világ közt nyilatkozik. Fokozódik a *correspondentia*:

1. T é r b e n. A magasabb rendű állatok kifejlettebb érzékekkel bírván, távolabbi forrásokból eredő behatásokra fogékonyak. Midőn a magasabb rendű állat t. i. mind kifejlettebb érzéki szervekkel rendelkezik, akkor az nemcsak olyan durva hatás irányában vált fogékonnyá, mely a tárgynak közvetlen érintéséből keletkezik, hanem olyan hatás irányában is, mely a ható forrásból eredvén, közegen át vezettedik az állat fölületéhez. Mentül finomabb a közeg, annál távolabbi helyről jöhetett a hatás. Tekintsük csak az állatokat e szempontból, és látni fogjuk a rengeteg különbséget a polyp, a lepke és a sas közt. A polyp csak akkor mozog, ha testét valamely tárgy köz-

vetlenül ingerli; a lepke az egyik virágról a közel lévő másikra száll; a sas a távoli magasból csap le prédájára. Mennyivel magasabban áll az ember, ki távesövével a véghetetlen távoli világköldöket fürkészi!

2. Az idő tekintetében is fokozódik a correspondentia. Midőn az állat nemcsak tapint, de hall is, lát is, képes lesz messziről olyasmit észrevenni, mi talán bántaná, ha vele közvetlenül érintkeznék, ki fog tehát térni. Pár percz múlva a fenyegető tárgy nem az állatot találja, hanem mellette surran el. Ő oly veszedelmes esemény elől tért ki, mely csak be fog na k ö v e t k e z n i. Ime a correspondentia az idő tekintetében! A kutya csontot ás el, hogy legyen mit ennie, ha később enni talál lenni. De sokkal élesebben látjuk e fejlődést a civilizáció haladásában. Olyan népek, melyek a civilizáció legelső fokán állanak, az egyik helyről a másikra vándorolnak, hol vadat, növényt stb. találnak; magukviséletét nem alkalmazzák nagyobb időtartamra, mint csak egy évre. Midőn a félig civilisált néptörzsek kunyhót építenek, csordájuknak épségéről gondoskodnak, oly jószágot halmoznak fel, melyet csak később használhatnak, fákat ültetnek, melyeknek gyümölcseit csak az utódok élvezik, akkor a correspondentia már nagyobb időközre terjed ki. Midőn a csillagász oly dolgokat számít ki, melyek csak évezredek múlva fognak bekövetkezni. akkor a correspondentia a legnagyobb fokot érte el. Mentül műveltebb valamely ember, annál kevésbbé szeret mától holnapra élni.

3. A correspondentia mindinkább részletekre és különneműségekre (specialitásokra) terjed ki. — Már azon tény, hogy mennél magasabb állati szervezetekre térünk át, annál kifejtettebb érzéki szervekre találunk, maga után vonja azt a következményt, hogy a correspondentia mind nagyobb részletekre és különneműségekre terjed ki. Ugyane következményt maga után vonja azon körülmény, hogy mint föntebb láttuk, a correspondentia növekedik térben és időben. Alsóbb rendű állatoknak fölülete csak tapintási benyomásokat fogad el; felsőbb rendű állatok, mindennemű szagok, hangok, színek, oly részletes meg speciális benyomások iránt fogékonyak, melyeket amazok nem érezhetnek. Sőt némely állat oly speciális dolgokat érez, melyeket még az ember sem érez. De az embernek érzéki

szerveinek fogékonysága érzéki benyomások iránt összesen véve, messze túl haladja az állatokét. Hogy ne legyenek hosszadalmas, csak az embert veszem tekintetbe, még pedig azon szempontból, a mint civilizációjában halad. Midőn a földművelés kifejlődik, az ember a változásoknak egész sorával ismerkedik meg, melyek az idő folytán történnek. A mellett bizonyos anyagokhoz, időkhöz, helyekhez, módokhoz stb. folyamodik, hogy célját elérje. Egész társadalmi életünk e haladást a részletek és specialitások felé tünteti föl, mind iparában, mind kereskedelmében, mind egyébben; speciálisabb célokra mindig speciálisabb eszközöket használunk fel. A közigazgatásban új meg új hivatalok speciálisabb működési körrel támadnak. Hasonlót látunk a tudományban, mely azon cél felé halad, hogy qualitativ jellegét quantitativ jellegre változtassa át. Azáltal lehetségessé válik, hogy nemcsak az mondatik meg előre, hogy bizonyos körülmények közt *a* tüneményt követi a *b* tünemény, hanem az is, hogy mily időben, helyben, mily mennyiségben még pedig a legnagyobb pontossággal; azaz, a tünemény legspeciálisabb viszonyai határoztatnak meg,

4. A *correspondentia* mindinkább egyetemességet foglal magában. (The correspondence as increasing in generality.) Hogy minden félreértést elkerüljön, Spencer szükségesnek tartja tételét kellően megmagyarázni. Ellentmondásnak látszik, ha egyszer azt mondjuk: a *correspondentia* mindinkább részletekre és specialitásokra terjed ki, és ugyanakkor azt mondjuk, hogy az mindinkább egyetemességet foglal magában. Amaz egyetemesség alatt, melylyel mindinkább *correspondentiába* lép a szerves lény, mentül kifejlődöttebb, nem értendő a kiterjedt egyforma tömeg, hanem az egyetemességtulajdonság, mely mind számosabb egyedekben lelhető fel. A tételt tapasztalatilag kimutatni bajos, de a pszichológiai analysis rávezet bennünket. Az egyetemességnek fölismerése abban az értelemben, a mint azt itt vesszük, föltételezi, hogy képesek legyünk a tulajdonságot megkülönböztetni a tárgytól, mely azt bírja. Ha tulajdonságok szerint akarjuk osztályozni a tárgyakat, akkor szükséges, hogy képesek legyünk elvonatkoztatni. Tételünk tehát más alakban így hangzik: Minél magasabb rendű a szerves lény, annál jobban tud elvonni. Ime azon fokozottabb képességgel, hogy részleteket és

specialitásokat föl tudunk ismerni, egyúttal az is jár, hogy jobban tudunk elvonatkoztatni. »Midőn mindinkább képesek vagyunk egymástól megkülönböztetett osztályokat megismerni, lehetetlen, hogy ne legyünk egyúttal mindinkább képesek tulajdonságokat a tárgyaktól függetlenül megismerni. Mert midőn a legalsóbb rendű teremtményektől, melyek csak kevés tulajdonságot ismerhetnek meg, fölemelkedünk olyanokhoz, melyek a tulajdonságok nagyobb száma iránt fogékonyak, világos, hogy abban a mértékben, a mint a tulajdonságok csoportja mind változatossabb és speciálisabb lesz, mind számosabb esetekben kell mutatkoznia az egyes tulajdonságok a többiektől való *dissociációjának*. Alakok, színek, kiterjedések, hangok, szagok, mozgások mindenféle *combinációkban* találhatók. E két állatnem mindenben megegyezik, kivéve a szint; azok színben egyeznek meg, de alakjukban, szagukban különböznek; amazok közt megint semmi közös sincs, kivéve nagyságukat. Az A tulajdonság itt össze van kötve a B, C, D tulajdonságokkal, amott C, F, H-val, megint amott E, G, B-vel; ez nagyobb-kisebb mértékben minden tulajdonságról áll. Ez okból csak az következhetik be, hogy a tapasztalások szaporodásával a behatások, a melyeket e tulajdonságok a szervezetre gyakorolnak, egymástól szétbontatnak és az organismusban csak úgy függetlenekké lesznek egymástól, a mint függetlenek egymástól a tulajdonságok a környezetben. Végre azon képesség fog származni, hogy a tulajdonságokat magukat ismerjük fel függetlenül az egyes testektől, (melyekben föllelhetők).« *Princ. of. Psych. I. 345. l.* E pontnál *psychologus* nem kívánhat magyarázatot; más szempontból újra vissza fogunk térni, ha az úgynevezett *subjectiv psychológiáról* fogunk szólni. Már az állatoknál észrevehető az *abstractióra* való képesség, de a fönnebb említett *psychologiai törvény* az embernél mutatkozik legegyszerűbben. A vad népeknek szellemi életét meg sem lehet érteni, ha tekintetbe nem vesszük, hogy ők nem tudnak még annyira *abstrahálni*, mint a művelt nemzetek. A tudomány haladása ugyanazt mutatja: kevésbbé egyetemes igazságokat egyetemesebbekre vezetünk vissza, czélunk pedig e tekintetben a legegyetemesebb igazságok.

5. Kimért teremt meghaladná, ha a következő fejezeteknek kivonatát oly bőven adnám vissza, mint eddig tettem.

(Chapter VIII – XI. The correspondence as increasing in complexity; The coordination of correspondences; The integration of correspondences; The correspondences in their totality.) Össze fogom ezeket foglalni; a figyelmes olvasó úgy is átlátta már e vizsgálatoknak irányát, célját. Abban a pillanatban, a mint a correspondentia térben, időben, részletességben és különműségben fokozódik, lehetetlen, hogy a mind számosabb részletek fel ne tűnjenek komplikáltabb csoportokban, lehetetlen, hogy a szerves lény ne alkalmazkodjék komplikáltabb módon e komplikált csoportokhoz. Sőt legyen szabad mondanom, hogy, ha a részletek számtani arányban fokozódnak, a komplikált alkalmazkodások nértani arányban fognak fokozódni. Ha a szem csak világosságot, sötétséget tud megkülönböztetni, akkor e két elemből nem lehet annyi combinatiót alkotni, mint ha a szem a színeknek sokféle árnyalatait veszi észre. Mennyi elem változatos combinatiókra! Mennyi mód e változatos combinatiókhoz alkalmazkodni! Már ebből is láthatni, hogy, ha e külső tünemény sok és komplikált elemekből áll, és ha a szerves lény e komplikált elemekhez alkalmazkodik, akkor ez alkalmazkodásnak magának nemcsak komplikált elemekből kell állania, hanem ez elemeknek összevágóknak kell lenniök. Lássuk egy példában. Az állat ellenséget lát, s elfut tőle. Elemezzük e tüneményt. Az ellenségnek külseje már a színi és alaki elemeknek változatos csoportjával egyenlő; ezt rögtön felismeri az üldözött állat; de nemcsak a csoportot ismeri fel, hanem a távolságot is megítéli, melyből az ellenség rá rohan. Minden psychologus tudja, hogy a távolságnak megítélése nem oly egyszerű dolog. Az üldözött állat megítéli a sebességet, melylyel az ellenség feléje fut; annak megítélése sem oly egyszerű dolog. Mind ezekhez alkalmazza a maga tevékenységét, a mi azt bizonyítja, hogy az állat psychéje kellő correspondentiába lépett a külső tárgyakkal. Sietében fára mászik; akkor másképen kell mozognia, mint ha tova futna. Talán kiabál, hogy egyúttal visszariaszsa az ellenséget; talán fogát vicsorítja. Ime lába, melle és torka meg szája izmait nagyon is komplikált módon mozgatja, hogy célját elérje. E mozgásoknak összevágóknak kell lenniök, hogy az állat elérje célját. Ime milyen bonyolult módon lép az állat psychéje, mint azt ténykedéseiben látjuk, a külső világgal a kellő correspon-

dentiába. Szükségtelen még az emberi életből példákat fölhozni.

Ha végig nézünk az előadottakon, látjuk, hogy olyan ponthoz értünk, melynél már voltunk, melyet most mintegy kifejtettünk. »A nélkül, hogy különösen kiemelnök a tényt, hogy az eredeti szövet az izgékonyaságnak azon különböző alakjait tünteti föl, melyekből az egyes érzékek kifejlődnek, hogy az érzékeknek szervei, mint a többi szervek az ős szövetnek differentiájából erednek: a nélkül, hogy különös súlyt fektetnénk arra a tényre, hogy a benyomások, melyeket az érzékek elfogadnak, az intelligentiának nyers anyagát képezik, hogy amazoknak combinációjából ered ez, tehát amazoknak fejlődéséhez mértnek kell lennie; a nélkül, hogy különösen kiemelnök a tényt, hogy az intelligentia pari passu az idegrendszer fejlődésével halad, és hogy az idegrendszer a fejlődés ugyanazon törvényének van alávetve, mint a többi rendszerek; a nélkül, hogy ezt kiemelnök: eléggé világos, hogy mivel a szervezetnek haladása és a szerves lényeknek mind nagyobb correspondentiája e környezettel nem egyéb, mint az életnek fejlődése két szempontból tekintve, hogy mondom e kettő okvetlenül összevág. Szükséges, hogy a tapasztalatoknak eme szervezésében, mely az intelligentia fejlődését megalkotja, ugyanazon folytonosságnak, a functiók ugyanazon fokozatos tagozásának, e tagok kölcsönös egymástól függésének ugyanazon folyvást fokozódó consensusnak kell lennie, mely a physikai szervezést annyira jellemzi.« Princ. of Psych. I. 388. l. Mentül fejlődöttebb valamely szerves lény, annál sűrűbb és szorosabb lesz correspondentiája a környezettel, annál tagozottabbak lesznek szerveinek functiói, egymástól való függésük annál nagyobb, a functióknak consensusa annál nagyobb. Ugyanazon tényekkel találkozunk a folyvást haladó pszichologiai tüneteményekben. Szóval, ha a biologia a szervezet belső viszonyainak alkalmazkodását a környezet külső viszonyaihoz vizsgálja, akkor az objectiv pszichologia ugyanazt teszi meg, de oly fokozott alkalmazkodásokat vizsgál, melyek a biologia határán már messze túlmentek, és így ismét azon ponthoz tértünk vissza, melyből kiindultunk.

VII. A pszichologiai tünetemények főjellege az egymásután. Ennek fontossága a correspon-

dentia szempontjából. Egy rövidebb kitérés után vizsgálatainkat olyasmivel fogjuk folytatni, mi az előbbivel szoros összefüggésben áll. E rövidke kitérés azon kérdésre fog felelet adni: miben különbözik a physiologiai élet a psychologiai élettől? A tünetemények, melyek a physiologia tárgyát képezik, olyanok, hogy fölötté sok különböző sor van egymással összekötve; azok, melyek a psychologia tárgyát képezik, csak egy sorban folynak le. (The phenomena forming the subject matter of Physiology present themselves as an immense number of different series bound up together. Those forming the subject matter of Psychology present themselves as but a single series. Princ of Psych. I. 395. l.) Ezen első pillanatra talán homályos tétel némi magyarázatot kíván. Abban a pillanatban, a mint az agy működik, a gyomor is működik, a tüdő, belek, szóval egy és ugyanazon pillanatban a testnek minden egyes része bizonyos változáson megy keresztül. Tekintetbe vevén a testnek számtalan részeit, e számtalan részek egy nap lefolyása alatt a változásoknak legkülönbözőbb sorait tüntették föl, e sorok azonban mind összhangzók voltak, mert ime a test ép, sőt egészséges maradt. A psychologiai tüneteményekben azonban látjuk, hogy egy és ugyanazon pillanatban csak egy vagy fölötté kevés dolog foglalhatja el öntudatunkat; ha más dolog akar öntudatunkba jutni, szükséges, hogy azt, a mi az öntudatban van, kizorítsa. A psychologiai tüneteményeknek jelleme az egymásután. De hiszen már Locke ösmerte a narrowness of the mind-et. A psychológiában nincsen teljesen kizárva az együtteség, a coexistentia; nem mondhatjuk, hogy a tünetemények csak egymásután következnek; de kirívó jellemvonások az. Egy jegyzetben mondja Spencer: »Azt találom, hogy néha az idegváltozásoknak öt sorát is lelhetjük, melyek különböző fokkal öntudatunkba jutnak, annyiban legalább, hogy egyiket sem mondhatjuk teljesen öntudaton kívülinek« u. o. 398. l. Messze vezetne, ha Spencer szerint felsorolnám testünk alkotásának azon pontjait, melyek mutatják; hogy a psychologiai tüneteményekben kiválólag csak a consequentia uralkodhatik és nem a coexistentia. Különb, ha kívánjuk, hogy a psychologiai tünetemények kellően correspondeáljanak a környezet külső viszonyaival, ha kívánjuk, hogy e correspondentia segítségével a szerves lény főnálljon, szükséges, hogy a

psychologiai tüneményekben az egymásután uralkodjék. Spencer ezt is megvilágítja a kellő adatokkal.

E kitérés után újból felveszem az előbbi vizsgálatok fonálát. Láttuk, hogy a psychologiai tünemények a környezet viszonyaival correspondeálnak; épen most láttuk, hogy a psychologiai tüneményeket az egymásután jellemzi; most a következőt behatóan kell meggondolni. A lélekre e g y s z e r r e igen sok behatás történik, — nem minden behatás jut öntudatunkba. — E különböző együttes behatások közt a legtöbb esetben nincs belső összefüggés; legtöbb esetben csak véletlenül történik, hogy A behatással együtt épen a B behatás van, vagy hogy A behatást épen a B behatás követi. Például: a kapuból kilépő kocsi látok elrobogni. Mi belső összefüggés van a két dolog közt? A correspondentiát szeme előtt tartván Spencer a föladványt így állítja föl: Mikép fejezhetjük ki a belső tünemények egyszerű sorának törvényét oly módon, hogy általa kifejezve legyen a correspondentia a külső tünemények egy seregével, mely tünemények egymásután sort képeznek, vagy együttesek, melyek a legheterogenebb módon vegyültek, és a tova mozgó szerves lénynek oly véletlen combinációkban tűnnek föl, melyek soha kétszer nem egyformák? Pr. of Ps. 407. k. l. A föladványt másképen így is alakíthatjuk: Mikép találta föl magát az intelligencia a külső tünemények zűrzavarában? A vademberre nézve a külső tüneményeknek legnagyobb része valóságos chaos; e chaosban a műveltség haladásával az intelligencia rendet ismer fel, miáltal az említett correspondentia fokozódik. A föladvány már most; mikép fokozódhatik e correspondentia a külső világ rengeteg, chaotikus, együttes és egymásutáni tünemények, és az intelligencia legkiválóbban csakis egymásutáni tünemények közt? A tapasztalás az intelligentiának hatalmas tanítója. Ha azt tapasztaljuk, hogy az A és B tulajdonságok mindig együtt járnak, ha azt úton útfélen tapasztaljuk, akkor a lélekben az A és B tünemény mindig egymást követi. Ha A és B tünemény ritkábban követik egymást, akkor a megfelelő képzeteknek asszociálása is az intelligentiában, a civilizáció haladásában aránylag csak későn fog bekövetkezni. A szerint, a mint a két tünemény mindig és szükségkép, vagy fölötte sokszor, vagy ritkábban van együtt vagy következik egymásután, a szerint lesz-

nek a képzetek az associatióinak együttléte és egymásután törvényei szerint az intelligentiában erősen vagy kevésbé erősen associálva. X barátomat y helyen e g y s z e r találom; azt én és talán az emberiség is csak egyszer tapasztalja; azt fogom tehát mondani: X és y együttléte véletlen valami, (legtöbbszörre el is felejttem); hogy a hal a vízben van, azt én és az egész emberiség mindig tapasztalja; azt fogom tehát mondani: a hal szükségkép a vízben van. Ha talán a vizzás oldalról tekintjük a kérdést, még világosabbá lesz. A gyermek fényes bogyót lát, és meg akarja enni; a szülők ijedten kapják ki kezéből, mondván: ez mérges. A gyermeknek agyában a bogyó látása még nem idézi föl a mérreg hatásának képzetét, mert tapasztalata e tekintetben hiányos; de az emberiség tapasztalta, és a szülők könyvből vagy mások szájából tudják azt. A szülők agyában a kellő correspondentia e ténnyel szemben már létre jött, a gyermekében még nem. Hányszor történik, hogy ritkábban előforduló tünetekben az emberi intelligencia csak az egyik vagy másik ember kárával alkalmazkodik valamely külső tünetnyhez és hatásához. Minthogy az emberi intelligencia évezredek óta a külső világ tünetnyeivel, ha úgy szabad mondanom, surlódik, ez utóbbiak annyira idomitották azt, hogy már úgy correspondeál velők, mint a tudomány mostani állása mutatja. Mentől tovább tart e surlódás, annál inkább fogja az emberi intelligencia még oly tünetnyek összefüggését is fölismerni, melyek vagy fölötte ritkán történnek együtt, vagy ritkán követik egymást, vagy fölötte kis mértékben tűnnek fel. Az előbb mondtak a kellő megszorítással az állatok intelligenciájára is illenek. A psychológiának azon részét, mely eme correspondentiát vizsgálja, a mint az a lelkes lény külső ténykedéseiben tanulmányozható, Spenczer objectiv psychológiának nevezi; a subjectiv psychologia nagyjában avval vág össze, mit tankönyveinkben tapasztalati lélektannak neveznek.*

Budapest.

Dr. Lechner László.

* A következő közleményben leginkább erről fogunk szólni.

A SZERELEM ELMÉLETÉBŐL.

Az emberi kebel vágyainak legméltóbbik tárgya a másik nemű ember. Akkor boldogít legjobban, a mit akartunk, ha lehetőleg sok eredeti ösztönt és mesterséggel élesztett szükséglet elégít ki; legállandóbban pedig akkor, ha célzott ösztöneink és csinált szükségseink keveset változnak az életkor, vagy külső viszonyok szerint. E tökéletes állapot maga egyedül a szerelem. Mert a férfi és nő egymásban már eleve igazi gyönyörűségét találja, a mennyiben egymásra nézve mind az alsóbb érzéki, mind a szívbeli és szellemi törekvések egész seregének céljául szolgálnak. A számos részletből erősödő aesthetikai érzelmű másutt vágygyá nem is alakul, mint csupán a nemek kölcsönös vonzalmában; azért ez az ember egész valóját képes betölteni: mert itt a szépség minden tényezője maga iránt való akarattal elhatározásra ingerel, holott önnön érvényesítése céljából a másik fél nyújtotta előnyöket viszont használni törekszik.

A két nem testi, lelki ellentettsége a szerelemben szabad, azaz magától kívánczó egyesülés végett gerjed hatásra, tehát benne a szépség erkölcsileg, azaz tettek útján létesül.

És hogy ez így legyen, azt a két fél alkotása teszi mulhatatlanul szükségessé. Mindeniknek olyan a szervezete, hogy csak a másikban leli célját, tehát különben tevékenységük lehetetlen, és így lételük is ellenmondás. Nem csupán a megismert való ellenállhatatlan szeretete forog itt kérdésben, hanem az önnön valóság biztosítása is. Erőszerzés és erő kifejtés, receptivitás és spontaneitás egyben: azért mondják, hogy a szerelem erőssé tesz, az életnek érdeket ad, a szunnyadó tehetségeknek pedig biztos célzott és irányt.

Minél gazdagabb a két szív s a két szellem tulajdonságokban minél bővelkedőbb, annál értékesebb kincsek jutalmazták érintkezésüket; mert a lélek gazdagsága olyan, hogy nem fogyatkozik meg, ha mély aknáiba bámuló elragadtatással hatolunk, hanem inkább örökön új kincseket tár elénk, melyek mindaddig rejtve voltak, míg napfényrehozataluknak valódi célja el nem érkezett. Nemcsak szellemes egyének képesek hatalmas szerelemre; hanem szerelem csupán szellemes, gyöngéd és nemes lelkeket boldogíthat meg nem fogyatkozólag.

Schopenhauernek Hartmann által is elfogadott azon pessimistikus nézete, hogy a szerelmesek álmodott boldogsága nem egyéb hitvány csalódásnál, mely csak arra való, hogy az öntudatos belátást akarata és érdekei ellen is, mintegy rászedve, a jövő nemzedék kedvéért áldozatokra kényszerítse, nem felel meg, sem a természet őszinte igazságának, sem a szerelem igaz fogalmának, mely nem egyedül a nemet föntartani való, hanem inkább, hogy általán benne az ember minden tehetsége méltó rendeltetést találjon.

A szerelem kifejlesztésére szolgálhat a nemi ösztön is; de a szerelem épen nem egyenes, egyetlen ébresztője a nemi ösztönnek: mert biz ez szerelem nélkül is elég erős sok igaz és képzelt érdeknek legyőzésére, tehát a nemzésre is, ha nem volna is pusztá ráfogás, hogy erről lemondani valódi értelmes érdekünk lenne.

Az ösztönszerűség jogait vitatván Hartmann »Philosophie des Unbewussten« című munkájában, így ír: »Mikor a szerelem fata morganája feltűnik, mely az ígéret üdvét a kelő hajnal biborának dicső ragyogásában mutatja, akkor a szerelmes lelkében titkosan dereng a sejtelem, hogy örök egyesülés van az öntudatlan létben, s gonosz természetellenesség elválasztva élni. Majd tüzei a vágy, lerontani az akadályt közte és kedvese közt, elveszni, beleolvadni azon lénybe, mely neki sokkal becsesebb önnön énjénél, hogy mint a Phönix elégyve a szerelem lángjai közt, csak szerelmese lényének öntudatlan, önállótlan részeképp jusson a boldogabb közös létele! . . . De azért még sem olvad szét az egyén öntudatának határozottsága egészen a kéj- és élvezetekben, hanem üdvözítő álmából gazdagodva s boldogulva ébred fel, megtalálván mindazt, a miért ösztönei kezdettől fogva

voltak és fejlődtek, érzelmei forrongtak, s képzelme nyugtalanul fáradott.»

A két nem összes valósága egymásra van utalva, egymás nélkül czéltalan és félszeg mindenik.

Már külső alakjukban a kölcsönös kiegészítő szükségére mutatkozik. A férfitermet jellemző élességéhez, majdnem szegletes-ségéhez képest tetszetős szelídek a női alak finom domborulásainak egybeolvadó, gyengéd hullámai.

A férfi egyénisége kifejtettebb, tehát testének is minden része erőt mutat, tagjai hatásra és alkotásra szabvák. Mivel a nő egyénisége ellenben határozatlanabb, s gyenge természete az általánosságban nyugszik: azért nem is lép ki küzdelemre, hanem áradó érzelmeiben boldog ott is, hol a férfi nem tudja szilárdan építeni világát; jelleme a befogadás, az ellentéteknek gyengépp kiegészítése, javít, csinosít, hol a férfi rombol, és újra, meg újra megkísérti az alkotást: ennél a fej, a gondolatok és munkáló ész műhelye kifejtettebb, a mell, a bátorság széke, szélesebb és emelkedettebb: de a nő finomabb szerkezetű külsején öszhangzó kellem ömlik el, alakja kisebb, hanem megnyerő, és behizelgő mozdulataival kecses.

Humboldt Vilmos mondásaként a férfi-test arányai szembetünöbben felelnek meg a művészet követelésének; de, mivel a kényszerből ment szabadság a szépségnek lelke, a női alak az egyes részek mereven kirívó határozottsága híján mégis szebb.

A tisztán benső, vagy lelki tevékenység hasonló ellentéttség képét tünteti fel a két nemből. A nő tehetsége minden részletében inductív, az ösztön, tapintat és sejtés színezetével. Gondolkodását nem vezetik szigorúan határozott elvek, az okokat nem méri pontos érték szerint, mégis eltalálja az igazat s a dolgok összefüggését ott is, hol világos jelekből azt kiszámítani nem is lehetne. Ösztönei öntudatlanul vezetvén, érzelmeiben keres és talál eligazodást akkor is, mikor a férfit épen reflexiói kényszerítik botlani; mert ez deductive szeret eljárni, biztos elvekből alapítván meg az egyes eseteket, s ez elméleti szigorúság akárhányszor nem tudja méltatni a gyakorlat könnyed alkalmait. Örökké bizonyít tehát néha megbizhatatlan okokkal is. A nő e helyett raga szkodik szíve sejtelmes meggyőződéséhez és hitét nem képes megingatni sem elvszerűség, sem az álbölcsesség

fogása. Mint mikor az eszme elragad, s a valósítást, vagy kivített a művész, a fogalom-alkotást, vagyis a gondolat megnyugtató rendezését pedig a tudós a célokhoz való öntudatlan ragaszkodás, mintegy ösztöni felbuzdulás alatt végzi. A szellemi működés e kétféle szükséges mozzanata; ez öntudatos értés, meg a sejtő öntudatlan bizalom a kétféle ember közt külön-külön tiszta elemében van megosztva. Nem csuda, hogy a férfinak meggyőződését lehet elámítani, a nőnek pedig bizodalját rászedni. A cselekvés és élet gyakorlatában is a férfi határozott erkölcsi elvek nélkül botlik és eltéved, míg a nőt hite, gyöngéd érzése bonyolult körülmények közt is jó ösvényen vezeti.

A kiegészítés szükségének érzete még a férfi- és nőjellem keretén belül eső eltérésekhez képest is érvényesül. A kemény akaratu férfias nő a hajlékony gyengéd, mintegy asszonyias férfiakhoz inkább vonzódik, és megfordítva.

A hol a jellemekek szélsőségükben nagyon erősen fejlettek, a szükséges összesimulás nehezen esik. Sok kívánságról kellene a másik fél engedékenységének reménye nélkül lemondani, tehát végre a családok serege s a kielégítetlen követelések elviselhetetlenül sivárrá tehetik az életet. Ez az oka, hogy aránylag elég gyakran látunk nagy szellemű férfiakat közönséges nők karjai közt keresni a szerelem boldogságát, és jelesebb nőket sem a férfiú felsőbbiségét nem tűrni, sem a családi élet csendes teendőiben méltó életfeladatot nem találni. A férfi könnyebben köt mesalliance-ot; de a nő, ha hamarabb ellehetnek is gyakorlati eredmény nélkül vonzalmai, ezekben bizonyára még különösebb hóbortokra képes.

Legszerencésebb akkor a helyzet, mikor a felek mintegy eredetileg egymásnak termettek; de még mindig elég tűrhető, ha az egyik fél nagy alkalmazkodó hajlama önkénytelen és sérényen dolgozik az összeillesztésen; végre a harmadik, vagy legalacsonyabb foka az üdvözülésnek az, hogy az érdek és józan okosság szántázzándékosságával a felek, a mint mondani szokás, lassan-lassan összeörsődnek.

Az összehangzás azonban a legjobb esetben sem oly tökéletes, hogy célját nem ért ösztön, teljesületlen vágy ne maradjon elég; jó szerencse, hogy a gyors képzelem itt is segítségre siet. Így a fogyatkozást alig érezzük, mert, ha egynémely tekintet-

ben boldogulunk, e boldogság képzetét annyira kidolgozzuk, hogy az végtére egész öntudatunkat betölti és többé-kevésbé a kellemetlenség pozitív jelentkezése ellen is vértézve van a kebel. Minél kevesebb pontra nézve szükséges e mesterkedés, annál jobban közeledik a szerelem ideáljához, mely kísértéstől nem fél, mert olyan hatalmas, hogy a pokol kapui sem vesznek erőt rajta.

Az ösztönélet végtelen gazdagsága a szerelem boldogításának is kiapadhatatlan forrásává lehet. Ha az eredetileg szükségesnek érzett szoros egymáshoz simulást a két természet nagy ellentétei, vagy kirívó hibái nem lazítják, akkor a szeretők mindenkében csak oly ösztönök ébrednek, vagy fejlenek erőssé, melyek a másik természete alapján gyökeret verhetnek. A többi ösztön pedig, melynek sem ingere nincs, sem kilégítést nem nyer, visszaverődik önmagába és lassanként elcsenevész, vagy kihal úgy, hogy a szeretők természete egymáshoz való alkalmazkodásukban sajátos egyéniségéből valamit okvetetlenül elveszt; mert a kezdetől való abszolút összeillőség a gyakorlatban úgy szólván nem levőnek vehető.

Minél magasabb ösztönök fejlettek s minél gazdagabb lelki élet alakult a kölcsönhatás alatt, természetesen annál nehezebb, a szeretőt változtatva, máshoz alkalmazkodni, azaz megint más-kép alakulni át.

A magasabb értelemben vett emberi szerelem ismétlődése majdnem lehetetlen; mert az két határozott egyéniség összeállításán alapulván, újabb egyénekhez simulni annyit tenne, mint a saját természetet a maga valóságából kiforgatva utóbb határozatlan semmivé tenni, a mi fejlettebb szellemre és önállóbb jellemre nézve valóságos képtelenség. A hol pedig szerelem még nem volt, annak létrejövetelét több szerető tartása, mint pl. a polygamia, már eleve végkép megakadályozza. A hol az állati durvaságból még nem emelkedett ki az ember, vagy a hol az érzékiség nagy raffineriája a nemesebb ösztönnek, vagy a magasabb rendű kéj vágyának már csaknem ébredését is elnyomja: olyan körökben sokszor nincs otthon a valódi szerelem; helyette annak nemtelen surrogatumaikat alkalmazzák, hiu kísérletek, a teljes kiábrándulástól való örökös félelem mellett. Hiába! »Kéjt vesz, ki sok kéjt szórakozva kerget.« (Vörösmarty.)

Egyáltalán maga az érettebb kor is igen nehezíti az ekként már kifejtett egyéniség átídomulását; mégis ha ilyenkor a másik fél még nagyon is fejletlen, kora és egyéb okok miatt, vagyis az alkalmazkodásra és maga alárendelésére mintegy hivatva van, keletkezhetik szerelemből és szolgálatra való készségből, valamely kétséges középszer; de ez vajmi különböző a hatalmas és alkuvást már nem is ismerő szerelemtől.

Ha magas értelmiség és viszonylag tökéletes szívműveltség ez egyesülés által az abszolút tökéletesség felé közeledhetik, akkor valóban ez leszen az emberi boldogság netovábbja.

De mikor a sejtelmes ösztönszerűség állapotából kibontakozottan, céljainkra, eszközeinkre nézve világosan öntudat mellett, csupán csak az érzéki kérért való epedés, vagy csupán csak értelmi, vagy csupán csak esztétikai gyönyörűség vágya késztet szerelmezt választani: ez a különös érdek követelte viszony hasonlít a szerelemhez, de nem az. Heve és egyéniségünkben gyökerező mivoltja még szerelemnek minősítené, ha öntudatossága a barátsággal nem tenné rokonabbá; mert ez utóbbit csakugyan az érdekközösség, a választott életpálya, főleg az ifjúkori tanulmányok és az akkor hajhászott élvezetek azonossága, egyáltalán pedig a gyakorlatilag mindakét félre nézve fontossá vált eszmékörök vonatkozása ébreszti és élteti.

A barátság az érintkezés közös pontján túl elnéző, sőt nagy-lelkű tud lenni, éppenséggel nem követelvén az egész egyén alkalmazkodását. A két természetnek egymást kiegészítő volta nemi különbség nélkül is szerelemszerű vonzódást teremt közöttük, legalább a barátságot a közönségesnél minden esetre erősebb kötelékekkel fűzi szorossá!

A szerelem mindent nyújt, de viszont mindent is követel; ős ösztönei által tudja, hogy boldogságra való összes törekvéseinek föltételei mind megvannak az ő másik felében, a kit csak a sors jóvoltából sikerült felfödöznie!

Mivel vágyainkat éppen a kielégítés növeli, tudvalevő, hogy minden mámort keserves kiábrándulás szokott követni: de az igazi, nemesebb értelmű szerelem, az érzéki és szellemi élet összes szükségeire kiterjedvén, mindig képes valamivel többet, valami mást is nyújtani, mint a mit éppen benne kerestünk, azért kincsei elfogyhatatlanok és kiaknázhatatlanok.

Valóban a szerelmi egyesülésbeu lesz emberré az ember. Mint Plátó beszélé, eredetileg egységben élt a két nem; de oly hatalmas volt e tökéletes boldogságu ember, hogy fönsége magukat az isteneket is megreszketteté: tehát Zeus szétszakasztá, hogy legyen férfi és nő. Apollo ugyan behegesztette seböket, de lelkök bánatos maradt, szívök egymásért epedett. Végre segített nyomorukon a vigasztaló szeretet, megérkezvén Eros személyében az égből, hogy körülhálózza öket édes boldogsággal, egymás mellé helyezze, hogy az egyik szíve felelhessen a másiké dobbanására, s az egyikben özönlő tűzfolyam átsaphasson a másikba forogni egy közös körben.

Budapest.

Dr. Babics Kálmán.

LOCKE ÉS LEIBNITZ VITÁJA A VELÜNK SZÜLETETT ESZMÉKRŐL.

A gondolatok, melyek ellentétes fejtegetését Locke és Leibnitznál követni akarjuk, nem ujak a philosophiában. De legtudatosabban, legpontosabban és mintegy megtestesítve látjuk az ellentétet Locke és Leibnitz személyében, azért a kérdés e legjelesebb phásisát ragadom ki. Már elébb is foglalkozott e kérdéssel a realismus és nominalismus. A realismus — a Platóni eszmetanon alapulva — a fogalmakat önálló léttel létező állandóknak fogván fel, mivel a mi tüneményes, változó világunkban nem lelhetők fel, nem tapasztalhatók, ismeretüket belénk oltott eszméktől származtatta. A nominalismus tagadva az általános fogalmak létét — ezek csak nevek — nem is fogadhat el velünk született eszméket. De a középkori philosophia csak érinti azt a kérdést, hogy mily természetűek ismereteink, milyen az eredetük, értékük és megbízhatóságuk — egészen nem mellőzheti e kérdést semmiféle philosophiai sem —, a földolog mégis a fogalmak logikai rendezése maradt. Ellenben az újkori philosophiának már kezdetét is az jellemzi, hogy a kutatás, a szabad kutatás módszerének kérdése lép előtérbe. Meg akarják tudni, hogyan jutunk ismereteinkhez és mi az igaz ismeret ismertető jele. Már mintegy csirában meg vannak ama törekvések, melyek Kantban oly hatalmas gondolatokat ébresztettek.

Angliában Bacon hangoztatta az inductív módszert és a philosophusok közül Demokritusra, mint példára mutatott, mikor a természettudomány már rég követte a tőle kívánt módszert. Descartes fontossága nem tanaiban áll, mert üres cogitójából nem következik semmi, a mi különben Bacon is áll, ha-

nem ama hatalmas lendületben, melyet a kutatás szellemének adott. Mindkét philosophusnál, bár eszközük, módszerük nagyon különböző, mégis céljük közös: teljesen biztos alapot keresnek az ismeret számára és e biztos alapra ép oly biztosan akarnak építeni, teljesen függetlenül hagyománytól, tekintélytől. De mi legyen e pont? Tulajdonkép nem egy, hanem két egyaránt biztos tapasztalat kínálkozik a közönséges tudatnak. Az egyik az érzéki, el nem vitatható és külsőre utaló tapasztalat. Baconak ez ragadja meg figyelmét, ez magyarázza meg philosophiája menetét.

Descartes ép oly bizonyos tapasztalatból indul ki, ebből »én vagyok«, de tulajdonkép az érzéki világot mégis el kell ismernie, ha nem is mint valót, de mégis mint olyant, melynek képzetét bennünk leljük. Következnek-e e képzetek az »én« gondolatából? Tehát honnan valók? Ha az »én«ből le nem vezethetők, úgy elv kellett, a honnét levezethesse és ez az Isten, ki belénk oltotta. Az ő szempontjából, ha meg akarta menteni a rajtunk kívül levő világra vonatkozó ismereteink igazságát nem is juthatott más eredményre.

E két ellentétes kezdőponttól a philosophusok ellentétes sora fejlődött, Hobbes, Spinoza, Locke és Leibnitz. Nekünk csak e két utóbbival van dolgunk. Locke-ot az angol empirismus, Leibnitzet a német idealismus egyik főképviseelőjének szokták tekinteni. Meglátjuk majd jogosult-e e nézet. Leibnitz pontrólpontra kíséri Locke-ot megjegyzéseivel, de itt ezélszerűbb lesz előbb Locke tanát vázolni és úgy fűzni hozzá Leibnitz kritikáját.*

A munkája eredetét maga Locke akkép beszéli el, hogy egyszer barátaival philosophiai dolgokban vitatkozván, nem tudtak megegyezésre jutni; mire neki eszébe jutott, hogy talán egészen helytelen utat követtek és csak úgy lehetne több eredménynyel kutatni, ha előbb saját képességeinkkel jutunk tisztába.

* Locke munkájának czime: »Essay concerning human understanding«, Leibnitzének: »Nouveaux Essais sur l'entendement humain.« Nem az eredeti, hanem a Kirchmann-féle kiadást idézem. Kantot a Hartenstein-féle VIII. köt. kiadásból. Segéd munkák: Lange: Geschichte des Materialismus; Drobisch: Ueber Locke den Vorläufer Kant's (a »Zeitschrift für exacte Philosophie« II. köt.); Hartenstein: »Ueber Locke's Lehre von der menschlichen Erkenntniss« stb.; Zimmermann: »Studien u. Kritiken« (Leibnitzről) I.

E gondolat eredménye lőn tanulmánya az emberi elméről.

Nagyon hasznosnak mondja e kutatást, de egyszersmind nagyon fásasztónak, mert elménk olyan mint szemünk, mely mindent lát, csak magát nem; hasznos, mert sokkal könnyebb lesz a dolgok kutatása, ha elébb az arra való eszközt vizsgáljuk meg. Szándéka tehát, hogy az emberi tudás eredetét, bizonyosságát és terjedelmét kikutassa, és egyszersmind a hives, vélekedés, helyeslés alapját és különböző fokait. De azt hozzá teszi, hogy nem bocsátkozik ama kérdés fejtegetésébe, mi tulajdonkép a lélek lényege, ő csak az öntudatunk által nyújtott tényekből akar meríteni, e czélból szétbontolja ez elme tehetségeit. képességeit és vizsgálja azok mikép alkalmazhatók a dolgok kutatására, és mikép szerzi az ember fogalmait, tudását, meggyőződését.

Azért ő maga ekkép tűzi ki eljárása menetét:

1. Kutatni fogom, honnét erednek azon képzetek, fogalmak, vagy akárhogy nevezzük, melyeket elménkben észreveszünk, ha az önmagára irányítja figyelmét, — és minő eszközökkel szerezzük meg ezeket. 2. Mily ismeretekre tesz szert elménk e képzetek által és milyen ez ismeretek megbízhatósága, evidentiája és terjedelme. 3. Mily okok irányítják hivesünket vagy véleményünket és mért helyeslünk oly tételeket, melyek igazsága valószínű ugyan, de nem bizonyos.

Így ha ismerjük elménk határait, ez meg fog bennünket óvni attól, hogy oly kérdésekkel ne foglalkozzunk, melyek képességeinket túlhaladják, — és el lesz kerülve sok haszontalan vita oly dolgokról, mikről keveset vagy mit sem tudhatunk.

E feladat megfejtése szolgál első lépésül arra, hogy ama dolgokat kutathassuk, melyekkel az emberi elme annyira szeret foglalkozni, — mert hiába keresünk kielégítő, biztos tudást oly igazságokról, melyek számunkra a legfontosabbak, ha gondolatainkkal bekalandozzuk a dolgok végtelen tengerét, mintha e végnélküli kiterjedés elménk elvitázhatlan birodalma volna és mintha semmi sem vonhatná ki magát ítélőszékének határozata alól. Csak úgy, ha az emberek messze képességeiken túl terjesztik kutatásaikat és gondolataikat oly mélységek felett lebegtetik, hol szilárd talajra nem akadhatnak, keletkeznek ama kérdések és viták, melyek soha meg nem oldhatók és csak arra szolgál-

nak, hogy teljes skepsisbe ejtsék az embereket. De ha elménk határai jól kikutatvák és tudjuk annak körét, a mit ismerhetünk és mit nem, úgy több haszonnal foghatunk az előbbi megműveléséhez és megelégszünk avval a mit tudhatunk. Különben tudásunk nem oly korlátolt, hogy céljainkra nem volna elegendő, elég arra, hogy tisztességes, erényes életet folytathassunk e földön és megőrizz a restségtől és skepsistől.

Ez a bevezetés, melyet Locke kutatásai előtt előrebocsát. Már itt röviden jelzi, mily irányuak lesznek kutatásai és milyen lesz eredményük. Feltűnő ama nagy hasonlatosság, melylyel Locke és Kant feladatukat kitűzik és a mód, melyen kutatni akarnak, még feltűnőbb a hasonlóság, melylyel ugyanegy képet használnak a dolgok oceánját bekalandozó elméről. Végre nagyon rokon céljuk is, a skepsistől akarnak bennünket megmenteni és életünk praktikus oldalát biztosítani.

Most bocsátkozik azután részletesen feladatának fejtegetésébe. Hogy az alapot tisztázza, melyre épületét rakhassa, az egész első könyvet a velünk született eszmék tanának kritikai fejtegetésére és bírálatára szánta.

Itt csak negatívum mutatja ki e tan helytelenségét, de bizonyítéka nem volna elegendő, ha ki nem mutatná, hogy elménk más módon szerzi ismereteit. És ezt teszi a II. könyv 1—12. fejezetében. Miután bennünket főképp a velünk született eszmék kérdése érdekel, csak az I. könyv és II. könyv 1—12. fejezetére fogunk szorítkozni, hol ezt tárgyalja. Nézzük már most, miként támadja meg a velünk született eszmék tanát.

Bár elégnek tartja e nézet megegzafolására azt, hogy ki fogja mutathatni, hogy nem is szükségesek ismereteink megszerzésére, azért mégis az ellenfél minden érvét meg akarja czáfolni.

Azt állítják, hogy vannak igazságok, melyeket mindenki elismer, és ez általános helyeslésből következik, hogy velünk születtek.

Csakhogy ez nem igaz, mert pl. a speculatio eme két főelvét: a mi van az van, és lehetetlen, hogy egy dolog egy időben van is nincs is, az emberek igen nagy része nem is ismeri. Így gyermekek, ostobák legcsekélyebb fogalommal sem bírnak e tételekről. De ha azt mondanák erre, hogy ez igazságok elménkben vannak, de nem vesszük észre, vagy nem értjük meg, ez ellen-

mondás; mert mikép lehetnének elménkben, ha az nem tudna róla valamit. És hogy lehet elménkben valamely tétel, melyet sohasem ismert és sohasem fog ismerni? Csak egy módon lehet a fentebbi állításnak értelme, hogy képességek vannak belénk oltva bizonyos igazságok megismerésére. De ezt senki sem tagadja és így az egész vita felesleges volna.

Erre azt szokták felelni, hogy akkor ismerjük meg e beoltott igazságokat, ha kezdünk eszünkre térni. De e homályos kifejezés vagy azon időpontot jelöli, midőn megérlelődni kezd, vagy jelentheti, hogy eszünket használva, gyakorolva fedezzük fel azokat. De ha eszünk felhasználása által fedezüök fel, úgy minden kieszelt igazság velünk született volna. Mert akkor ama jel, melyről velünk született voltukat megismerjük, t. i. az általános elismerés eszünk használatának következménye lenne. De hogy volna lehetséges, hogy eszünk fedezi fel, hisz ez azt jelentené, hogy eszünk olyat fedez fel, a mit már tud; továbbá senki sem fogja állítani, hogy e tételt: lehetetlen, hogy egy dolog van is nincs is egy időben, eszünkből következettük, hisz ellenkezik velünk született voltával, hogy gondolkodás és kutatás eredménye. És hogy is lehet feltenni, hogy az, ami eszünknek alapja és vezérlője legyen, azt előbb felfedezze.

Tehát nem lehet, hogy eszünk segítségével fedezzük fel, de ha így volna, ez még inkább velünk született volna ellen bizonyítana. Ha pedig úgy értenék, hogy azon időtájt ismerjük meg, midőn eszünk megjő — ez is hamis, mert a gyermek sokkal előbb kezdi már eszét használni, mielőtt csak sejténé is ez igazságokat. Az ugyan igaz, hogy ez általános igazságokat korábban nem tudjuk, de ki lesz mutatva, hogy ezek ismeretét is csak úgy szerezzük meg, mint sok másét, miről senki sem állítaná, hogy velünk született. E kifejezés tehát csak annyit mond, hogy eszünk használata előtt nem ismerjük ez általános igazságokat, de lehet, hogy később megismerhetjük; azonban nem mondhatjuk határozottan, hogy mikor. De ez minden igazságra nézve áll, tehát nincs miben különböznének a velünk születettek a többitől.

Az is tény, hogy általános fogalmak képzése eszünk növekedésével fokozatosan halad előre, az pedig így történik. Először is az érzékek egyes képzeteket bocsátanak be elménk még üres kamrájába. Elménk felismeri, emlékezetébe vési és nevek-

kel látja el ezeket. Aztán tovább haladva megkülönbözteti őket egymástól és megtanulja az általános kifejezések használatát. Így lesz ellátva az elme képzetekkel és szókkal, melyek azt az anyagot képezik, a min fogalomképző tehetségét gyakorolja. Mentől inkább szaporodik munkásságának anyaga, annál láthatóbbá válik az ész használata. Ha így általános képzetek és szók használata az észszel egyidejűleg növekedik, ez nem bizonyítja, hogy velünk születtek. Igaz, hogy bizonyos igazságokat igen korán ismerünk, de nem oly módon, hogy velünk születettnek mondhatnók. Mert a képzetek, melyekre vonatkoznak, nem velünk születtek, hanem szerettek.

E képzeteket pedig a gyermekek leginkább oly külső tárgyaktól nyerik, melyekkel legtöbbet foglalkoztak, és melyek érzékeikre sok benyomást gyakoroltak. Igen korán, mielőtt még esze volna vagy beszélni tudna, már a szopós is észreveszi a képzetek közti különbözőséget, pl. tudja, hogy a keserű nem édes.

Egy gyermek sem tudhatja előbb, hogy $3 + 4 = 7$, mielőtt 7-ig nem tud számolni; akkor rögtön belátja e tétel igazságát, mert megszerezte ama határozott és tiszta képzeteket, melyeket e szavak jelölnek. Minél később szerez tehát valaki általános képzeteket és minél később kapcsolja ezeket össze, annál később fogja az általános tételeket felismerni; de azért ama tételek ép oly kevésbé velünk születtek, mint a macska vagy menyét képze; ellenkezőleg addig kell várunk, míg idő és megfigyelés után megszerezzük azokat. Csak akkor fogjuk e tételeket megismerni, ha t. i. valami körülmény rávisz, hogy e képzeteket összekapcsoljuk és megvizsgáljuk, megegyeznek-e vagy nem. Míg a felnőtt ép oly biztos tudja, hogy $19 + 18 = 37$ mint $1 + 2 = 3$, addig a gyermek amazt csak sokkal később tudja meg.

Azt szokták ellenvetni, hogy ez általános tételeket mindenki elismeri, mihelyt hallja, és azontúl sohasem kételkedik bennük. Ha ez áll, úgy annyi velünk született tételünk volna, a hány tiszta képzetünk van és ezek lehető kapcsolatai. És miután egy tétel sem lehetne velünk születve, ha képzetek nem azok, így számos érzéki képzetet kellene velünk születettnek tartanunk, pl. színek, hangok képzetek, a mi azonban minden józan észszel és tapasztalással ellenkezik.

De, hogy volnának velünk születve, ha csak akkor látjuk be, ha valakitől hallottuk?

Ha halljuk e tételeket, mindig ama tudattal birunk, hogy valami újat, eddig nem ismertet tanultunk, és ha ezentúl mindig belátjuk, az nem onnét van, hogy velünk születtek, hanem, mert e képzeteket tisztán, világosan felfogjuk.

Ez érvelésnél az emberek azt szokták feltenni, hogy első hallásukkor az ember semmit sem tanul, de ez téves; mert először is a szavak és azok jelentését kellett előbb megtanulnunk, másodsor a képzetek és azok összekötetésének módja sem velünk született, hanem szerzett. Van-e tétel, melynek képzetei és szavai velünk születettek volnának?

Ezek szerint tehát elesik azon érv, hogy az általános elismerés volna a velünk született igazságok jele. Maguk e nézet védői is bevallják, hogy azok, kik e szavakat nem értik vagy még nem hallották, nem ismerik azokat, pedig ezek száma alkalmasint az emberiség fele.

Végre még néhány vágást intéz e tan védői ellen. Ezek nem oly ismeretek, melyek minden más kívülről jövőt megelőznének; és észszerűen hogy lehetne gondolni, hogy elménk felismeri a kívülről jövő benyomásokat, míg azt nem ismeri, a mi belé van vésvé. Hogy ismerhetünk meg külső tárgyakat, míg azt, a mi ismeretünk alapja és vezérlője, nem ismerjük meg?

Hát nem lehetnek velünk született igazságok; ha volnának, úgy legkorább és azoknál kellene mutatkozniok, kik leghívebben mutatják a természetes állapotot és még nincsenek kultura és nevelés által elrontva — gyermeknél és vadaknál. Azonban ezek képzetei csak érzékiek és fogalmuk sincs általános igazságokról, ilyeneket nem hallani az indiánok sátraiban. hanem csakis művelt népek akadémiáin.

A mi az elméleti tételekre nézve áll, még inkább áll a gyakorlatiakra. Ezek még kevésbé birnak általános elismeréssel mint az elméletiek és azért még inkább kell kétkednünk, hogy velünk születtek-e? A történet pl. úgy látszik azt bizonyítja, hogy alig van erkölcsi szabály, melyet az emberek mind helyben hagynának.

Talán még leginkább az igazságosság és hűség tarthatnának erre számot, mert ezek oly elvek, melyek még némileg a rablók

közt is uralkodnak, azonban nem azért, mert velünk születtek, hanem mert e nélkül nem tarthatnák fen magukat és becsületes emberek iránt nem követik ez elveket.

Ha erre azt mondanák, hogy az emberek bensőleg mind elismerik ez elveket, csak nem úgy cselekszenek, erre azt lehet felelni, hogy 1) a cselekvések a gondolatok legjobb nyilvánítói, 2) esztelen volna praktikus tételeknek csak elméleti érvényt tulajdonítani; hiszen éppen arra valók, hogy cselekvésünket irányítsák. Minden ember kívánja ugyan a boldogságot, kerüli a fájdalmat, de ezek nem tételek, hanem ösztönök, nem az ész, hanem hajlamok és vágyak rúgói e cselekvéseknek.

Az erkölcsi tételek nem is oly nyilvánvalók és bizonyításra szorulnak. A szerződés megőrzését pl. a keresztyén Isten akaratával okadatozza, Hobbes Leviathan parancsával és az ókori bölcs az ember méltóságával. Az erényt pedig az emberek nem azért dicsérik, mert velünk született, hanem mert hasznos a jelen és jövő életben. És ha a cselekvéseket, nem a szavakat tekintjük, azoknak nem mindig erényesség a rugója.

Azt mondják, hogy ezért lelkiismereti furdalást érzünk és ez azon elvek velünk született voltának jele volna; de a lelkiismeret különböző utakon szerzett erkölcsi meggyőződés, és ha ez velünk született volna, a legellentétebb szabályok volnának velünk születve, mert az egyik lelkiismeretből azt kerüli, a mire a másik ugyanazon okból nagy hévvel törekszik.

Számtalan példa bizonyítja, hogy lelkiismeretfurdalás nélkül mennyi szörnyüséget követnek el — katonák, kik a kiostromolt városban garázdálkodnak — mívelt népek, kik gyermekeiket kitették stb. Párbajban lelkiismeretfurdalás nélkül gyilkolnak ott, hol a szokás ezt divatossá tette. Ugyanazon népben a különféle néposztályok kigunyolják egymás erkölcsi meggyőződését. Vannak népek, melyek erkölcsi tételeket a legkisebb gáncs vagy lelkiismereti furdalás nélkül hágtak át, hogy lehetnének tehát velünk születtek. Az ugyan áll, hogy az ösztönök rúgói cselekvéseinknek, de ha csak ezek szerint cselekednénk, csakhamar vége volna minden erkölcsösségnek. Ezek szerint tehát lehetetlen általánosan elismert erkölcsi tételt felfedezni.

Ha azt mondják, hogy e tételeket szokás és nevelés elhomályosítja, úgy megszűnik az általános meggyőződés, és mind-

egy akár vannak, akár nincsenek. Ha pedig nem homályosulnak el, úgy minden embernek ismernie kellene azokat, és pedig a legzsengőbb korban, midőn a nevelés hatása még nem nyilvánult, kellene legfényesebben mutatkoznioik. Ez azonban minden okos ember észlelésével ellenkezik.

Miután így megczáfolta a szokásos érveket, melyekkel a velünk született tételeket támogatni szokták, több pontban érdekesen kifejti, a legtöbb ember mikép jut gyakran igen ellentétes nézeteihez; a legkülönfélébb babona miként erősödik meg az emberben nevelés és a felnőttek példája által; hogy igen kevesen kérik számon, honnét erednek nézeteik, mert az élet gondjaival vannak elfoglalva; és miután kora ifjúságuktól beléjük csepegtették, és korábbiakra nem tudnak emlékezni, velünk születetteknek tartják.

Mind e fejtegetéseknek főérve az, hogy öntudatunk nem tud semmit semmiféle velünk született igazságról, és ha velünk született igazságok volnának, úgy az ama tételekben előforduló fogalmak és képzeteknek is velünk születve kellene lenniök. Már pedig fogalmak, különösen a velünk született tételekben előfordulók csakugyan nincsenek velünk születve; ez látszik, ha az újszülött gyermeket vizsgáljuk. Eltekintve az éhség, szomj és más efféle homályos érzéki képzettől, alig vannak határozott képzetek és legkevésbé sem azok, melyek ama általános tételeket alkotják.*

Ha tehát nincsenek velünk született képzetek és elménket úgy kell tekinteni, mint üres fehér lap papirt, az a kérdés támad, honnét ered ama számtalan sok képzet, a miket képzeletünk végtelen módon összekapcsol, elválaszt stb. Felelet: a tapasztalásból.

Ez a tapasztalás azonban kétféle: külső és belső, a szerint a mint a kívülről észrevehető tárgyakra, vagy pedig azon változásokra figyelünk, a mik bennünk történnek. E szerint tehát két nagy forrásból származik minden ismeretünk, az egyik forrás az, a mivel az érzékek látnak el bennünket, és azért ezi érzéklésnek (sensation) nevezi; a másik forrás, melyből a tapasztalásunk merít, bennünk van, és nem vonatkozik külső tárgyakra,

* Locke. I. 1-4, fej.

de azért mégis hasonló az érzékléshez, és azért benső érzéklésnek is lehetne nevezni. Ő ezt önmegfigyelésnek (reflection) nevezi. Érti tehát rajta azon képzeteket, a miket elménk akkor szerez, ha saját működését és annak különféle módjait figyeli meg.

Minden képzete két forrásból származik, bár elménk képes azokat végnélküli számban összekapcsolni, összehasonlítani, elválasztani stb. Ez különösen akkor látszik, ha a gyermeket figyeljük meg; az újszülött alig bir képzetekkel, de az a sok dolog, a mi körülveszi és érzékeit ingerli, csakhamar magára vonja figyelmét s így az ismeretszerzés első ideje a külső tárgyak megfigyelésére fordíttatik. Csak sokkal később figyeli meg saját elméjét, és ez az oka, hogy a reflexio képzetei csak sokkal később keletkeznek, sőt vannak emberek, kiknek egész életükben erről nincs világos, tiszta tudatuk

Elménk csak akkor kezdhet gondolkodni, midőn már elég érzéki képzettel van ellátva, és minél inkább szaporodnak ezek, annál inkább növekedik gondolkodó képességünk is.

Elménknek tehát ama receptiv befogadó képessége, melynél fogva külső tárgyak ép úgy mint saját működései rajta benyomásokat, képzeteket eszközölnék, alapja minden tudásunknak, és a legfelleγγzőbb gondolatokban, melyekkel majd az eget érjük, nem vagyunk képesek új képzeteket teremteni azokon kívül, a melyeket az említett két forrásból birunk.

Most már az a kérdés: ez alapon mikép építi fel az elme az ismeretek rendszerét. Hogy rendet hozzon be, felosztja a képzeteket egyszerű és összetettekre. Egyszerű azon képzet, mely egyetlen egy látszatot vagy felfogást tüntet fel, és mely már nem bontható fel más különféle képzetekre. Ezek ép úgy keletkeznek a külső tapasztalásból, mint a belsőből, ép úgy *sensatio* mint *reflexio* útján. Ezek képezik tudásunk alapját és e tekintetben elménk egészen passiv, és nem tőle függ, hogy ezeket megszerezheti-e vagy nem. Mert az érzéki képzetek, akár akarjuk, akár nem, jelentkeznek elménkben, s elménk működéseiről is mindig van homályos képzetünk, mert mindig tudom, hogy valaki érez, hall, izlel, ez a tudat mindig kíséri az érzéklést. Elménk ezeket az egyszerű képzeteket sem nem teremtheti sem nem semmisítheti meg; azért, a kinek egy érzéke hiányzik — mint pl. vaknak,

sohsem szerezhethet képzetet a színek érzetéről, ha még oly bőven írjuk is le azokat szavakkal.

Ez egyszerű képzeteket a rend kedvéért 4 csoportra osztja a szerint, a hogy származnak. Vannak olyanok, melyek 1) egy érzék, 2) több érzék, 3) önmegfigyelés, 4) érzéklés és önmegfigyelés útján egyaránt keletkeznek.

Az 1-höz számítja a szín, hang, izlés, szaglás, tapintás érzetét; a 2. csoportba a kiterjedést, alakot, nyugvást, mozgást; a 3-ba a gondolkodás és akarásról való képzeteinket; a 4-ikhez az öröm, fájdalom, létezés, egység, erő, időlefolyásról való képzetünket.

Ezen képzeteink mind positiv érvényűek, még akkor is, ha úgynevezett privatív, fosztó okokból származnak; egy festőnek pl. ép oly tiszta, világos positiv képzete van a világosról, mint a sötétségről, holott az a világosság hiánya, mert a privatió értelme nincs a képzetekben, hanem e fogalmat mi képezzük összehasonlítás által.

Most nevezetes, figyelemreméltó fejtegetés következik az érzéki képzetek mi voltáról. Azt a kérdést veti fel, hogy mennyiben hasonlítanak a mi képzeteink ama külső tárgyakhoz, a melyek által előidéztenek, és azt feleli, hogy legtöbb képzetünk oly kevésbé hasonlít a tárgyakhoz, mint szavaink nem hasonlítanak ama képzetekhez, a melyek jelölésére szolgálnak. Hogy a kérdést tisztázhassa, különbséget tesz a képzetek, és a tárgy tulajdonságai közt. Elménk minden felfogását képzetnek nevezi, de azt az erőt, mely által a tárgy képes bennünk képzetet előidézni, a tárgy tulajdonságának nevezi. Így a hólapdának erői vannak, mikkel a fehér, hideg, gömbölyü képzetét előidézheti, amaz erők a hólapda tulajdonságai, de az érzetek, melyek bennünk vannak, elménk képzetei.

A 8-ik fejezet hátralévő pontjaiból kitünik, hogy miért teszi meg e különböztetést. Arra az eredményre jut, hogy a tárgyról való érzéki képzeteink nem felelnek meg a tárgyak tulajdonságainak, nem hasonlítanak azon erőkhöz, melyek által előidéztenek, hogy a tárgyaknak úgynevezett érzékelhető tulajdonságai niucsenek a tárgyakban, hanem bennünk. Ép úgy mint a megégetés által okozott fájdalom bennünk van és nem a tűzben, ép úgy annak színe és melege. Ugyanazon víz különféle

hőfokúnak tűnhetik fel, ha felváltva majd egyik, majd másik kezünket meritjük bele. Mily ellenmondás, hogy az édességet a méz tulajdonságának mondjuk, de azt a fájdalmat nem, melyet túlságos élvezése gyomrunkban előidéz. Tehát a dolgok u. n. érzékelhető sajátosságai nem hasonlítanak a dolgok tulajdonságaihoz, de vannak oly képzeleteink is, melyek teljesen megfelelnek a dolgoknak. És ilyenek a dolgok kiterjedése, sűrűsége, alakja, mozgása, nyugvása, száma. Ezek oly tulajdonságok, melyek bármiféle anyagi dologtól meg nem vonhatók. Azért a dolognak kétféle tulajdonságait különbözteti meg. Első tulajdonságoknak, vagy eredetieknek nevezi azokat, melyekről való képzeleteink teljesen megfelelnek a tárgyakkal. Ilyenek a fent elősoroltak. Második tulajdonságoknak nevezi az érzékieket, mint pl. a dolgok színe, hangja, íze, melege; ezek nincsenek a dolgokban, hanem bennünk is előidéztenek, ha az első tulajdonságok, a legapróbb mozgó részecskék hatnak érzékeinkre. Nincs semmi hasonlóság a testek legapróbb részeinek mozgása és azon érzéki kép közt, melyet e mozgás előidéz bennünk, mint pl. a vas mozgása közt, mely husunkba vág és a fájdalom érzete közt. Nem is lehet megmagyarázni, hogy a testek eredeti kvalitásai hogyan tudnak bennünk, tőlük olyannyira különböző képzeteket előidézni, ezt az Isten mindenható hatalma eszközli.

Miután az érzéki képzetekről e fontos és mint látni fogjuk gondolkodása menetére nagy befolyású tant felállította, áttér a reflexio útján szerzett egyszerű képzetekre, vagyis elménk működéseit sorolja elő.

A legegyszerűbb a perceptio, észrebevés, a képzetek passiv befogadása, mely össze nem tévesztendő a gondolkodással, mely bonyolult összetett működés; különben utal mindenkinek saját tapasztalatára, honnét legjobban tudhatja, hogy mi az. Egynéhány érdekes megjegyzést tesz; ítéletünk gyakran öntudatlan nagy sebességgel másítja meg az érzékek perceptióját, pl. mikor szemünkkel megmérjük a tárgyak távolságát. Gyakran egészen épek érzékszerveink és működnek, de mégsem nyerünk perceptiót, ha figyelmünk nem irányul oda. Minél tökéletesebbek az érzékszervek, annál tökéletesebbek a perceptiók is.

Elméneknek második képessége az, hogy megtartja az érzéklés és reflexió által szerzett képzeteket. Ez pedig 1) egyszerű

részben tartás, 2) ráemlékezés vagy visszaidézés, mi abban áll, hogy oly képzeteket, miket már egyszer birtunk, elménk újra előállíthat, még pedig az érzékek segítségével nélkül, és azzal a tudattal, hogy nem újak, hanem már egyszer birtuk. Kiemeli mily fontos az emlékezés, mert e nélkül nem haladhatnánk semmire is, elménk többi tehetségei is hiábanvalókká lennének.

Elménknek más működése az, melynél fogva saját képze- teit egymástól megkülönbözteti. E nélkül nem volnának képze- teink tiszták, határozottak, hanem homályosan elmosódva és csak igen kevés ismeretre tehetnénk szert.

E megkülönböztető tehetségen alapul néhány igen általános tétel igazsága és beláthatósága, a mikről azt hitték, hogy velünk születtek, holott csak e tehetségünk képesít arra, hogy két kép- zet azonosságát, vagy különbözőségét felfogjuk. E tehetségen alapul a mélyelméjűség is, a mély, kutató, bonczoló szellem, míg az élez inkább a képzetek gyors meglepő kapcsolata.

Más fontos működése az összehasonlítás, innét származik a képzetek ama nagy törzse, melyek viszonyt fejeznek ki, mint pl. az oksági viszony, hatás, ugyanazonság és különbözőség.

E működés összeköti, összekapcsolja a sensatió és reflexió által nyert egyszerű képzeteket és alkot belőlük összetetteket. Ide tartozik a képzetek kibővítése is, midőn egynemű képzete- ket kapcsolunk össze, itt az összetétel nem oly feltűnő, mint az összetetteknél. Így több egység összekapcsolása által képezzük a különböző számfogalmakat. Ha a gyermek elméjében a képzetek gyakori észrehevés által megerősödnek, megszilárdulnak, szavak- kal nevezi meg, és gyakran igen feltűnő hangokkal jelöli meg képzeteit.

De ha minden egyes képzetet külön szóval jelölnék meg, számtalan szóra volna szükségünk. Ezen segít elménk általáno- sító, abstraháló működése. T. i. az egyes dolgoknak a nevét álta- lánosítja akként, hogy eltekint minden mellékes körülménytől és minden ép olynemű képzet jelölésére használja. Így aztán az általános szók, mintakül és a tárgyak ismertető jeleiül szolgál- nak, a melyek szerint bizonyos csoportokra oszthatjuk. Az álla- tok nem képesek ily általános képzeteket alkotni. — Az előso- roltak elménk főbb működései, a mikkel az egyszerű képzeteket feldolgozza.

Ez csak rövid áttekintése annak, hogy miként keletkeznek az emberi ismeretek elemei. Ez eredményre pedig Locke tapasztalás és megfigyelés útján jutott, ő nem birt velünk született igazságokat megfigyelni; ha más azt hiszi, hogy bir ilyenekkel, nem vitatkozik többé vele, örüljön ha embertársai fölött ily előnyben részesült.

Locke azon véleemenyen van, hogy elménk sötét kamra, a melyre csak szűk ablakon, a külső és belső tapasztaláson tolul be a világosság.*

Eddig azt a kérdést tárgyalta, mikép keletkeznek képzeleteink. Azt láttuk, hogy az egyszerű, eredeti képzetek szerzésében elménk egészen passiv, sem újakat nem teremthet, sem meglevőket nem semmisítheti meg. De van elménknek activ működése is. Ezeket az egyszerű képzeteket anyagul használja, a melyen erejét gyakorolja és már elősoroltuk a főbb módokat, a melyeken velük elbánik és összetett képzeteket alkot belőlük. Látjuk, hogy e képzetek fölött sincs nagyobb hatalmunk, mint a külső anyag fölött, mert átalakíthatjuk, összetehetjük, elválaszthatjuk, de legkisebb anyagrészt sem nem teremthetünk, sem meg nem semmisíthetünk.

Ily módon Locke legalább általános körvonalokban megmagyarázta volna, hogyan erednek képzeleteink. De nem folytatja részletesen, hogy miként keletkeztek tényleg meglevő összetett képzeleteink, vagyis hogyan épül fel ismeretkörünk, hanem összetett képzeleteink elemzéséhez fog, bár mindenütt közbeszó szellemes, de töredékes pszichologiai megjegyzéseket. Azon módon azonban, a mint művének II. könyvében az emberi tudás terjedelmét bírálgatja és az eredményeken, a melyekre jut, látszik alapvető nézetének befolyása. Locke kifejtett nézete mellett nagyon keveset tudhatunk a kívülünk levő dolgokról, csak a mit első tulajdonságaik mondanak, mert az érzéki tulajdonságok a mi képzeleteink és nem hasonlítanak a dolgokhoz. Csak azt tudhatjuk, hogy a dolgok kívülünk térben és időben vannak s apró részekből állanak. Ha ez így van, akkor a substantiákról csak nagyon homályos fogalmunk lehet, mert mi a substantia? Elménk szám-

* Locké. II. 1—12. fej

talán képzzettel van ellátva, észreveszi, hogy ezek közül némelyek mindig együtt tünnek fel, ezeket egy névvel jelöli és egy dolognak véli. Az így nyert képzetet gyakran egyszerű képzetnek nézi, holott többek összekapcsolása. Ez pedig azért történik, mert nem tudjuk felfogni, hogy az egyszerű képzetek önmagukban függetlenül hogyan létezhetnének, azért valami alapot — substratumot veszünk fel, a min léteznek, és a melynek eredményei és ez a substantia. Így van képzetünk aranyról, lóról, emberről stb., a mely substantiákról nincs más fogalmunk, mint, hogy néhány egyszerű képzet kapcsolatát látjuk. Ugyanez történik, mikor a szellem működéseit, érzést, gondolkodást észleljük, úgy látszik, hogy ezek nem lehetnek a test működései, és azért más substantiát tételezünk fel, melyet szellemnek nevezünk. De igazán mi a substantia és mi okozza, hogy a számos tulajdonság egy egységes kapcsolatban létezik, nem tudjuk. Ép úgy mint az anyagi substantiáról nem tudunk semmit, úgy a szellemiről sem; egyformán homályos előttünk, hogy mi az anyagi, mi a szellemi substantia.

Személyünk identitása tapasztalati tény, mely abban áll, hogy emlékezetünk öntudatos működéseink között folytonos kapcsolatot tart fenn. Ezt tapasztaljuk, de nem lelkünket. A lélek fogalma már feltevés, melylyel e tényt magyarázni akarjuk. De magából a tényből semmit sem lehet következtetni a lélek minőségére. Itt ugyanazon eredményre jut, mint később Kant, mégis valószínűbbnek tartja a lélek szellemiségét.

Locke szellemében tehát nem felelhetünk arra a kérdésre, hogy mi a képzeteinken kívül eső világ, a substantiák világa. Substantia alatt értve a Kant-féle »Ding an sich«-t a dolgokban magukban, eltekintve képzeteinktől. Ez tehát tudásunk határfogalma. Mert tudásunk csak addig terjed, a meddig képzeteink, de e határon belől biztos tudásunk van. Mert képzeteinket összevethetjük, összekapcsolhatjuk, viszonyíthatjuk és képzeteink között elismer szükséges (a priori) viszonyokat, kapcsolatokat, ítéleteket. Tehát ott van biztos tudásunk, hol nem a dolgokról, hanem saját képzeteink közt való viszonyok megállapításáról van szó. És ez az eset különösen az összetett képzeteknél fordul elő, mert ezeknél nem a tárgyak szolgáltak mintául, a melyek aztán képeztek, hanem ezek maguk minták, a miket elménk alkotott és a mi csak magát jelenti, nem lehet hamis. E képzete-

teket elménk akként kapcsolja össze, hogy nem tekint a külső világra, e képzetek maguk szolgálnak mintául, a tárgyakat pedig csak annyiban vesszük tekintetbe, a mennyiben ezeknek megfelelnek. Hogy ez világosabbá váljék előttünk, ilyenmő tudás példáulul felsorolja a matematikát és erkölestudományt. El van ismerve, hogy a matematika igaz tudást nyújt nekünk. Mégis közelebbről tekintve az nem más, mint képzeteinkről való tudás.

A matematikus csak az elméjében alkotott képzete szerint tekintí a négyszög vagy a kör tulajdonságait, mert lehet, hogy egész életében nem talál e képzetnek egészen megfelelő alakot. Mégis a körről vagy más alakról szóló tana egészen igaz és bizonyosnak tekintetik, sőt még a létező dolgokra is érvényes — igen, mert ezek csak annyiban tekintetnek, a mennyiben ama mintának, elménk képzetének megfelelnek. Ha egy képzelt háromszögről áll, hogy szögeinek összege = $2 R$, úgy ez minden más lehető háromszögről is állítható. Mert tudásunk itt csak a mi képzetünkre vonatkozik, ez pedig ugyanaz, akár mily tárgyon s akárhol fordul elő, a tárgyak itt csak annyiban tekintetnek, mennyiben saját képzetünkkel megegyeznek. Ép ilyen természetűek a morális igazságok, mert ezeket magunk alkotjuk meg, az ezek közt való viszonyt magunk állapítjuk meg, a dolgok pedig szinte csak annyiban tekintetnek, a mennyiben ez általunk képzett morális fogalmaknak megfelelnek, és itt mindegy, akár ha nem is léteznek ilyféle dolgok, mert ha nincs is gyilkos, mégis nem szenved kétséget, hogy az ölés bűn. De ha az igazság az általunk alkotott összetett képzetek kapcsolatában áll, az a kérdés, nem lesz-e ez subjectiv, önkényes, vagy van-e objectiv igazság? E kérdésre is megtaláljuk nála a feleletet. Megint a geometriából veszi példáit.

Az alakok tulajdonságait és viszonyait legkevésbé sem változtatná meg, ha a háromszöget önkényesen 4 szöggel ellátva gondolnók. Ez nem volna más, mint névesere. Elnevezhetek egy derékszögű háromszöget akár ferde, akár egyenközű négyszögnek és mégis az említett képzet alakjából folyó tulajdonságok és bizonyítások ugyanazok maradnának. mint előbb.

Ugyanez áll a morális fogalmakra nézve is. Elnevezhetem az ölést erénynek, ez csak névesere volna, de nem változtatná a képzetek között levő kapcsolatot. T e h á t k é p z e t e i n k t a r -

talma közt levő szükséges objectiv viszony dönt kapcsolatuk felett. Tudásunk elemei tehát Locke szerint a tapasztalásból erednek, *sensatio* és *reflexio* látnak el egyszerű eredeti képzetekkel, de képesek vagyunk általános szükséges ítéletekre és ezeket a képzeteink közt levő objectiv tartalmi kapcsolat létesíti.

Végre tudásunk Locke szerint háromféle fokozatú:

1. intuitív, közvetlen bizonyos tudás; ilyen saját létünk tudata is;

2. demonstratív, bizonyítható és levezethető az intuitív tudás segítségével; ilyen Istenről való tudásunk;

3. sensitív, érzéki tudás, ezen alapul a külvilág tudása. Az érzéki érzet hatalmát, önkénytelenségét elég oknak tartja, hogy megezáfolja azok ellenvetését, kik az érzékek képeit csak álomnak tartják.*

* Locke II. 23. §. IV. 1—4. §.

(Vége következik.)

É R T E S I T Ő.

Válasz »A szép mint fenséges« kritikusaiknak.

Előre is kijelentem, hogy nem leszek egy azok közül, kik miatt az »Értesítő« rovatát be kellene zárni. Hát, bocsásson meg b. f. e »hát«-omnak, nem személyeskedés, csak egy kis barátságos beszélgetés végett jöttem.

Mindenelőtt megvallom bűnömet: kezdő s hozzá fiatal író vagyok, ki csak nem régiben illegettem komolyabban repülésre szárnyam. Sokat akar . . — de hagyjuk a példát. Kárán tanul a magyar. Szép csendesesen zsebre rakom a kihívó modort méltán ért megrovást, s tökécsitem a sok jó tanácsot a jövő munkásság javára.

Hanem van egy, mit viszonszó nélkül nem hagyhatok: a dolog érdemleges része. Simon dr. úrhoz s az ismeretlen b. f.-hez lenne pár szóm.

Simon dr. úr legkomolyabban — majd azt mondtam legügyetlenebbül — foglalkozott munkámmal; — elsőben is hát neki felelek.

»Az Előszóban kérkedik« mondja bírálóm. Megvallom úgy van; a mai író-nemzedéktől tanultam, azt hittem, hogy az nálunk irodalmi chic. Mert hát Simon dr. nem kérkedik? Én csak azt mondom, hogy tanulmányoztam, ő hogy tud mindent. Öntelt elbizakodottsággal mestere Hegel s a maga számára foglalja le az »igazi és eszes gondolkodást« — mintha bizony kérdésen kívül állana Simon dr. s az abszolút igazság identitása.

De tegyük túl magunkat a kérkedésen — hisz ezzel már oda fent leszámoltam s lássuk azt az »igazi és eszes gondolkodást«, mely a Simon úr kiváltsága. »A munka czíme — mondja — egyszerű feltevés: a szép mint fenséges! Hiszen így a fenséges fogalmilag a szép alárendeltje — pedig — szörnyű felfedezés! a fenséges nem szép « Homér, Sophokles, Shakespeare, szálljatok

le költő-királyi trónotokról — Zombor szavazott — ponyvára vettek. Művetek fenséges — de nem szép mű. Komolyan? Simon dr. úr feleli, hogy az igaz, a jó — s ez a kettő alapján fejlődő szép általános fogalmak, hogy a legnagyobb igazság is csak igazság — a legfőbb jó is csak jó — s következőleg, hogy a legfenségebb szép is csak szép. A szép és rút szerintem oly nagy fogalom-kört jelölnek, melyen belül szükségkép helyet kell találnia minden egyes aesthetikai jelenségnek. Engedje meg tehát, hogy én a szépet mint fenségest továbbra is vizsgálhassam.

De ez még hagyján. Hanem az már nagyon is nem eredeti, annál kevésbé abszolút igazság, melylyel e meghatározásomra: »az aesthetika a művészetek törvénykönyve«, így felel: »nem csak a művészeteké, hanem a szépé, fenséges stb. Vagy talán — kérdi — a szép, fenséges, tragicum, comicum, mint ilyenek a művészeteken kívül nem léteznek?« Hát ez volna a híres »concret« felfogás. Akár csak Platót vagy a középkori híres scholasticust, Anselmust hallanám, a mint szinte oly komolyan, de minden esetre több eredetiséggel s öntudatossággal vitatják, hogy »universalia ante res.« Én — bocsássa meg nekem e gyarlóságot — önálló, a valóságtól egészen elszakadt transcendens eszme világot nem ismerek; — elöttem a szép, fenséges s általában minden eszme, elvonás, a dolgokban s a dolgokkal együtt adott realénak, a Kant-féle noumenonnak tökéletesebb vagy tökéletlenebb felfogása — az objectív lét subjectív gondolása. Azért, mikor én szépről s fenségesről beszélek, mint eszméről — biztos alapon, az eszme concret nyilvánulásának, a művészeti jelenségeknek, tehát a valóságnak talaján állok s hiszem, hogy nem a levegő-egyet vagdalom.

Igen is — vonja bár Ön kétségbe — a szép tényleg megvan a természetben, művészetben, sőt még az emberi életben is, mert az élet — ismeretes mondás — maga is művészet — még pedig a legmagasabb s legegységesebb művészet, midőn magunkból alkotunk — remekművet. Mű és művész egy.

Persze Simon dr. úr, vagy nem akar vagy nem tud megérteni. Csetlik-botlik, pontról-pontra, csűr-csavar s mily izetlenül és ügyetlenül: csupa »no de engedjük meg, no de hagyjuk helybe!« Vagy pardon! most veszem észre, hogy ez mind — csak szónoki figura vala!

Most jön még a java: »A szép lényegét tekintve nem érzéki jelenség, hanem eszme, mit a szellem, mint állandót, a tudományban talál« — mondom én. »Mily ellenmondás! tehát a szép nem érzéki jelenség! Ugyan, hogy foghatta fel akkor? Hiszen előbb azt mondotta a kötetke, hogy az aesthetica az érzés tényén épülhet fel, hogyan, ha a szép nem érzéki jelenség?« mondja ő.

Ugy látszik Simon dr. úr a legnagyobb spiritualismusból egyszerre a legvastagabb materialismusba csapott át. »A szép nem érzéki jelenség — hogy lehetne hát érzeni?« Az ön gondolata sem érzéki jelenség, s mégis érzem gyarlóságát. Az eszme hatásának az érzékiség, helyesebben a külső forma csak eszköze, de gondolom, ha lényegről van szó, tulajdonkép a tartalom, nem a kifejezés-mód után kell tudakozódnunk. Vagy Önnek még sohasem jutott eszébe, hogy a tárgy és tárgyalás szépsége mint két külön momentum közt különbséget tegyen? Igen is a szép eszme és az eszme nem = érzéki jelenség, hanem eszme + megfelelő érzéki jelenség = szép mű, a természetben ép úgy mint az előállító (miért nem vorstellende?) művészetben. Hogy azután az objectiv szép subjective mégis különböző, az onnét van, mert vannak emberek, a kik »látanak s mégsem látnak, hallanak s mégsem hallanak.« De az igazságon in se az, hogy Simon dr. úr felfogta-e vagy sem, mit sem változtat.

Ugy látom, más az az én bűnöm, az, hogy egy a Simon dr. gondolatainak kuszált láncolatában jelentékeny s jellemző tényezőként szereplő »bizonyos állat« fogalmát figyelmen kívül hagytam. Bocsánatot kérek, — kiigazítom tévedésem, — maradok az ön eszméjénél. Kegyeddal szemben elismerem, hogy ama »bizonyos állat« ép úgy, mint a rózsza lehet szép, ha fogalmának megfelel. De mindenik létező csakis a maga fogalma körében. Bizony csak is roskakarattal állíthatta hát kegyed, hogy szerintem a rózsza és ember fogalma egy. Annyit mondhatott csak joggal, hogy a példa naiv s erre válaszom: igen, ha félreértjük. Ön félreértette. Én egyszerűen gondolkozásunk anthropomorphisticus sajátosságát kívántam abban feltüntetni, mert utoljára is tény, hogy az ember a szépnek, jónak felfogásánál önlényegéből indul ki, s ennek törvényét mint mértéket alkalmazza a rajta kívül létező jelenségek megítélésékor. Példám értelme egyszerűen e szempontból fogandó fel: minden úgy szép, ha a maga fogalmának megfelel. E pontnál azonban már eleve is meg kell tennünk a különbséget, meg kell huznunk a határvonalat egyfelől a természeti, másfelől az ethikai szép között. Ethicailag szép csak az ember. Az állat nem tehet arról, ha önmagából remeket nem alkothat, az ember, ha nem teszi, aestheticai szempontból rúttá, ethikai szempontból rosszá lesz. Amott a fizikai kényeszség, emitt a szabadság országában vagyunk.

»De legyen úgy — mondja tovább kritikusom — csakugyan azért hatott a rózsza rám kellemesen, mert benne a rózsza eszméjét látom megtestesülve, akkor a művésznek csak élethíven le kell ezt a rózsát másolnia s elérte célját. Pedig maga a kötetke később így szól: »a művészet alkotásának igazsága nem állhat a való szolgai utánzásában.« Simon úr úgy látszik ismét a ter-

mészeti és művészeti szép közt nem ismer különbséget. A természet tárgyai ön magukban szépek, vagy ha nem, legalább nincs jogom rutaknak nyilvánítani; mihelyt azonban a művész állítja előm azokat másolatban, többé nem pusztá természeti tárggyal, hanem műalkotással, helyesebben magával a művészzsel van dolgom. Ha merő másolatot látok, nem látom a művészt, csak a photographist, pedig én a művészt, illetőleg az ő eredeti sajátos felfogását, lelkét szeretném látni, melylyel életet lehel a holt anyagba. A mi a természetben az élet, az legyen a műben a művész szelleme. Más szóval ne csak a tárgyat pusztá külsejében, hanem általa felfogott lényegében másolja a művész, mert szerintem kettős másolat, egy utánzott s egy, ha szabad úgy szólanom, eredeti egybefontan adják a műalkotást.

S é p e szempont mellett nyílik a subjectiv felfogás érvényesítésének korlátlan tere. A természeties irány, mely szellemre sehol nem talál, megmarad a változó tünemények zavaros felszínén, ott hagyja a mélyben a drága gyöngyöt s kedvteléssel gyűjtögeti a szemetet. Előtte minden egyaránt szép, mihelyt természetes. Ámde kinek a szellem nem üres fogalom, hanem a lét alapja, a lelketlen irány szülte termékekben valódi élvezetet, gyönyörűséget bizony nem talál. Ezért keltem én ki általában minden szellemtelen művészeti irány, különösen pedig a legújabb, idegen földről átplántált érzékesiklandozó magyar szépirodalmi fattyuhajtások ellen. Tudtam, hogy darázsfszékbe nyulok, de e tettem azóta nem hogy megbántam volna, sőt még inkább helyeslem. Mert újabban a messze távolból egy nagy férfiú hatalmas hangja fiatal óriásaink fülébe ugyanazt az igazságot dörgé. Kossuthot értem, ki a »Koszoru« szerkesztőjéhez, Szana Tamáshoz intézett levelében így szól; »Különösen két áramlat van, melytől megóva szeretném látni a magyar szépirodalmat; egyik amaz érzékesiklandó ledér áramlat, mely étvágyat ingerelve a titkos gyönyör iránt, lazítólag hat a családias kötelékekre s az erkölcsöket megmértelyezi. A másik amaz u. n. természeties irány, mely az erkölcsi szemétdombról szedegeti tárgyait, alakjait, mert tetszeleg magának a gondolatban, hogy a művészet csak akkor tökéletes, ha hű a természethez. Igen, de a természetben nemcsak ganéj van, virág is van. Profanálja a művészetet, ki az erkölcsi ganéjdombban turkál utánzandó alakokért. Én azt gondolom: a szépirodalom hivatása emelni, nem pedig leszállítani a műveltség színvonalát. Nem hiszem, hogy jó mód a tisztesség megkedveltetésére az, ha mindig csakis csupa aljasság, durvaság piszkát dörgöljük az olvasó közönség orrához.«

No de ezt nem Simon dr. úr fejére idézem, kinek philosophiai álláspontja (?) apriori tiltakozik a materialistikus szédelés ellen.

A művészet nem üzlet; ki annak czélját a haszonban keresi — szentségtörő. Ez az én álláspontom, azért — s ezt már Simon dr. úrnak is mondom — én az aesthetikát ethikai alapra fektetem. Szerintem erkölcstelen művészet, tudomány, in se absurdum. Nem mondom, hogy ezeknek minduntalan a morált kell praedikálniok, de igenis állítom, hogy az immoralitást nem praedikálhatják soha. S e tekintetben habozás nélkül alá írom Kantnak ama mondását: »semmi sincs a világon, avagy azon kívül, a mit feltétlenül jónak kellene tartanunk, kivéven magát a jóakaratot. A szellemi tehetségek s általán minden emberi tulajdon csak emez alapon ér valamit.«

De Simon dr. úr szerint, valamint minden állításom, úgy a szépről és fenségesről adott végleges meghatározásaim is csak semmit mondó phrásisok. Ezen nem ütődöm meg, én megtámadtam a más nézetét, támadja meg más ez enyémet, csak ne doronggal, hanem érvel. Vagy érvszámba mehet ez a sokat mondó phrasis: »a további bonczolgatásával adós maradhatok.« Bár adós maradt volna, úgy nem kellene nekem bibelődnom Simon dr. úr »eszés és igazi gondolataival.«

»A szép, fenséges, kellemes, komikum, tragicum — mondja Simon úr — azonos fogalmak, egyiknek mint másiknak lényege az eszmei erő és nagyság. Kivételt szenved magának az erőnek és nagyságnak eszméje, mely ép azért szükségkép erőt és nagyságot fejez ki.« Értse, a ki érti; az én egyszerű eszem a gondolkozásnak ily nem egyoldalú, hanem concrét formájához, e — hogy úgy mondjam — hégeli tartalmasságához nem tud felemelkedni. Minő hatalmas logica is ez: »tévedés a fenségesssel erőt és nagyságot összekapcsolni, mert az magának az erőnek és nagyságnak eszméje, mely szükségkép erőt és nagyságot fejez ki.« Vagy lényege a fenségesnek az erő és nagyság vagy nem; ha lényege úgy nem lehet tévedés, midőn benne emez elemeket felvesszszük, vagy nem lényege s akkor téved Simon úr, midőn a fenségesben mégis az erőt és nagyságot hangsúlyozza. Igen, én sem tagadom: a kellemesben is eszmei erő nyilvánul, mert hisz a kellemes is a szép körébe tartozik; csak hogy a kellemes eszméjének, illetőleg ez eszme elemeinek a bájnak és kedvességnek ereje intensivitásban sokkal csekélyebb; a kellemes a mindennapi, a fenség a rendkívüli szép. Különbben e különbséget úgy látszik maga Simon úr is kieri, midőn az eszmék országában foksorozatról beszél; de ismét mily következetlenség! — alig mondja ki a foksorozatot s nyomban rá kijelenti, hogy minden eszme universalis s egymással szemben csak az egymás mellé rendeltség viszonyában léteznek. No már hogy teljesencordinált fogalmak között miként lehet foksorozatot megállapítani s általán, hogy ily módon mikép lehet az eszmék világában köl-

esönös viszonyról, egybetartozásáról beszélni: azt meg nem foghatom. Szerintem az aesthetikában csak egy fogalom bír univerzális jelentőséggel, a szép fogalma — a többi mind ez egynek van alárendelve, mint rész az egésznek.

Legyen szabad most még röviden reflectálnom b. f. rövid bírálatára is.

»Merev idealistának vallja magát« — mondja b. f. Mereven tagagom, hisz egész művemem át az ideál és réal felfogás egyesítését hangsúlyozom. Annyi tény, hogy idealis alapon magyarázom a realis világot, de ez gondolom monisticus alapelv, míg Schiller nézetei határozottan dualistikusak.

»Fenhargon hirdeti, hogy a természetben minden szép, s Rembrandtot mégis elítéli realismusaért« — mondja b. f. Erre, ha kritikusom munkámat nem lapozgatja át csak úgy nagyjából, megtalálta volna maga is a látszólagos ellenmondást kiegyenlítő választ; de ha nem tartja érdemesnek az utánjárást: jelen cikkem is útbaigazítja ott, a hol a természeties irányról szólok.

»A szépet egynek veszi az erkölcsi jóval s az értelmi igazsággal«, — túlzás: egynek nem veszem, hanem igen is hangsúlyozom, hogy a szépnak fogalmához a más kettő alapján jutunk, s hogy amazt helyesen csakis emezek alapján magyarázhatjuk.

»A szép művekben rejlő igazság egészen más mint a matematikai« — mondja b. f.; tény, de ezzel az állítással kritikusom is beismeri, hogy a szép művekben is van igazság, no hát én ép ezt az igazságot, a szép igazságát követetem. I. a mű megegyezését önmagával, alkotójával, tárgyával, a hagyományjal stb. Az is félreértés, hogy én az igazságot összezavarom a költői igazsággal és igazságszolgáltatással, — nem, csak a mű igazságát hangsúlyozom, s hogy ez igazság aztán specialiter lehet a dráma, epos, regény-igazsága, az természetes.

»A Mátyás királyra tett megjegyzés badarság« — mondja b. f. — ezt a bókot megköszöni Arany — oda át.

Hogy sokat idézek — tény, de hát oly műben, mely egyszerűsminő aesthetika-történeti tanulmány, baj ez?

»A styl lapos, izléstelen« — igaza van, sok helyen lapos és izléstelen is. Laposságát menti a szorosán tudományos tárgyalás s ily értelemben stylum ép oly lapos, mint a b. f.-é; az itt-ott becsúszott izléstelenségek — miért tagadjam — menthetetlenek s ez irányban tett jó akaratú tanácsát köszönöm.

Végezetül még csak egyet. Megvallom eleinte feltettem magamban, hogy e munkámra megjelenő bármily éles kritikákat agyonhallgatom, mert magam éreztem s érzem legjobban, hogy mily gyarló s fogyatkozással teljes ez első nagyobb terjedelmű

irodalmi kísérletem. Sőt munkám végén ez érzetemnek határozott kifejezést is adtam. De mikor láttam, hogy, mint teszem azt Simon dr. úr, szánt-szándékosan elcsúri csavarja a leg-egyszerűbb állítások értelmét, s ott is rám sűti a logikátlanság bélyegét, a hol annak hire sincs: hallgatnom a nélkül, hogy magam s olvasóim ellen ne vétkezzem, tovább nem lehetett.

Az igaz, baj, ha az ember mindjárt előszörre nem áll elő valami fenséges alkotással, de még nagyobb baj az, ha munkánkra, mihelyt az más rendszer nyomán halad, rákiáltják, hogy: anathema esto. Vagy csak Simon úrnak szabad tudományos kutatásainak eredményét a tiszta meggyőződés erejével és önérzetes hangján hirdetni?

Hanc veniam damus, petimusque vicissim!

Pozsony.

Dr. Masznyik Endre.

I.

Masznyik urnak ezen ellenbirálati törckvésére kevés mondani valóm van. Birálatomon egy betűnyt sem változtat. Ugy szerkesztém ugyanis, hogy reá az objectiv czáfolatnak minden útja el van zárva. Masznyik urnak minden idéztem kifejezését először fejtegetve czáfolom, s azután helybenhagyva állításait az ellenmondásokat mutatom ki bennök; más szóval: *a)* kimutatom, hogy nem igaz, a mit mond, s *b)* ha igaz volna is, önmagának ellene mond. Ez azután az oka — s korántsem »szónoki figura« — »de engedjük meg«, »de hagyjuk helybe« kifezéseimnek is.

S íme M. ur mégis válaszol; sőt válaszát b i b e l ő d é s n e k jelzi. Ha válasza philosophiai értékét gondolta rajta — igazat adok neki. De hogy nem volt elegendő jelen esetben az »audentis fortuna iuvat« tudata, hadd mutassa ki e rövid feleletem.

Hogy kezdő író, azt megmondá már »A szép mint fenséges«. Hogy én kérkedem-e azt mondva énmagamról, hogy mindent tudok, ezt nem olvashatta birálatomban csak az, a ki a sorok közt olvasva nem látta magukat a sorokat. Hogy mesterem Hegel volna s philosophiai álláspontom az absolut idealizmus, azt csak az állíthatja, a ki a »Szemle« 1. évf. 276. lapján mondott nyilatkozataimat nem olvasta. S ugyancsak az mondhatja rólam ezt is: »Simon dr. a legnagyobb spiritualizmusból egyszerre a legvastagabb materializmusba csapott át.« A szépnek és fenségesnek egymáshoz való viszonyára vonatkozó nyilatkozatomat még ma is ismétlem. Éppen megfordítva: a fenséges egyik átmeneti fokozata a szépnek — a mit különben később bővebben

szándékozom fejtegetni. Ha már most lehet ellenkező nézetet is nyilvánítani, akkor M. ur állítása már kérdéses. S ha kérdéses, egyszerűen odaállítani csak feltevés. S ha feltevés, bizonyításra szorul. S vajjon bizonyította-e? »Onálló, a valóságtól egészen elszakadt transcedens eszmevilágot nem ismerek.« Talán rólam gondolja ezt? S minő alapon? Mert szerinte a valóság a külső dolgokban, az objectiv létben van. S mihelyt én a szépnek ebben való létét megtagadom, azt hiszi, most már elhagytam a valóság birodalmát, vagy szerinte »a levegő eget vagdalom«. Mert szerinte, ki a létet élesen elkülöníti a jelenségtől, még van illuzorius, nemlétező subjectiv jelenség, azaz, van jelentkező nemlét! De ha ő az objectiv létet Kanttal együtt nem a maga objectivitásának teljeseen megfelelő subjectiv utínképzésben fogja fel, hanem csak pusztá, elváltoztatott subjectiv gondolásban, ha ő előtte még sérthetetlenül fenáll az a határ, melyen túl az emberi szellem az objectiv lét való megismeréséhez tova nem hatolhat, s ha végre ő előtte a szép, fenséges és minden eszme csak pusztá abstractio, melyet valójában meg nem ismerhetünk, akkor a) hogy beszélhet ő egyáltalában határról, hogyan objectiv létről, mint ilyenről, az ő subjectiv gondolatától különböző objectiv létről, melyet ép a fenálló határ miatt meg sem ismerhetett, melynek léteről tudomással sem birhat s b) miként akarja megismerni a maga való létezésében »a dolgokban és dolgokkal együtt adott realét, a Kant-féle noumenont, az objectiv létet«, mikor mindez a létnek csak subjectiv gondolása?! Nem alvajárás-e ez az éber gondolkodás birodalmában?! Ha azonban megengedi nekem, hogy a szép a plasma-funcióinak bizonyos egyetememes momentumaiban jelentkezik azaz létezik, — mit szükségkép meg kell engednie, ha a szépet a maga abstractiójában valaha vizsgálta — akkor tájékozódhatik az iránt is, megvan-e a szép, mint ilyen a külső természetben és a művészetben. Különben én ezt is megengedtem neki, s kimutattam, hogy ha ez igaz, elene mond önmagának. Ezt kellett volna megczáfolnia. E kérdésemre: »Tehát a szép nem érzéki jelenség. Ugyan hogyan fogható fel akkor?« így válaszol M. ur: »az ön gondolata sem érzéki (!) jelenség s mégis érzem a gyakorlóságát«. Ilyenek után persze nincs mit csudálkoznunk rajta, ha ő maga így ad panaszának kifejezést: »Simon dr. . . a maga számára foglalja le az igazi, eszes gondolkodást! Csak két módon juthatunk ismereteink birtokába: a) vagy egyszerű érzékeink útján, vagy b) közvetítésükkel egyetemes agyidegtevékenységünk útján. Harmadik nincs. Hogy lehet most már ismeretünk bármely tárgya nem érzéki tény — ezt fejtse meg M. ur. Különben, hogy mennyire hiszi ez állítását önmaga is, megmutatják e szavai: »a

szép eszme, és az eszme nem érzéki jelenség, hanem eszme és megfelelő é r z é k i j e l e n s é g«, azaz: $a - a + b$ (a hol a b nem zérus)! Ahhoz a rentegek tanulmányhoz nem ártana még egy kis matematikai! A mi ezután következik, az vicz akar lenni. De ép anniyra illik a komoly philosophiai tárgyalás keretébe, a mennyre a viczes szerzőhöz illik a komoly philosophia. Majd: hogy én a természeti és művészeti szép között nem ismerek különbséget. Nem bizony, ép a hogy M. ur nem ismer pozsonyi két palotája között, a melyek — nem léteznek. Erre egy hosszú prédikációs kitérés következik, Kosuth Lajostól idézetet tartalmazva — »a mi mind nem nekem szól«. Válaszának »a szép, fenséges, kellemes, komikum, tragikum« szavaimtól kezdve közölt gondolataira semmit sem válaszolhatok. Gondolataimat akarja itt értelmezni és kritizálni. Hogy sikerült azonban ez olyan embernek, a ki a) lelkiismeretlenül idéz s b) philosophiai álláspontomat félreismeri — azt elgondolhatja a tisztelt olvasó. Különben is azt hiszem, hogy lesz még egyszer szerencsém a bírálatomban röviden odavetett gondolatokkal e »Szemle« hasábjain tüzetesebben foglalkozhatni. Csakis egyetlenegy gondolatát kell helyeselnem, — sajnos azonban ezt is csak »majd... mondta«, hogy t. i. én foglalkoztam műve bírálatával »a legügyetlenebbül«. Mert csakugyan igen nagy ügyetlenség kellett ahhoz részemről, hogy egy halva született munkáról komoly bírálatot írjak.

Ez volt utolsó szavam ez ügyben.

Zombor.

Simon F. S.

II.

Masznyik úr replikájának csupán két pontjára van észrevételem. Az egyik az, a melyben saját kommentálását Arany-nak tulajdonítva védekezik. Arany az idézett helyen (Vojtina Ars poétikája) azt mondja, hogy a költő a történeti személyek alkotásában nem tartozik magát szorosan kötni a történetileg igazhoz, mert neki más igazság van, hanem a történeti vonásokat egészítse ki s alakítsa át saját phantasiája és a költészet törvényei szerint, s rajzoljon egészembe, a kiből a király is ott van, még ha ennek az embernek némely szavai és részei a krónikai följegyzésekkel ellenkeznek is. Ezt az egyszerű, világos dolgot Masznyik úr ilyen furcsa módon commentálja. »Más szóval ez annyit tesz, hogy a művészetnek nem az egészembe a maga mindennapiságában, hanem az egészembe a maga jellemének általánosságában, fogalmában

kell megalkotnia, vagyis eszményesítenie. Mátyás ne a történeti Mátyás legyen csupán, hanem a maga egész fájának: az igazi embereknek és királyoknak képviselője, típusa.« Ez a magyarázat, nem szólva arról, hogy egészen más, mint a mit Arany mond, valóban a badarsággal érintkezik, s olyan dolgot követel (bár az általános frázisok miatt homályosan kifejezve), a mi a művészetben, úgy, nem is szükséges, sőt nem is helyes. Hiszen a valódi nagy művészek éppen az erős egyéni jellemzéssel tűnnek ki az általános típusossal szemben, s Arany is éppen azt hangsúlyozva, egyént kíván a költőtől hogy teremtsen.

Másik megjegyzésem azon állítására vonatkozik, mintha művét csak nagyjából lapozgattam volna át. Legyen meggyőződve Masznyik úr, hogy könyvét — talán saját magát kivéve — alig olvasta át valaki akár oly figyelmesen, akár oly teljesen (egy hónapi pihenő időmben ez volt egyetlen komoly olvasmányom), a miről meggyőződést szerezhetne a könyv nálam levő példányából, a melynek majdnem mindenik lapja magán viseli kommentáló ironom nyomát. Ítéletem többi részét most is kénytelen vagyok föntartani (kivéve azt, hogy a ‚kis flamandok‘ kifejezést M. úr találta volna fel, a mennyiben a műtörténelem valóban úgy nevezi Rembrandtékat követőit) s annak lényegét ebben találok kifejezve, hogy az írónak még most zavaros, ki nem tisztult nézetei vannak a művészetek elvei és törvényei felől. S ehhez újlag saját maga adja a bizonyítékot replikájában. midőn olyanokat állít, hogy a »szépnek fogalmához a más kettő (az erkölcsi jó s az értelmi igaz) alapján jutunk, s hogy amazzt helyesen csakis emezek alapján magyarázhatjuk.« Ez az állítás, szerintem, jóval több, mint a mennyit akármely műbölcsész is képes volna meggyőzőleg bebizonyítani valaha. Még csodálatosabban hangzik, midőn a szép művek igazságát úgy határozza meg, hogy az »a mű egyezése önmagával, alkotójával, tárgyával, a hagyománnyal stb.« Melyik halandó érti ezt meg, s még inkább, melyik tanul belőle valamit? S a mit folytatólag mond a költői igazság és k. igazságszolgáltatásra vonatkozólag, az is csak tájékozatlanságát árulja el, miután a költői igazság mind az eposzban, mind a drámában, mind a dalban, egy, vagyis az a szép művekben levő igazság általában; míg a költői igazságszolgáltatás lényegesen más a népmesében, az eposzban, a drámában stb.

Megengedem, hogy a tárgy, a melylyel Masznyik úr könyvében foglalkozott, nagy és komoly; s egy pillanatra sem jut eszembe hibáztatni érte, hogy önálló, kész megfejtését nem adta első felléptével. De a kritikának joga van megkivánni, hogy a

nyilvánosság elé jobban kiérlelt s tisztább nézetekkel lépjenek. Tiszta, határozott felfogás szerzése nem könnyű munka és nem is szerezhető csupán könyvekből; a léleknek önmagából kell azt nehéz fáradság, tapasztalat és tanulmány útján mintegy kiküzdnie. Ohajtom, hogy M. úr megjelje ezt az utat és jövődre hozzon fel valami érőt saját kincses bányájából. A szép eszméjének szolgálata nagyon összefér a vallás szolgálatával, sőt egymásra utalnak és segítik egymást (bár azt hiszem, hogy Carlylenak ama mély jelentőségű mondása, a melyet M. úr is idéz, kissé egyoldalú s csak a legmagasabb az erkölcsi szépre nézve áll teljesen): s a ki a keresztyénség fenséges igazságait hirdeti kötelességből, ha érzéke van hozzá, könnyen eljuthat a művészet örök alkotásaiban nyilatkozó fenség felfogásához is

b. f.

Auguste Comte's Einleitung in die positive Philosophie. Deutsch von G. H. Schneider. Leipz. Fues. 1880. M. 1.60.

A nagy francia philosophusnak műve, melynek elkészítésére egész küzdelmes életét szánta, a legkisebb hatással eddigelő a német philosophiára volt. Még a philosophia oly terjedelmes őrténelmei, milyen Erdmanné, sem szólnak Comte rendszeréről. Ezen jelenség, tekintve azon jótékony hatást, melyet ezen nagy-eszü francia az angol J. Stuart Mill-re s általában az egész mai angol philosophiára gyakorolt, minden esetre feltűnő, ha nem több, s a fordító Schneider onnan véli megérthetni, hogy Comte főműve német nyelvre még nincsen lefordítva, s tekintve azon nagy anyagi áldozatokat, melyekkel az ilyen fordítás járna, alig van kilátás rá. Szerencsére Comte az ő 6 kötetes nagy művét (Cours de philosophie positive 1830—1842) már az első kötet megírásakor oly tisztán látta egész részletes tervében, hogy az első kötet két bevezető fejezetében letette mindazon vonásokat, melyek felfogását jellemzik, nevezetesen a positivizmus jelzőjének értelmét s a tudományok híres hierarchiáját vagy sorrendjét. E két előadás (leçon) tehát mindenkinek nyújt belátást a positiv philosophia alapgondolataiba s így »szerencsés gondolatnak« nevezhette Schneider azoknak németre lefordítását, miáltal tágabb körökben is lehetségessé válik a nagy gondolkodó alaptanainak olvashatása.

Az első előadásnak tartalma: »a könyv célja, illetőleg általános megfontolások a positiv philosophia természetét és jelentőségét illetőleg« (Exposition du but de ce cours ou considérations générales sur la nature et l'importance de la philosophie positive). Benne az emberi gondolkodás három phasisáról: a

theologiai, metaphysikai s positiv irányról van szó s az utóbbinak jelentése általában az általános törvények keresésbe helyeztetik. A 2-ik előadás a könyv tervének kifejtése vagy általános megfontolások a positiv tudományok sorrendjét illetőleg (Exposition du plan de ce cours, ou considérations générales sur la hiérarchie des sciences positives), melyben a tudományok csökkenő általánosságuk s gyarapodó bonyodalmasságuk szerint ekkép rendeztetnek 1) matematika, 2) szervtelen testek tudományai, a) astronomia b) physika c) chemia 3) szerves testek tudományai a) biologie b) sociologie.

A dolog érdemébe bocsátkozni e helyen feleslegesnek tartjuk, annyival is inkább, mivel a Szemle a következő füzetek egyikében ugyis elkezdí a positivizmus alapítója életének és tanainak részletes és rendszeres tárgyalását. E helyen csak figyelemztetni akartuk tisztelt olvasóinkat ezen füzetkére azon czélból, hogy ha Comte tanaival és előadási modorával némileg megismerkedni kívánnak, a jelzett fordítás erre igen alkalmas bevezetésül szolgálhat. Annyival is inkább ajánljuk, mert a fordítás elég pontos és gördülékeny s a füzetnek ára kiállításához s fontos tartalmához képest csekély.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. *Revue Philosophique de la France et de l'étranger* paraissant tous les mois, dirigée par Th. Ribot. Paris. E változatos tartalmú folyóirat múlt évi utolsó füzetének egyik legérdekesebb értekezése H. Jolytól a nagy emberek lélektana (Psychologie des grands hommes), melyet már az áprilisi füzetben megkezdett, a júliusi s augusztusiban folytatott s csak a novemberiben végzett be. Felemlítvén a kérdés nehézségét s a tér majdnem egészen műveletlen voltát, azon theoriákat igyekszik értékükre alászállítani, melyek általában a kiváló egyének előállítását most ez, majd más okra vezetik vissza

Göthe mondását, mely szerint a sokáig élő é aládoknál rendszeren előáll egy egyén, ki minden őseinek tulajdonságait egyesíti magában, csak azért említi fel Joly, hogy annak egész népekre alkalmazása felett elmélkedjék. A nagy embernek, mint minden halandónak, kettős környezete van: saját családja s az a társaság, melyben él. Közönséges felfogás szerint viszont a nagy embernek a nagy társaság fogalma, nem képzelhető oly nemzet, oly kor, oly polgárosság, mely képes nem volna nagy embert produkálni. Joly azonban többet ért a nagy ember alatt; olyat, a ki nem-pölgártársaival, de minden más nemzet embereivel összehasonlítva is nagy. Hogy ily ember előállhasson egy népnél, annak már magának is a mű-

theologiai, metaphysikai s positiv irányról van szó s az utóbbinak jelentése általában az általános törvények keresésbe helyeztetik. A 2-ik előadás a könyv tervének kifejtése vagy általános megfontolások a positiv tudományok sorrendjét illetőleg (Exposition du plan de ce cours, ou considérations générales sur la hiérarchie des sciences positives), melyben a tudományok csökkenő általánosságuk s gyarapodó bonyodalmasságuk szerint ekkép rendeztetnek 1) matematika, 2) szervtelen testek tudományai, a) astronomia b) physika c) chemia 3) szerves testek tudományai a) biologie b) sociologie.

A dolog érdemébe bocsátkozni e helyen feleslegesnek tartjuk, annyival is inkább, mivel a Szemle a következő füzetek egyikében ugyis elkezdí a positivizmus alapítója életének és tanainak részletes és rendszeres tárgyalását. E helyen csak figyelemztetni akartuk tisztelt olvasóinkat ezen füzetkére azon czélból, hogy ha Comte tanaival és előadási modorával némileg megismerkedni kívánnak, a jelzett fordítás erre igen alkalmas bevezetésül szolgálhat. Annyival is inkább ajánljuk, mert a fordítás elég pontos és gördülékeny s a füzetnek ára kiállításához s fontos tartalmához képest csekély.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. *Revue Philosophique de la France et de l'étranger* paraissant tous les mois, dirigée par Th. Ribot. Paris. E változatos tartalmú folyóirat múlt évi utolsó füzetének egyik legérdekesebb értekezése H. Jolytól a nagy emberek lélektana (Psychologie des grands hommes), melyet már az áprilisi füzetben megkezdett, a júliusi s augusztusiban folytatott s csak a novemberiben végzett be. Felemlítvén a kérdés nehézségét s a tér majdnem egészen műveletlen voltát, azon theoriákat igyekszik értékükre alászállítani, melyek általában a kiváló egyének előállítását most ez, majd más okra vezetik vissza

Göthe mondását, mely szerint a sokáig élő é aládoknál rendszeren előáll egy egyén, ki minden őseinek tulajdonságait egyesíti magában, csak azért említi fel Joly, hogy annak egész népekre alkalmazása felett elmélkedjék. A nagy embernek, mint minden halandónak, kettős környezete van: saját családja s az a társaság, melyben él. Közönséges felfogás szerint viszont a nagy embernek a nagy társaság fogalma, nem képzelhető oly nemzet, oly kor, oly polgárosság, mely képes nem volna nagy embert produkálni. Joly azonban többet ért a nagy ember alatt; olyat, a ki nem-pölgártársaival, de minden más nemzet embereivel összehasonlítva is nagy. Hogy ily ember előállhasson egy népnél, annak már magának is a mű-

veltség magasabb fokán kell állani, ott fejlettebb társadalmi életnek kell lenni. Mint a szervezet nagyobb élete a szervek sokaságától, a benne végbemenő változások sokféleségétől s az összes működéseknek centralis egységétől függ: úgy a társadalmi életben is a munkások kölcsönhatása által eszközölt munkafelosztás az, mely lehetővé teszi a vagyoniosság növekedését s a politikai hatalom emelkedését. Hogy mennyire kell a társas szervezet elemeinek egyesülve lenni, hogy a társaság képes legyen biztos ellenállásra s külső cselekvésre — ez a külső viszonyoktól is függ. Annyi azonban tagadhatlan, hogy az elszigetelt erő természetlen marad s egy szerv annál inkább lehet fontos, mentől több szervvel van kölcsönhatásban. A társadalmi szervezet aztán abban áll benne az egyedi szervezetnek, hogy míg ennek növekedése, fejlődése a typus által korlátozva van: a társadalom gazdaságában semmi gát sincs az ismeretek, eszmék, az emberi javak mindnagyobb sokfélesége s növekedése elé vetve. A história tanubizonyossága szerint nagy emberek csak oly gazdag életű társadalomban állnak elő, hol ezer benyomást vehetnek, melyeket ők aztán világosabban adnak vissza s ragyogó és színes képzetekké alakítanak, hol ezer törekvés, érdek küzd és szövöttekzik, hogy nagy szándékok végbevitelére adjon alkalmat az erős akaratnak.

Az öröklés törvénye szerint felhalmozódhatnak egyik-másik egyénben physikai betegségek, elme gyöngeség, örültség s bizonyos bűnökre való hajlamok. Vajjon nem ily öröklés készíti-e elő a lángészt? Ha csak ez volna a feltétele, akkor ugyanazon apának és anyának minden gyermeke kiváló ember tartoznék lenni, vagy legalább, mint hibásan hitték, az elsőszülött. Ellenkezőleg, mintha a többi testvérek rovására nőne valaki nagygyá: ritka eset, hogy ugyanazon szüléktől két nagy ember származzék, a születési rendre nézve pedig a legnagyobb eltérés uralkodik. Arnauld a huszadik, Mozart a hetedik, Michel Angelo, Cromwell, Napoleon a negyedik, Voltaire a harmadik gyermek volt. Arra több eset van, hogy nagy embereknek kiváló nővérük volt. Így Mozart, Nagy Péter, Nagy Frigyes egyik nővére. Napoleon több fivére és nővére közül csak egy hasonlított hozzá: Eliz. — Buffon állította fel először azon nézetet, hogy a fiuk rendszeren anyjuktól veszik szellemi és erkölcsi sajátágaikat s ő maga nem győzi eléggé magasztalni anyjának szellemét, széles ismeretkörét s okosságát. Ugyanez volt az eset Nagy Károlynál, IV. Henriknél, Baconnál, Condorcetnél, Cuviernél, d'Alembertnél.

A rendkívüli emberek physiologiai feltételének kimagyarázására nem egyszer folyamodtak bizonyos betegség felvételéhez, hogy a genie természettől ideges, hogy annak szükségképen excentricusnak, ha nem is idiotának kell lenni. Rochefoucauld híres mondását »hogy csak a nagy embereknek vannak nagy hibáik« a híres férfiak életrajzai igazolni látszanak. Azonban Joly szerint ez nem szükséges járuléka a nagyságnak; ha vannak bűneik, az az ő bajuk s nem maradnak büntetés nélkül Közelebb jár Rochefoucauld az igazsághoz azon állításában, hogy »nem azok a nagy emberek, kiknek kevesebb szenved-

délyük s több erényük van, mint a közönséges lelkeknek, hanem a kiknek több nagy szándékaik vannak. A helyett hát, hogy beteges meghasonlás vagy abnormis egyoldalúság volna a nagy emberek lelkében, inkább az értelem egész hatalma mind tudatosabban nagyobb-nagyobb cél felé fordul, a tehetségek tömörülnek, a hajlamok alárendelődnek s maga a szenvedély ereje a nagy szándék szolgálatába szegődik. A következő eszme nagysága az, melyben egy nagy élet titkát keresnünk kell, mert csak ez képes egy kor, egy nép nézeteit, szenvedélyeit s erejét egyesíteni.

Éppen a kor, a nép, a környezet az, melyhez való viszonyában lehet valaki nagygyá, mely tehát e nagyság megítélésénél leginkább tekintetbe jön. Itt a legellentétesebb nézetek állnak egymással szemben. M. Galtón szerint a lángésznek nem lehet nem nyilatkoztatni ki magát a mint észrevehetőleg egyenlő a születések, házasságok, öngyilkosságok, sőt elveszett postai szállítmányok száma, úgy minden fajnak kell bizonyos idő alatt bizonyos számú lángészt produkálni. Ellenkezőleg az amerikai M. Will. James egyáltalában kipuhathatlannak tartja az öröklés törvényeit s a leszármazás-tan (Darwin) is nemcsak megengedi, de számításba veszi az egyedi (accidentalis) eltéréseket. Ezt a sajátosságos adományozottságot kell megengednünk a lángésznel is s a bölcselőnek feladata azt vizsgálni, hogy miként hatott rá a környezet s ő a környezetre. Joly egészen nem akarja magáévá tenni e nézetet, mely szerint a nagy embert a környezet tenné, noha ennek fontosságát elismeri, de az öröklést sem szabad számításon kívül hagyni. A nagy ember igenis irányozza, vezeti korát, uralkodik felette, de hajlamai, meggyőződése ellen nem kényszerítheti. A válság pillanata elérkezvén, szerencsésebben s dicsőbben cselekedhetik, mint maga remélte, ha eltalálta, hogy a két egymással küzdő, egymást ellensúlyozó irány közül melyiknek álljon élére s melyiket juttassa győzelemre. Az öröklés s a környezet behatása közt a genienél fel kell tennünk bizonyos harmoniát. Könnyű kimutatni, hogy a nagy szellemeknek mindig meg voltak legalább szellemi elődeik s azért a mester is s a tanítvány is maradhattak nagyok és eredetiek. Így Plato és Aristoteles, Sophokles és Euripides, Michel Angelo és Rafael, Descartes és Leibnitz. Nemcsak a műveltség különböző ágaiban, de ugyanazon működési téren is lehetnek igen különböző nagyságok; még azt sem lehet a lángész kriteriumának tartani, hogy hamar ér célét s látszólag könnyen s tévovázás nélkül halad a tetre. Egy sajátossága azonban megvan minden lángésznek, hogy belátja, mi lehető, mi nem, — különben következetesen nem törne célja felé. Csak így győzhette le Columbus az akadályokat, melyek felfedezési útja elé gördültek, de nem győzhette volna le, ha a világnézet elő nem lett volna készítve a föld körülutazhatására. Itt is, mint a tudományos felfedezéseknél, több sikertelen kísérletek előzik meg a hivatás emberét s őt nem kevésbé ösztönzik e merész vállalkozások, mint az ugyanazon vagy más téren elért találmányai vagy alkotásai a nagy elméknek.

De Joly távol van attól, hogy a sokaktól keresett s egytől megta-
 ált igazságot csupán ez utóbbi szerencsésjének tulajdonítsa; inkább hajlandó a sikert a lángész igazolványának tartani. A véletlennek csak a tények találkozásában van része, de ezek csak a hivatott elméknek jelentik ki magukat. Newton a földnek holdra gyakorolt vonzásában tizen-
 négy évig hitt s elég volt a földfok méréséről vett hír, hogy egyszerre bizonyossá legyen arról. A felsőbb értelemben az eszmék egész serege van, melyek nagy része egyesülni törekszik egymás közt s egy közölök valónak uralma alatt. Joly tehát az úgynevezett inspiratiót is másképen érti mint szokták, éppen nem valami öntudatlan működésnek. A feltalálónak, igaz, nem szándéka egy eszmét alkotni, de a felfogott gondolatok nagy számában találkozik egy a többinél élénkebb, mely alkalmasabbnak mutatkozik az eddig elszigetelve levő tények egyesítésére. az érthetlen jelenségek kimagyarázására. Ezzel függ össze a nagy emberek lelkesedése. Mint Göthe találólag mondja: »vágyaink, képességünk előérzete, előfutárai az általunk végrehajtandó tetteknek; az a mire képesek vagyunk, az a mit óhajtunk, már mutatkozik képzeletünknek a jövőben.« Az alkotást kell hogy megelőzze egy tervvázlat, egy mintakép, melyben a lényeges benyomások már jelezve vannak s a részletek megválasztása elrendelve van s a képzelem a siker előlegezett örömei által felbátorítva érzi magát. Nincs hát abban semmi meglepő, hogy a nagy embereknél az eszme hovatovább egységre jut a cselekvésre hatalmában levő eszközökkel, az a harmonia hosszú időn át volt előkészítve. S az ihlettség (inspiratio) ez órájának nem szükség viharosnak lenni. Ez még a véralkattól is függ. A legremekebb alkotások, melyek egyszerre születetteknek látszanak, néha hosszú évek fáradságának gyümölcsei. Sok igazság van Claude Bernard szavaiban, hogy »a feltalálás a türelemtől függ: nézni, vizsgálni kell sokáig a tárgyat, csak lassanként fejtődik az ki s mintegy villámütéstől találva érzed magadat, szíved elszorul . . . ez a teremtés pillanata.« Midőn az inspiratio vagyis a teremtő eszme mintegy fia-tja a több eszmék közt megjelen, ez mindig hír a meglepő hirtelenség jellemével s nem csoda, ha maga a nagy ember is, kinek lelkében a homályból egyszerre világosság támad, megdöbben. Gondolata képzetgazdagsága más embernek is van, de a nagy embernél minden eszmét bizonyos belső erély jellemez. Türelem s nagy emlékező tehetség más emberrel is sokat végeztethetnek; a nagy embernél a türelem és emlékezet nem ok, de a lángész eredménye.

— Összefoglalva az okoskodás eredményét: Joly szerint a lángészben egy erő nyilatkozott ugyan, de ez erő több kiváló tehetség harmoniája, melyeknek egymásra szüksége van. E tehetségek közt a legelső, hogy valami nagyot tudjon kigondolni s nagyra tudja magát elhatározni. Hatásában tekintve a nagyság nem csupán a létrehozott alkotások mennyiségében áll, de azon érzületek intenzitásában, melyeket tettei más embereknél felköltenek. Ez érzelem lehet a bámulás és csodálkozás. de soha sem a gyűlölet vagy iszonyodás, mint egy Nero-é vagy Ravailles-é. Az igazi nagy ember szándékának egészben jónak és jóttevőnek kell lenni, a lapjában tehát szeretetnek s szeretetet terjesztőnek.

A juliusi számban C. Viguier (Le sens de l'orientation et ses organes chez les animaux et chez l'homme) egy új theoriával lép fel a térbeli tájékozódás szervére nézve. A tudományt nem elégítheti ki már ma az állatok egészen czélszerű vándorlásainak kimagyarázása ezzel a semmit nem mondó »ösztön«-nel. Eddig megelégedtek azzal, ha az állatok idegen helyeni tájékozódásának okát azok finom szagló vagy látó érzékében keresték (péld. hogy egy kocsin kosárban vitt kutya ugyanazon úton vissza tudott menni). Pedig már a szaglás s a látás sem vezetheti, mikor egy háromszög két oldalát képező út végéről egyenes irányban tér vissza az állat. Még kevésbé lehet megfejtteni a madarak költözését a tél közeledtével az idő változásából s utazásuk irányát a már ismert országok és tengerek szemeltartásából, miután éjjel is utaznak s magukban is útra kelnek, sőt egy kaliczában költött s szabadon bocsátott madár, megesik, felkeresi a téli szállást. Hát a halakat, teknőczöket miféle érzék igazgatja az év bizonyos időszakában, hogy a partot megtalálják. Utazók hasonló bámulatos dolgokat beszélnek a vad emberek pontos helyi tájékozódásáról, melynek magok sem tudják magyarázatát adni. Egészen indokolt a törekvés, mely e tájékozódásnak titkát az állatoknak egy eddig nem ismert érzékében kereste. Egy angol folyóiratban (1872-ben) valaki az állatok magneticus érzékének tulajdonította ez orientatiót, mi által minden helyi ismeret nélkül eltalálhadják az utat észak vagy dél felé. A »Nature« gúnyos kritikája ellen, hogy e magneticus érzéknek akkor vehető az állatok hasznát, ha térkép állana rendelkezésükre. Viguier védelme alá veszi e nézetet; itt nem egy delejtű hajlást figyel meg a madár, de a delejtűt is hajtó delejerő benne működik s e működést érzi. — Feltéve, hogy csakugyan a föld magnetismusában, volna annak az állatoknál, embe- reknél meglévő téri tájékozódásnak alapja s kétségkívül van is az állatokban (a csontvázasokban) delejesség: az a kérdés, van-e ennek sajátos szerve. Az újabb physiologiai kutatások kimutatták, hogy a belső fül ívjáratának a hallásban semmi fontos szerepök nincs. Ellenben pathologiai esetekből s élő állatokon tett kísérletekből kitűnt, hogy e járatok vízének elvesztése nem ugyan a hallásban, de a mozgás egyensúlyában zavart idéz elő. Ezt sokan úgy magyarázták, hogy a víz hangokozta hullámozása oldalnyomásával teszi magát észrevehetővé s ugyanez a mozgás kíséri a fej mozgását. A fül ezen része tehát az egyensúlyérzet szerve lenne s az ideg egyik ága n. aequilibrieus (Spencer, Goltz, Breuer). Viguier nem akarja tagadni azon általánosabb nézet helyességét, hogy az egyensúly szerve a kis agy, de a halljáratoknak szükségessége is be van bizonyítva a tér érzetére. Ő hát kiindulva abból, hogy a járatokból nyert érzet nem szakgatott, de folytonos s hogy delejességgel s a térben való ösztönszerűnek tartott tájékozódással csak azok az állatok bírnak, melyeknek ilyen ívjáratuk (néha csak az) van: a delej- érzék szervének ezt tartja s felhívja a szakembereket, hogy mint ő megkezdte, tegyenek kísérleteket állatokkal a theoria megczáfolására vagy igazolására.

Ugyancsak a juliusi füzetben van magának a szerkesztőnek (Th. Ribot-nak) egy cikke az akaratról (La volonté comme pouvoir d'arrêt et d'adaptation), melyben *physiologiai* alapon akarja megmutatni, hogy az akarat nem egyéb, mint megállítás a mozgásnak. Ebben látja ő a főkülönbséget az önkéntelen — reflex — s önkéntes mozgások közt. A gyermeknél, a vadembernél még amazok uralkodnak; a pathologiai esetek bizonyítják, hogy a cselekvőség azon fokban növekszik, a mint az akarat gyöngül. De azért az akarati mozgást is hajlandó magasabb reflex-mozgásnak tartani, noha ezeknél az a jellemző, hogy az ideák adják az ösztönt a mozgásra. Az akarások *ideo-motoricus* reflexiók. A választás — ez az eredmény, a mit nem vártunk — mégis az ész ténye.

Az augusztusi füzetben H. Marion egy Descartes korabeli bölcselőnek és orvosnak Fr. Glissonnak műveit ismerteti azon czélből, hogy kimutassa Glissonban a Leibnitz metaphysikájának előfutárját.

UJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK.

1. Magyar.

Gyertyánffy István. Gyakorlati Logika. Főleg tanítók és tanító-növendékek számára. Dr. Dittes Frigyes után szabadon átdolgozta. 3-dik jav. kiadás. Budapest. Aigner Lajos. 1883. Ára 80 kr.

Dr. Pauer Imre. Philos. Propæd. II. A logika elemei. 3-dik teljesen átdolgozott kiadás. Eggenberger. Budapest. 1882. Ára 1 frt.

2. Francia.

Bonnet Henry. Philos. et physiologie cliniques de l'aliénation mentale. 3 fr. 50.

Dupuis F. L'ensemble géométrique de Platon. Seconde interprétation. 1 fr.

Fang B. Les vraies bases de la philosophie. Paris. Dentu. 3 fr.

Sayous E. Les déistes anglais et le christianisme, principalement depuis Toland jusqu'à Chubb (1696–1738). 4 fr.

Smith F. Philosophie, droit, morale. Détermination par la raison seule du fondement du droit et de la morale. 3 fr.

Sully J. Les illusions des sens et de l'esprit. Cart. 6 fr.

3. Német.

Bibliothek. internation. wiss. 52. 53. Bd. Leipzig. Brockhaus 12 M. Inhalt: Das Gehirn als Organ des Geistes, von Prof. Charlton Bastian. 2 Th. Mit 184 Abbild. in Holzschn.

Haeckel Ernst. Die Naturanschauungen von Darwin, Goethe und Lamark. Vortrag. Jena, Fischer. 1 M. 50.

Hartmann Ed. v. Die Religion des Geistes. Berlin, Dunker. 7 M. (328 S.)

Jankowski, Dr. Ed. Phaenomenologie und Metaphysik der abnorm. Sinnesbilder. Leipzig, Mutze. 4 M. 50.

Koster San. R. Dir. über die Gesetze des period. Irreseins und verwandter Nervenzustände. Bonn, Strauss. 4. M.

Lotze Herm. Gesch. der deutschen Philos. seit Kant. Dictate aus den Vorlesungen. Leipzig, Hirzel. 1 M. 80.

Noiré Ludw. Die Lehre Kants und der Ursprung der Vernunft. Mainz, Diemer. 9. M.

Poestion Jos. Cal. Griechische Philosophinnen. Zur Geschichte des weibl. Geschlechtes. Norden. Fischer's Nachf. 6 M.

Schwarcz J. Elemente der Politik, Staatstypen u. Staatsformationen. 1. und 3. Lief. Budapest, Lauffer. a. n. 60 Pf.

Ugyancsak a juliusi füzetben van magának a szerkesztőnek (Th. Ribot-nak) egy cikke az akaratról (La volonté comme pouvoir d'arrêt et d'adaptation), melyben *physiologiai* alapon akarja megmutatni, hogy az akarat nem egyéb, mint megállítás a mozgásnak. Ebben látja ő a főkülönbséget az önkéntelen — reflex — s önkéntes mozgások közt. A gyermeknél, a vadembernél még amazok uralkodnak; a pathologiai esetek bizonyítják, hogy a cselekvőség azon fokban növekszik, a mint az akarat gyöngül. De azért az akarati mozgást is hajlandó magasabb reflex-mozgásnak tartani, noha ezeknél az a jellemző, hogy az ideák adják az ösztönt a mozgásra. Az akarások *ideo-motoricus* reflexiók. A választás — ez az eredmény, a mit nem vártunk — mégis az ész ténye.

Az augusztusi füzetben H. Marion egy Descartes korabeli bölcselőnek és orvosnak Fr. Glissonnak műveit ismerteti azon czélből, hogy kimutassa Glissonban a Leibnitz metaphysikájának előfutárját.

UJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK.

1. Magyar.

Gyertyánffy István. Gyakorlati Logika. Főleg tanítók és tanító-növendékek számára. Dr. Dittes Frigyes után szabadon átdolgozta. 3-dik jav. kiadás. Budapest. Aigner Lajos. 1883. Ára 80 kr.

Dr. Pauer Imre. Philos. Propæd. II. A logika elemei. 3-dik teljesen átdolgozott kiadás. Eggenberger. Budapest. 1882. Ára 1 frt.

2. Francia.

Bonnet Henry. Philos. et physiologie cliniques de l'aliénation mentale. 3 fr. 50.

Dupuis F. L'ensemble géométrique de Platon. Seconde interprétation. 1 fr.

Fang B. Les vraies bases de la philosophie. Paris. Dentu. 3 fr.

Sayous E. Les déistes anglais et le christianisme, principalement depuis Toland jusqu'à Chubb (1696–1738). 4 fr.

Smith F. Philosophie, droit, morale. Détermination par la raison seule du fondement du droit et de la morale. 3 fr.

Sully J. Les illusions des sens et de l'esprit. Cart. 6 fr.

3. Német.

Bibliothek. internation. wiss. 52. 53. Bd. Leipzig. Brockhaus 12 M. Inhalt: Das Gehirn als Organ des Geistes, von Prof. Charlton Bastian. 2 Th. Mit 184 Abbild. in Holzschn.

Haeckel Ernst. Die Naturanschauungen von Darwin, Goethe und Lamark. Vortrag. Jena, Fischer. 1 M. 50.

Hartmann Ed. v. Die Religion des Geistes. Berlin, Dunker. 7 M. (328 S.)

Jankowski, Dr. Ed. Phaenomenologie und Metaphysik der abnorm. Sinnesbilder. Leipzig, Mutze. 4 M. 50.

Koster San. R. Dir. über die Gesetze des period. Irreseins und verwandter Nervenzustände. Bonn, Strauss. 4. M.

Lotze Herm. Gesch. der deutschen Philos. seit Kant. Dictate aus den Vorlesungen. Leipzig, Hirzel. 1 M. 80.

Noiré Ludw. Die Lehre Kants und der Ursprung der Vernunft. Mainz, Diemer. 9. M.

Poestion Jos. Cal. Griechische Philosophinnen. Zur Geschichte des weibl. Geschlechtes. Norden. Fischer's Nachf. 6 M.

Schwarz J. Elemente der Politik, Staatstypen u. Staatsformationen. 1. und 3. Lief. Budapest, Lauffer. a. n. 60 Pf.